

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

УКРАЇНСЬКА МОВА

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

3(47) 2013

ЗАСНОВАНИЙ
У ЖОВТНІ 2001 р.

ВИХОДИТЬ
4 РАЗИ НА РІК

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор	Василь НІМЧУК
Заступники головного редактора	Іван ВИХОВАНЕЦЬ Павло ГРИЦЕНКО
Відповідальний секретар	Олександр ЗАДОРЖНИЙ
	Петро БІЛОУСЕНКО
	Катерина ГОРОДЕНСЬКА
	Ніна ГУЙВАНЮК
	Василь ГРЕЩУК
	Андрій ДАНИЛЕНКО
	Анатолій ЗАГНІТКО
	Володимир КАЛАШНИК
	Євгенія КАРПІЛОВСЬКА
	Ніна КЛИМЕНКО
	Василь ЛУЧИК
	Віктор МОЙСІЄНКО
	Світлана СОКОЛОВА
	Микола СТЕПАНЕНКО
	Орест ТКАЧЕНКО
	Павло ЧУЧКА
	Микола ШТЕЦЬ

Засновники

*Національна академія наук України,
Інститут української мови НАН України*

Видавець

Інститут Української мови НАН України

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації 05.09.2000 р. Перереєстроване 12.01.2007 р. (серія КВ № 12180 — 1064ПР) Міністерством юстиції України.

Адреса редакції

Україна. 01001, Київ-1, вул. М. Грушевського, 4
Електронна пошта: ukrmov@gmail.com
Тел.: 278-12-09, 279-18-85

У Києві кореспонденцію, адресовану редакції журналу,
можна передавати через експедицію Президії НАН України

Редагування
Марії Сулими

Комп'ютерне верстання
Наталії Яременко

Підписано до друку 25.09.13. Формат 70 × 108/16. Папір офс. № 1.
Гарн. Newton C. Друк офсетний. Ум. друк. арк. 15,75. Обл.-вид.
арк. 14,38. Тираж 450 прим. Зам. 3692.

Оригінал-макет виготовлено та тираж видруковано
Видавничим домом «Академперіодика» НАН України,
01004 Київ, вул. Терещенківська, 4

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта
видавничої справи серії ДК № 544 від 27.07.2001 р.

УДК81'282

Василь Німчук

м. Київ

**«КОДИФІКУВАТИ»
НОВІ ЛІТЕРАТУРНІ МОВИ? ЗБЕРЕГТИ
Й ЗАХИСТИТИ УКРАЇНСЬКІ ГОВОРИ!**

У статті йдеться про спроби створення окремих літературних мов на базі діалектів, які в філології визнаються українськими, в Україні та поза її межами. Любов до рідних говорів дехто намагається використати в політичних цілях. Як альтернативу творенню нових писемних мов автор пропонує створити міжнародне освіто-наукове Товариство шанувальників і захисників українських діалектів.

Ключові слова: русинство, русинська мова, українські діалекти, літературна мова, мовна норма.

Уже давно доведено, що хоронім *Русь* (*Русьская земля*) первісно позначав територію Середньої Наддніпрянщини, що переконливо засвідчують писемні тексти XI—XII ст., зокрема літописи [50]. Слово *русь* було також збіркою назвою населення цього терену (пор. і в сучасному закарпатському діалекті: *мад'аре* «угорці», *Мад'аре* «Угорщина», *чехы* «чехи», *Чехы* «Чехія» тощо). На позначення одного мешканця регіону вживано дериват із суф. *-инь* — *русинь*.

Варто згадати, що в юридичній пам'ятці *Руська Правда* XI—XII ст. чітко розрізнено етноніми *русинь* «мешканець давньої Середньої Наддніпрянщини» та *словенинь* «мешканець давньої Новгородської землі» [30: 27].

Східнослов'янське населення, що проживає споконвіку на території басейнів річок, які впадають у Тису, здавна, за писемними свідченнями, ідентифікувало себе як частина народу по той бік Карпат, звідки й узяло етнічну назву *русин*. А мешканці протилежного боку Карпат вважали себе частиною етносу, який мешкає далі на схід.

© В.В. НІМЧУК, 2013

Давній етнонім *русин* (відповідно *руска* стосовно особи жіночої статі) підтримувався в Підкарпатті традицією, інтелігенцією й освітою. Утвердженню його сприяв прихід сюди в кінці XIV ст. подільського князя Федора Корятовича (Коріатовича) зі своїми дружинниками. Ф. Корятович заснував Мукачівський монастир, що відіграв важливу роль в історії культури краю.

З давніх-давен у Підкарпатті вживано похідний від етноніма *русь* прикметник *рус'кий* (*рус'кий*) — *рус'кий* йазык, *рус'ка* віра, *рус'ка* цир'кдѣ тощо, прислівник — говорити *пô рус'кы* (*пô рус'ки*), розуміти *пô руск'кы* (*пô рус'ки*).

На позначення росіян у Підкарпатті в давнину найчастіше вживано етнонім *маскаль*, що як прізвисько фіксується із XVIII ст. [64: 368]. Пор. в XIX ст. *маскаль* «великорос» [62: 180], *маскаль* «росіянин» [7: 322]. Зрідка представника цього народу тут іменовано лексемою *росіян* [Там само: 340].

У добу входження Закарпаття до складу Чехословаччини (1919 — 1939) у мову тутешніх українців із чеської входить форма *рус* (чеськ. *Rus*) «росіянин», яка функціонує до сьогодні.

Для уникнення непорозумінь чеські власті вживали іменник *Rus* на позначення представника російського народу й використовували прикметник *ruský* зі семантикою «російський». Підкарпатських українців вони називали їхнім автоетнонімом *Rusin* (*русин*), але як ад'єктив до нього застосовували дериват *rusinsky*, котрого не було в практиці місцевого населення. Пор. *rusinsky jazyk*, *rusinština*, *Rusin[-nka]=Malorus* [81: 1352].

Після приєднання Закарпатської України до СРСР у краї навколо етноніма *русин* і прикметника *рус'кий* (*рус'кий*) склалася ситуація, яка нагадує ту, що була на Наддніпрянщині у складі Російської імперії.

Оскільки старий топонім *Русь* та відетнонімний прикметник *русский* використовує державна нація, для власної ідентифікації замість звичного етноніма люди шукають інші слова. У Закарпатті починають широко вживати для самоідентифікації займенник *наш*, прислівник *по нашôму*, російське запозичення *месный* (*місний*) «місцевий» та знебарвлене, територіальне позначення *закарпатиц'*. Прикметник *рус'кий* (*рус'кий*) почав виступати і як ад'єктив зі значенням «російський» під впливом російської мови. Етнонім *русин* відійшов у пасивний словник, проте, особливо в старшого покоління, він ще живий.

У середині XIX ст. була спроба закріпити етнонім *русин* на Наддніпрянщині. Похідний від нього прикметник зафіксовано в формі *русинський*. У статті М. Левченка «Заметка о русинской терминологии», надрукованій 1861 р. в ж. «Основа», читаємо: «В настоящее время, надо думать вследствие освобождения крестьян, — у *Русинов*, равно как и у Великороссов, стремление к образованию становится искренним... В заключение представляю вниманию читателей небольшой *русинский* терминологический словарь в виде опыта. Руководством при его со-

ставленим служили мне словари чешский и польський, а также наш Украинский язык» [35: 183, 185]. Невідомо, чи прикметник *русинський* створив сам М. Левченко (або хтось інший із кола співробітників «Основи») за зразком *грузин* — *грузинський*, чи його запозичено з якогось західнослов'янського джерела (наприклад, польського або чеського). На Наддніпрянщині прикметник *русинський* не прищепився. І в Галичині його не вживали, а використовували історично-традиційний ад'єктив до *русин* — *руський*. У славнозвісному словнику Є. Желехівського та С. Недільського вокабули *русинський* немає. Етнонім *руснак*, *русняк* в ньому подано в статті *Русин (Руснак, -няк)*, т. Ruthene, Klein-, Südrusse, т.; -ка, f.» [26: 844]. Не введено прикметника *русинський* і в словник української мови за ред. Б. Грінченка.

Прикметник *русинський* до *русин* «стара назва українського населення Буковини, Галичини та Закарпатської України» часом використовувано в новій українській історіографії [57 VIII: 911].

Старі закарпатські лексикографічні джерела не містять утворення *русинський*, пор.: *русин* «rutén, ruszin», *руска* «rutén nő», *руснакъ* «rutén férfi», *руснацькый* «rutén, ruszin», *руський* «rutén» [62: 353], *ruszin русин*, *руснак*; (nő) *русначка*, *русинка*, adj. *руський*, *руснацький*. Але пор.: *Ruszińsko* Подкарпатска Русь [7: 385].

У мовленні автохтонних мешканців Закарпаття ми часто чули етнонім *русин* і похідний давній прикметник *рус'кый* (-кий) «місцевий український», але рідко довелось чути слово *русин'с'кый* (-ий) у новий час. Гадаємо, що представники політичного русинства запозичили його із чеської (див. вище) або словацької мов (пор. *Rusín* «nazov Ukrajinca bývajúceho za bývalej ČsR na Podkarpatskej Rusi... *rusínsky* prid. i prisl.: *r-e nářečie, hovorit' (po) r.* [80: 894]; *Rusín* (regionálny názov Ukrajinca) русин; *rusínsky prid.* (nářečia západnej Ukrajiny) *русинський* [69: 461]).

Варто зазначити, що прикметникового утворення *русинський* не зафіксовано в матеріалах «Карпатского диалектологического атласа», зібраних у 1963 р. [5: 250–251].

До цього необхідно додати, що в українських діалектах Карпат на позначення місцевого українського населення відомий також етнонім *руснак* (*русняк*). Він зафіксований у різних регіонах, але особливо виділяється його ареал у басейні річок Черемош і Прут [Там само: мапа № 210].

Напевне, це, не алетнонім, тобто назва, утворена сусідніми народами, а автоетнонім, бо він наявний у кількох слов'янських мовах різних груп: чеськ. *rusňácký*, příd. k Rusňák [-ňáčka]... = podkarpatský a východohaličský Malorus [82: 1352], словацьк. *Rusniak* ... rejon. Prezývka Ukrajinca [80: 894], польськ. *Rusnak*... Rusak... Nuż Podolan, Lwowian i innych *Rusnaków* było dosyć... [75: 775], словенськ. *Rusnjak* »Ukrajinec» [73: 342], серб. *Рушњак*. Русин [58: 839], Пор.: болгар. *руснак* «човек от основного население на Русия, русин» [1: 353]. Пор. також: *Rusňák*, *rusnák*... slc. = Malorusin w Uhřích a Haliči [74: 960]. Відповідний політичний

напрямок робить наш давній етнонім *русин* одіозним, а його важливо зберегти хоча б на означення підкарпатських українців.

У джерелах «Словника староукраїнської мови XIV–XV ст.» етнонім *русинь* засвідчено в двох документах, *руска* — в одному, дериват-прикметник — *рускии* (*руський* тощо) 166 разів. Натомість етноніма *руснакь*, *русначка*, ад'єктива *руснацький* не зафіксовано жодного разу.

Прізвище (протопрізвище) *Русин* на Закарпатті засвідчене з XV ст., *Руснакь* — із XVI ст. На території Польщі антропонім *Rusnak* згадується також у документах із XVI ст. В українських пам'ятках із Закарпаття етнонім *руснак* фіксується з середини XVI ст.: Дѣля сихъ чотырохъ дѣль ходять люде до церкве, которые суть угре, хоть волохы, хоть *руснаци*, хоть сербове, хоть грекове, хоть нѣмцѣ, хоть ляхове... [68: 166].

Знаний поет кінця XVII — поч. XVIII ст. Климентій Зіновійв, що, мабуть, походив із Правобережжя, але побував у багатьох місцях і Лівобережної України, згадує етнонім *руснак* у контексті інших найменувань українців: «W невѣрной єднои пє(р)сонѣ мє(ж)ду мужє(мь) и жєноу: то є(ст) [наприкла(д)] кгды быває(т) часо(м) мужь ляхъ а жєна бл̄гоч(с)тиваа; або жєна нєбл̄гоч(с)тиваа а му(ж) бл̄гоч(с)тивы(и), а хоча(и) и обоє бл̄гоч(с)тивыє да не є(д)ныхъ людє(и): сырѣчь му(ж) будє(т) моска(л) або литвинь або бо(и)ко або цыга(н), или тє(ж) з(ь) жыда перєхры(ст), или за(с) жона такови(х) людє(и), а ш(н) правдивы(и) *руснакь* козакь украинєць породы малоро(с)си(и)ско(и)» [31: 116].

У XVI–XVII ст. антропоніми *Rusak* «Rusin», *Rusnak* «Rusin» зафіксовані в польських джерелах [77: 431].

Г. Геровський, який історії та географії етноніма *руснак* присвятив розлогу розвідку, дійшов дещо суперечливих висновків. З одного боку, автор твердить, що «південнокарпатська назва *руснак* виникла близько мовної межі, де ці говори перебували в недалекому сусідстві із західнослов'янською (польською, словацькою) мовною областю в тих же Карпатських горах у місцях, де відбувалося спілкування між населеними місцевостями і торговими шляхами, які вели з однієї гірської території в іншу долинами рік і через перевали. Сталося це після того, як у західнослов'янських мовах у словах на *-ан-ин*, *-ян-ин* та на *-ин* відпало закінчення (!) *-ин* (Slovan, Polan) і настала заміна закінчення *-ан*, яке залишилося, суфіксом *-ак* (Slovák, Polak), що поширилося і на західні південнокарпатські говори (*шаришан* — *шаришак*...)» [72: 442]. З іншого боку, Г. Геровський пише: «Слово *руснак* появилось в такому вигляді в західнослов'янських устах за зразком західнослов'янських назв *словак*, *поляк* як їх відповідник — замість давньоруської назви *русин*, яка втратила в західнослов'янських устах спершу *-ин* за тим же західнослов'янським способом (Rus), а потім прийняла суфікс *-ак*. Із території західних південнокарпатських говорів назва *руснак* розповсюдилася на весь південнокарпатський регіон, уживаючись у східних говорах із успадкованою від давньої Русі назвою *русин*, яка в однині при множині *русь* засвідчена південнокарпатськими

пам'ятками XVI і XVII століть (Нягівські повчання, Михайло Росвигівський)» [Там само].

Як зазначено вище, географія етноніма *руснак* на території українських південно-західних діалектів не виключає того, що він виник в українському середовищі. Деривати *подоляк*=*подолянин* «мешканець Поділля» [26: 677], *мараморышчак* «мешканець колишнього комітату Мараморош (східне Закарпаття)» (с. Довге, Іршавського району) можуть бути свідченням на користь незапозиченості етноніма *руснак*. Про те, що етноніми на *-ак* не є винятково західнослов'янськими, показує назва *србляк* «серб» у сербській мові [29: 729; пор. і 78: 315], *бошняк* «боснієць» у сербській та хорватській мовах. До того ж у версії Г. Геровського не знайшов пояснення елемент *-н-* у дериваті *руснак*. Зіставлення Г. Геровського цього слова із лексемою *потурнак* мало чого дає, бо походження *н* у ній ще не пояснено, а припущення про вплив на його утворення етноніма *бошняк* також дискусійне [1: 353], адже в останньому *н* наявний в основі (*Босна* «Боснія»). На думку знаного антропономаста П. Чучки, в основі етноніма *руснак* лежить прикметник *русьнъ* «русий (русявий)» [64: 495]. Існування такого прикметника дуже ймовірно: пор. старослов. *златъ* і *златьнъ* «золотий» [79: 675]. Напевне, в цьому утворенні виявляється народне зближення етимологічно непрозорої назви *рус* із ад'єктивом *рус-ий*.

Видатний закарпатський етнограф Ю. Жаткович у кінці XIX ст. писав: «Называют мадьяре русинов и «русняками», но се название совсем во так оскорбительном значении употребляется, як на волохи «мовц» или же сербы «рац» и за ото просвіщенни люде не употребляют оно» [25: 63]. Вживання етноніма *руснак* із негативною конотацією нині ми не спостерігали, але назву кваліфікують як пейоративну в словацькій мові [80: 894]¹.

Представники сучасного політичного русинізму етнонім *руснак* та ад'єктив *руснацький* у своїх «кодифікаційних» працях не використовують.

Заслуговує на увагу твердження Г. Геровського про те, що форми множини *Rusini*, *Litwini* є польським новотвором в імен на *-in*, у значенні множини котрих вживалися збірні форми жіночого роду, що перестали позначати людей, а стали хоронімами (назвами територій) (*литвин* — *литва* — *Литва*, *русин* — *русь* — *Русь*); давня форма множини була замінена новою формою множини з основою однини (*Litwin* — *Litwini*, *Rusin* — *Rusini*). З польської мови форму *Rusini* запозичили інші слов'янські мови [72: 442]. Однак не можна заперечити активної участі українців і білорусів у виробленні нової форми множини від *русин*: *русин* — *русини* замість *русин* (одн.) — *русь* (мн.). Видатний російський лінгвіст В.В. Виноградов, виділивши іменники на *-ин*, у яких основа множини позбавлена цього суфікса одиничності: *гражданин* — *гражда-*

¹ Значний, але тенденційно висвітлений, матеріал про етноніми *русин*, *руснак* тощо зібрано в книжці Ю. Колесара [32].

не, англичанин — англичане, болгарин — болгары, звернув увагу на те, що в деяких словах, переважно з односкладовим коренем: *грузин, русин*, пор. *осетин* і т. ін., суфікс *-ин* залишається й у формах множини (пор. *воин — воины*; пор. також від *селянин — селянины*, а не *селяне*). Окремо: *хозяин — хозяйева*, пор. застар. *татарва*; пор. *листва*) [13: 153]. Пор. укр. *воїн — воїни, хазяїн — хазяїни* (і *хазяї*)

Абсолютна більшість діячів культури та науки Закарпаття (як і всього карпатського регіону), незалежно від політичної та ідеологічної орієнтації, поглядів на літературно-писемну мову, народне мовлення тутешнього люду вважала українським (у старій термінології — малоруським). Навіть І. Гарайда, що, взявши за основу закарпатські українські говірки, написав «Граматику руського языка» й видав її в Ужгороді (Унгварь) 1941 р. в час гортіївської окупації Карпатської України, коли було заплановане моделювання із місцевого населення окремого відрубного народу, напевне, в душі був переконаний, що мова закарпатців («подкарпатських русиновъ») — це діалект української. Наприклад, у параграфі про чергування голосних І. Гарайда писав: «б. Перезвуки въ руськомъ языцѣ. Ихъ есть два: I. Перезвукъ «о» въ у. *і, і(ы)*. II. Перезвукъ «е» двоякий: а) въ *ѣ* и б) въ *ю, йі*, тоже въ *ѣ*. I. Е въ нашомъ языцѣ (*якъ и вообщє в малоруськомъ языцѣ*) (підкреслення наше — В. Н.) перезвучуєся въ *і* (*і*)... Прим. ...осѣнь = о-се-ни и т. д.» [18: 18, 59].

Не заперечували належності підкарпатських говорів до «малоруського нарiччя» й ідеологи москвофiльства [71: 461].

Як відомо, в Закарпатті та Лемківщині є групи людей, що різко заперечують свою належність до українського народу й вважають себе представниками відрубної «русинської» нації. За переписом населення України 2001 р., русинами себе в нашій державі ідентифікують 10063 особи, майже 60% яких мешкають у містах Закарпатської обл. (на жаль, ми не знайшли відомостей, у яких саме містах русинів найбільше).

Представники русинства вже понад двадцять років говорять про кодифікацію своєї мови в Закарпатті, напевне, не відаючи, що кодифікацію певної мови здійснюють фахівці-лінгвісти, а затверджувати мовний кодекс мають авторитетні культурно-наукові або державні установи.

Намагання творити на основі діалекту певної мови нову писемно-літературну спостерігається нині в різних лінгвоареалах світу. З цього погляду в Європі, напевне, посідає чи не перше місце ареал української мови.

У силу різних причин, насамперед — суспільно-політичних, в історії української мови спостерігається кілька спроб створити на основі її говірок окремі писемно-літературні мови. Важливим чинником, що спонукає до творення літературної мови на ґрунті діалекту, зокрема українців, є труднощі з засвоєнням національної літературної мови в умовах життя в державі, де офіційною є інша мова.

Живучи дуже далеко поза українським етнічним масивом, поліфункціональну літературну мову створили на основі власного діалекту русини в колишній Югославії (нині частини їх живуть у двох державах — у Сербії

та Хорватії). Норму створено на основі праці знаного письменника, теолога й діяча української Церкви Г. Костельника (1886–1948) «Грамматика бачвансько-рускей бешеди», надрукованої 1923 року [33: 207–312; 4: 588–589]. Сам Г. Костельник не проектував окремої літературної мови. У «Першому слові» автор підкреслив: «По моей думи тота грамматика мушела буц так написана, же би отверала драгу до кнїжкового рускоукраїнського языка, як тіж до сербского чи то горваткого языка...» [33: 209].

Грамматики для шкіл на основі місцевих закарпатських говорів укладав на початку ХХ ст. А. Волошин — у майбутньому Президент Карпатської України. Однак він і тоді підкреслював належність закарпатців до українського народу й не проектував якоїсь відрубної літературної мови. Перша його грамматика, скомпонована угорською мовою, названа малоруською (kisorosz) [82]. В інших підручниках автор описувану мову називає «карпаторусский языкъ» [14–16].

Українську орієнтацію мали й підручники для шкіл, що їх укладав знаний лінгвіст-діалектолог І. Панькевич [42]. Зрештою у Закарпатті прийнято як писемно-літературну мову українську. У Конституції Карпатської України 1939 р. окремим пунктом відзначено, що державною мовою краю є українська.

Ще на початку ХХ ст. (1907 р.) філолог і історик Гіадор Стрипський (псевдонім — Біленький) висунув ідею створення окремої писемно-літературної мови для підкарпатських українців-русинів, відмінну від норми, прийнятої у Галичині та Наддїпрянщині. Він писав, що коли в Галичині почали вводити в літературу живу мову («Русалка Дністровая»), в Закарпатті москвофіли стали впроваджувати «зовсѣмъ чужій московській языкъ. Самъ же розвой нашого давно вже хоснованого языка спинився зовсѣмъ. Та хотя вконци и померъ у насъ сесь московській языкъ, всетаки полишивъ своѣ слѣды; головно в томъ, што украинщину зробивъ у насъ цѣлковито ненавистною и розорвалъ едность меже нами и Закарпатськими Русинами» [6: 14]. При цьому він радив «задержати усѣ свойства малоруського языка, котрі спольні так у нашой бесѣдѣ, якъ у Закарпатських Русиновъ...» [Там само: 15].

Як відомо, в говорах Підкарпаття етимологічний **о** рефлексується як **у**, **ў** та **і**. Г. Стрипський жодному говорові не надав перевагу і пропонував «задержати коренный звукъ «о» для золляня трех нарічій, на пр.: **отъ** Бога, **червеный конь**, **только на томъ дѣлѣ...**, **добрыхъ творовъ**, на Угорської Русі» [Там само]. Г. Стрипський, що на початку ХХ ст. писав мовою, дуже близькою до української літературної мови свого часу, підкреслив: «Мы не маеме претензіи писати ни історію письменности, а ни грамматики руського языка; бо само собою розумієся, такі дѣла виробляються помалы, довгими працями та съ участю сполученыхъ силъ» [Там само: 16].

Ідея творення окремої «русинської» слов'янської писемної мови в 20–30 рр. ХХ ст. на Підкарпатті у складі Чехословаччини ледве животіла. Її реанімовано під час окупації Карпатської України гортіївською

Угорщиною (1939–1944), коли в краї заборонено українство. Новостворене Подкарпатское общество наук мало «служити вытвореню самостойной народной свѣдомости русиновъ, ихъ національной самоцѣльности и ихъ родного языка...» [28: 152]. Г. Стрипський у зазначеному Обществі був членом «руської мовної і літературної секції» [Там само: 153]. Як зазначалося вище, секретар Общества філолог Іван Гарайда скомпонував «Граматику руського мови» [18]. І. Гарайда усвідомлював, що місцеві говірки — українські — «въ нашомъ языкѣ (якъ и вообще в малоруськомъ языкѣ)» [Там само: 19], але щоб надати новому «руському мови» на письмі вигляду, відмінного від українського, «де только возможно было, старались мы придержоватися етимологіѣ, головно в корняхъ, а только въ оконченіяхъ перейти на фонетику» [Там само: 7]. Словника новостворюваної мови не було укладено, і сам І. Гарайда, і місцеві письменники в «етимологічному одязі» широко використовували слова української літературної мови, і коли писемні тексти, опубліковані під час окупації 1939–1944 рр., переписати фонетичним правописом, то вони звучатимуть як звичайні українські літературні (зрозуміло, з певними відхиленнями).

Українська літературна мова, впроваджена в шкільництво та інші галузі життя краю після приєднання в 1945 р. Закарпатської України до Української РСР у складі СРСР, не була тут ні зовсім новою, ні чужою завдяки підручникам А. Волошина, І. Панькевича та ін., через культивування її в Карпатській Україні 1938–1939 рр. українськість місцевих говірок. Історики не відзначають жодного публічного спротиву проти української літературної мови в Закарпатті після введення її у шкільництво, державні установи тощо в 1945 р. У часи СРСР ніхто в Закарпатті не виступав із ідеями русинства, натомість за «український буржуазний націоналізм» немало закарпатців зазнали переслідування, зокрема терпів на роботі О. Мишанич, а відомий дисидент Ю. Бадзьо мучився в Гулагу й на засланні. До речі, не чути було голосів проти української літературної мови і про утиски русинства на Пряшівщині, однак за «український буржуазний націоналізм» тут репресовано відомих філологів М. Мушинку та Ю. Бачу.

Лише в час так званої перебудови офіційно дали про себе знати адепти русинізму, зареєструвавши 20.02.1990 р. у виконкомі Закарпатської обласної Ради народних депутатів «Статут обласного культурно-освітнього Товариства карпатських русинів», де сказано і про «право на рідну мову для всього населення Закарпаття». Зазначене Товариство займається не стільки культурно-освітньою працею, скільки політикою [51; 52]. Лише в 1999 р. вийшла у світ грамика, яка претендує на нормативну для «підкарпатських русинів» — «Материнський мови. Писемниця русинського мови», «розроблена мовознавцькою секцією общества ім. А. Духновича в складі М. Алмашій, І. Керча, В. Молнар, С. Попович перебігом 1994–1997 гг. Основну частку роботи уповнили І. Керча і С. Попович» [38: 2]. М. Алмашій та В. Молнар закінчили відділення російської філології Ужгородського університету, І. Керча — фізичний факультет цього навчального закладу [47: 95, 211, 256].

Із великої когорти автохтонних закарпатців-лінгвістів — кандидатів і докторів філологічних наук — до творення «русинського языка» ніхто не долучився, бо вважають свої рідні говірки українськими. Один із головних ідеологів сучасного русинства історик І. Поп і пише, що «предложенный... вариант русинского литературного языка имеет пуританско-архаический [!] характер, функционирование к-рого на практике невозможно. Некоторыми русинистами назван новым «язычием» наоборот» [47: 211]. Різко негативно оцінив її закарпатський письменник І. Петровцій. Критикував «Материнський язык» один із авторів «Правил русинського правопису» на Пряшівщині Ю. Панько [44]. Між іншим, обраний за основу писемно-літературної мови південномарамороський у-кальний закарпатський говір (*кунь* «кінь») не є в Закарпатті найпоширенішим. Більшість закарпатців спілкуються *ў*-кальним говором, поширеним (*кўн'*), зокрема, в містах Мукачеве, Свалява, Міжгір'я, Іршава, Виноградове, Берегове. До *ў*-кальних говорів належить і північномарамороський, близький до південномарамороського у-кального. І. Панькевич, досліджуючи історію закарпатських говорів, виявив, що в давнину в деяких селах Волівеччини, Міжгірщини й Березнянщини, де нині наявне *i*-кання, раніше було поширене *ў*-кання [43: 84, 89-90]. На Закарпаття, можливо, *ў*-кання принесли переселенці з Поділля, що приїхали разом із дружинниками князя Ф. Корятовича в кінці XIV ст., і воно витіснило у-кання. В *ў*-кальних говорах донині є сліди його — *руный* «рівний», *батўг* «батіг», *годўл'а* «годівля; материне молоко» та ін., гіперизми — *кўз'н'а* «кузня» тощо. Характерно, що палкі «русини» І. Петровцій, І. Попович, Ю. Чорі, всупереч нормі «Материнського языка», любляють своє рідне *ў*-кання. Для фахового аналізу вад «Материнського языка» можна написати цілу монографію.

Не ліпша й «Грамматика русинського языка для русинів України, центральної Європи и Америки» (на обкладинці додано: «з Євангелієм од Матфея») протоієрея Д. Сидора [56]. В анотації до книжки про автора, між іншим, сказано, що він — «...богослов, журналіст, славіст, церковний історик... Член-кореспондент Міжнародної Кирило-Мефодієвської Академії Славянської Освіты». «Грамматика» Д. Сидора посторінково перекладена англійською мовою, при чому англійський текст вміщено перед «русинським»!

Передмова до книжки містить багато некоректних, помилкових тверджень, що суперечать фаховим дослідженням лінгвістів та істориків. Наприклад, Д. Сидор пише: «Так в русинів унікальна ономастика: широко розпространені фамілії (прізвища) — десятками тисяч: Русин, Руснак, Русинко, Русанюк, Русинович, Русначка, Руска, Русинівський, и т. д. Йсе просто унікальное неповторное фамільное лінгвістичное русинськое етночудо из чудес, якому не є руных... Всенародный національний гімн «Подкарпатські русини, оставте глибокій сон», текст котрого и до днеска є офіційним **нескасованим** гімном

подкарпатських русинів, офіційним гімном (!) Подкарпатської Русі, який офіційно ісповнявся із 1918 до 1946 рока ведно із гімнами чехів и словаків...» [Там само: 27].

Прізвища-етноніми або похідні від них типу *Русин*, *Руснак* тощо не є специфічно «русинськими». Аналогічні прізвища, які виникали в інонаціональному або іншодіалектному середовищі, поширені в різних народів. Наприклад, не було сенсу називати людину *Русином* там, де всі люди іменували себе *русинами*. Так особу могли називати там, де населення іменувало себе, наприклад, *руснаками*. Пор. прізвище *Čech*, навіть *Slovak*, у Словаччині, *Маляр*, *Угрин*, *Поляк*, *Лях* в Україні, *Orosz* (стара назва українців), *Ruszin* тощо в Угорщині.

Уже на прорадянському Першому (й останньому — В. Н.) з'їзді народних комітетів Закарпатської України, що відбувся в Мукачевому 26 листопада 1944 р., гімн «Подкарпатські русини...» не звучав. Між іншим, старше покоління закарпатців і нині каже *гим(н)*, молодше покоління — *гімн*, але ми ніколи ніде не чули вимови з початковим *г!*

Д. Сидор підкреслює в самому кінці передмови: «Якраз и для облегчення знання літературного русинського языка и складена йся «Грамматика...», яка враховала всі можливі досягнення пережых грамматик, особливо «Грамматикы» І. Гарайды 1943 рока» [Там само] (Хіба, крім видання 1941 р. цієї праці, було й 1943 р.?). Та це лиш декларація, бо мова о. Д. Сидора пересичена словами, взятими з російської мови. У ній трапляються форми не властиві типовим (середньо)закарпатським говіркам. Наприклад, будучи учнем Білецької горожанської школи на Іршавщині в 1943–44 рр., ми вивчали «Грамматикю» І. Гарайди, але вимовляли не *Європа*, а *Европа*, не *Євангеліє*, а *Евангеліе*, не *Матфей*, а *Матфтей*, не *Іван*, а *Иван*, не *літургія*, а *литургія* (пор. *физика*, *арифметика* [18: 12]). Правопис о. Сидора — один із найскладніших і найсуперечливіших із усіх заявлених «русинських» орфографій. Для аналізу праці Д. Сидора потрібен окремий том.

З ініціативи канадського професора-історика, одного з головних ідеологів русинства Павла Роберта Магочі в листопаді 1992 р. було організовано й проведено на території Словаччини семінар «Перший русинський мовний конгрес», на якому він (Магочі) запропонував стандартизувати принаймні три «русинські» мови — «підкарпатську», «пряшівську» і «лемківську», як це зробили вже русини тодішньої Югославії [40]. На запрошення П.Р. Магочі на семінарі виступив працівник Фрайбурзького університету в Швейцарії Вернер Керіджі з доповіддю «П'ять варіантів літературної мови етнічної групи романшів у Швейцарії». На семінарі для «карпатських русинів» було обрано як зразок саме модель романшів, ніби «яка уможливорює розвиток чотирьох русинських норм, оснований на діалектах тих країн, де русини живуть, — України, Польщі, Словаччини та Югославії» [76: 32] (тодішньої). Але «модель романшів» — ретороманців — вибрано механічно,

адже в історії українського населення Карпат та його діалектів не виявлено жодних прямих аналогів до історичної долі ретороманців і їхніх мов. Частина лінгвістів говорять про одну ретороманську мову, частина — про групу ретороманських мов [9; 10]. На зазначеному конгресі заплановано у майбутньому створити п'яту писемну норму (койне), спільну для всього регіону, яка має ґрунтуватися на живому матеріалі з кожної країни, населеної русинами [76: 32; 40: 18]. Механізму творення такої «загальнорусинської літературної мови» не описано. Якщо таку мову робити на спільних елементах у карпатських говорах, то вийде ідіом, що має типові українські риси, і він буде зайвим, бо загальноукраїнська літературна мова задовольняє потреби всіх українців, зокрема й карпатських.

Тим часом у Пряшові вийшли «Правила русинського правопису», які «приправив колектів Інституту русинського языка і культури, при Русинській оброді» (словацьк. *obroda* «відродження»). Автори його — к.ф.н. В. Ябур та Ю. Панько [49: 2]. Між іншим, «Правила» структуровано за зразком «Українського правопису»: в книжці, крім орфографії та пунктуації, подано й граматику — «Формотворіня» й «Основи синтаксиса». У Братиславі 27 січня 1995 р. урочисто проголошено «кодифікацію «русинського языка на Словеньску». У «Декларації зо святочного виголошіня кодифікації русинського языка на Словеньску», між іншим, зазначено, що її («Декларацію») виголошено «перед представителями Народной рады Словеньской республіки, влады Словеньской республіки» [21: X] (курсив наш — *В.Н.*) Отже, при кодифікації русинської мови була присутня й державна політика. На рівень літературної мови піднесено південнолемківський діалект, якому притаманна одна з найпитоміших ознак української мови — перехід етимологічного *о в і* в новозакритому складі (*столь > сміл*). Фактично з'явився певний варіант української літературної мови, який неправомірно названо *русинським*, бо він не має широкої бази навіть у Підкарпатті (в географічному розумінні цієї назви). Та й у Словаччині майже половина східнослов'янського населення вважає себе частиною української нації.

Характерно, що нормалізаторами і цього «русинського языка» виступають особи, що за фаховою освітою є русистами: Ю. Панько вивчав російську та українську філологію у Вищій педагогічній школі в Пряшові [34: 258], а В. Ябур закінчив Вищу школу російської мови та літератури в Празі [37: 932].

Вони, як і майже всі творці «русинських граматик», сучасної української літературної мови, загальної історії української мови та історії писемної норми, української діалектології фахово не вивчали, і, мабуть, глибоких наукових знань з україністики не мають, через те, напевне, й узялися за творення окремих «русинських» мов.

Низка філологів Пряшівщини, серед них — знані фахівці, виступила проти створення окремої мови для цього краю і за збереження тут загальноукраїнської літературної мови [2; 17; 65; 67].

Дослідник українських говорів у Польщі М. Лесів звернув окрему увагу на «велику прив'язаність і любов до лемківського діалекту» представників відповідної частини українського народу [35: 43]. Переселені лемки в Україні вважають себе українцями. У середовищі носіїв лемківського діалекту, які залишилися в Польщі після етнічної трагедії примусового виселення їх із рідних теренів, також з'явилися прихильники творення окремої писемно-літературної мови. У 1999 р. вийшла в світ «Граматыка języка łemkowskiego» — «Граматыка лемківського языка» [70]. Скомпонували її лемкиня-русистка Мирослава Хом'як, що «вивчала російську філологію і протягом майже 40 років викладала російську мову в середній школі» [37: 788–789], та поляк-русист Г. Фонтанський [37: 783–784]. Перед цим М. Хом'як скомпонувала дві пробні лемківські граматики [23: 20].

Русинство знайшло підтримку в офіційних колах Угорщини. Хоч у цій країні є тільки одне «русинське» (лемківське) село, в Ніредьгазській вищій школі відкрито кафедру української і русинської філології. Щоправда, тут не було спроби створення нової граматики, але завідувач кафедри (нині покійний) проф. Іштван Удварі був активним пропагандистом «русинської мови». Заслугою І. Удварі є те, що він видав або перевидав низку важливих пам'яток української мови, написаних на Закарпатті [41].

Незважаючи на те, що норм єдиної «русинської» літературної мови так і не скомпоновано, в Польщі у серії «Najnowsze dzieje języków słowiańskich» вийшла книжка під назвою «Русинський язык» за редакцією П.Р. Магочі [53]. Тут описано аж п'ять «русинських» норм за територіями: «Пудкарпаська Русь», «Пряшівська Русь», «Лемковина», «Войводина», навіть «Малярсько» (тобто «Угорщина»), де збереглася фактично одна лемківська говірка (с. Комлошка) [Там само: 263]. Отже, в заголовку збірника названо не реальну, а якусь віртуальну писемно-літературну мову.

У кінці 80-х рр. ХХ ст. з'явилася спроба деяких філологів на базі українських західнополіських говорів, поширених на територіях Білорусі та України, створити окрему мову під назвою «*жітвјежа волода, жітвјежа (поліська, заходьшино-поліська)* лытырацька мова». Ініціатором й активним проповідником ідеї цієї писемно-літературної мови був поліщук-письменник М. Шелягович. 13–14 квітня 1990 р. в Пінську відбулася «Жітвјежа (поліська) штудійно-прахтыцька конфырээнцыя». Ідея «поліської мови» не мала успіху [61]. Волиняни України її не підтримували із самого початку, і про «ятв'язьку мову» тепер не чути. Граматики «поліської літературної мови» так і не було створено. Окремо стоїть експеримент створення писемної мови одного поселення: білоруський лінгвіст Ф.Д. Климчук переклав на українську західнополіську говірку свого рідного села Симоновичі (Дрогичинський р-н Брестської обл. Білорусі) низку художніх творів, у тому числі «Слово о полку Ігоревім», та «Новий Завіт» (не повністю), який надрукував 2010 р. у Мінську. Не зазначено, з якої мови здійснено переклад.

На ВЕБ-порталі «Коломия» 21.02.2012 р. повідомлялося, що «голова Всеукраїнського товариства «Гуцульщина» Дмитро Ватаманюк вважає, що гуцульська така мова, а не діалект». Стурбована зменшенням кількості носіїв гуцульського діалекту, звуженням території, на якій він функціонує, громадська організація «Поклик нації» в Івано-Франківську запропонувала «гуцульську мову» «ввести... для факультативного навчання з 5-го класу у середніх школах в етнічних гуцульських районах і гуманітарних ВНЗ краю» [8: 3]. Але якоїсь дискусії на тему «гуцульської мови» на Івано-Франківщині не сталося. Вочевидь, прихильники окремої «гуцульської мови» схаменулися і зрозуміли помилковість своїх поглядів.

24 січня 2011 р. телеканал ЗІК повідомив, що голова науково-культурологічного товариства «Бойківщина» Любомир Сікора заявив: «Щоб розвивати свою культуру, діалект треба викладати в школах на державному рівні» [39]. Але на заяви про «кодифікацію» бойківського діалекту ми не натрапляли.

Засвідчено використання в літературі підляських українських говорів (Польща) [36: 400-410], але без намагання створити окрему писемну мову.

Спроби «кодифікації» лексики «русинського язика» не такі численні, як правописно-граматичні. Найбільше «русинських словарів» опубліковано в Закарпатській області, де, зокрема, Дмитрій Поп надрукував в одному томі «Русинсько-українсько-руський и русско-українсько-русинський словарь» [46], а Юрій Чорі — шеститомний «Словарь русинського язика» [63].

Активний пропагандист русинства письменник І. Петровцій про словник Ю. Чорія сказав, що це — «лінгвістичний кодекс русинського народу» [45: 5]. Ю. Чорі — відомий у Закарпатті письменник, етнограф і фольклорист, колишній дисидент. Варто зазначити, що він у свій час закінчив російську гімназію в Мукачевому [47: 406]. Дивно, що П.Р. Магочі та І. Поп цій заслуженій у русинському русі постаті в «Енциклопедії історії та культурі карпатських русинів» не відвели жодного рядка.

Графічна система автора «Словаря» базується на українському алфавіті, однак має свої особливості. Лексикограф чомусь не використовує апострофа, тому після губних приголосних застосовує не «йотовані» голосні, а сполуки **й** + голосна: *обйектив* (т. V, с. 65), *обйідати* (т. V, с. 66), *бйуро* (т. I, с. 114), *вйазальник* (т. I, с. 607). Відображаючи особливості говіркової фонетики, Ю. Чорі доцільно вживає **й** перед **и**: *український* «*український*» (т. VI, с. 246), знак **ь** на позначення м'якості приголосного перед **ы**: *синьый* «синій» (т. VI, с. 39).

Ю. Чорі слушно використовує окремий знак **ѣ** на позначення лабіального голосного звука **і**. Проте він не має засобу передачі йотації та м'якості приголосного перед **ѣ** й недосконало пише, наприклад, «*Терпінячко, ...не стачило ѣв терпіннячка*» (т. VI, с. 170), *Тѣтка* «*тітка*» (т. VI, с. 201), *Феріѣв* (т. VI, с. 304), а можна б для цього використати

літеру **ю** (ю з двома крапками над нею). Непозначення палатальності приголосного перед **й** може призводити до двозначності написаного. Пор. *путьѣв замість путьѣв* (т. VI, с. 33; стаття *Середньохрестя*).

В авторовій азбуці наявна літера **г**, та у «Словарі» нерідко там, де вона потрібна, надруковано **г**, наприклад: *Авангард* (т. I, с. 10), *Составина, ... фігля* — єнна из составин народного фольклора (т. VI, с. 87) (можливо, це друкарські помилки).

Будь-який поважний словник має ґрунтуватися на чітких засадах, зокрема кожне реєстрове слово потрібно засвідчувати його вживанням у літературі або в живому мовленні певної території з точністю до населеного пункту. Лише в поодиноких випадках автор покликається на твори інших осіб, зокрема І. Петровція (наприклад, у статті *Шаниц* — т. VI, с. 370), Й. Лемка (наприклад, у статті *Черешня* — Т. VI, с. 356). У «Словарі» Ю. Чорі є навіть покликання на Марка Бараболю (І. Рознійчука) з Рахівщини, якого ідеологи русинства називають «українофілом» [47: 84]. Між іншим, лексикограф самовільно робить його **у**-кальником. Залучений матеріал із чужих праць потребує старанного вивчення, щоб уникнути неточностей у тлумаченнях лексем. Наприклад, Ю. Чорі в контексті, взятому із твору І. Петровція — *який-ись сиротюк... почав рвати грушки* — слово *сиротюк* пояснює: «сиротюк (бідний хлопчина)» (т. VI, с. 39). На Іршавщині *сиротюк* має семантику: 1. «хлопець-сирота»; 2. «підліток» (зневажливо). Пор. *сиротюк* «хлопець-сирота» [54: 330].

Треба думати, що Ю. Чорі за основу словника взяв лексику свого рідного села Зубівка (Фогараш), тому його «Словарь», природно, відбиває далеко не все багатство живої мови закарпатців, бо одна людина в короткий термін цього зробити не спроможна. Вочевидь, і лексика говірки Зубівки не охоплена повністю. У «Словарі», наприклад, є вокабули *Щеня, Щенятко, Щенячий* (т. VI, с. 400), але нема дієслів *щенитися, ущенитися*, наявний іменник *Щіня*, при якому подано переклад «щіня» (т. VI, с. 402), хоч така лексема відсутня в українській літературній мові (потрібно — «хрестини» [62: 435]), проте немає *щєний* «хрещений» (пор. *щєнный* «надто чемний, делікатний, доброзичливий» [54: 427]).

Але й поза цим «Словарь» Ю. Чорі не може бути адекватним джерелом для ознайомлення з лексичними скарбами мовлення закарпатських українців (русинів — у термінології прихильників відповідної ідеології). Ю. Чорі в «Перидньому слові» пише: «Повім лем ото, ош сись СЛОВАРЬ РУСИНСЬКОГО ЯЗЫКА є творчеськым отвітом тым представникам русинських обществ нашего края, котрі многі роки вже кричать «треба, треба», а тлумачный словарь Николая Грицака щи й досі не выдали... Словарь розчитаный на живу бесіду. Тому вміщені в ньому не лем чисто русинські слова, но й даякі інші, узяті з руського, мадярського, словацького, чеського, украинського и других языкѣв, што прижилися в нашому крайи, котрый трывалый час перебував пуд властьов таких держав, як Австро-Мадярщина, Мадярщина, Чехословакия, Со-

вітський Союз, Україна. Крім того, є ще й «иностранны слўвця» типу «демократія», «менталітет» і їм подібні, без яких не обходиться бесіда майже ни єдного культурного челядника. Были такі, котрі совітовали обыйтися без «иностранных слўв», уживати лем чисто русинські. Айбо я сторонник тої думкы, ош мы, русины, не глупіші за инших жителўв планеты, и маєме розуміти й знати не лем свўй материнський язык, но й лексику довколишнього вченого світу, вбы могли свобўдно ділитися думками будь-де и з будь-кым, як руні з руными» (Т. I, с. 5–6, 7; літерою $\bar{y}$ в першому томі Ю. Чорі позначав лабіальний $\bar{y}$).

Мусимо наголосити, що М. А. Грицак був переконаним українцем, завжди користувався українською літературною мовою, і згадувати його в контексті русинства — гріх.

Наведені цитати з «Периднього слова» яскраво демонструють застосування на практиці концепції «русинського языка» і «кодифікацію» його в розумінні адептів русинства. Текст насичений словами й конструкціями, не притаманними мовленню звичайних закарпатців: *отвіт* замість *удповідь* (*выдповідь*); *досі* замість *дотипирь*; *розчитаний*; *прижилися* зам. *прискіпилися*, *приялися*; *трывалый час* зам. *довгый час*; *крім* зам. *крўм*, *окрем*; *є ищи й иностранны слўвця* зам. *суть(сут) чужі слўвця*; *не обходиться* зам. *не може, не годна ся обыйти*; *совітовали* зам. *радили, раяли*; *уживати* зам. *хосновати*; не глупіші за *инших* зам. *уд(выд) других* та ін.

На титульній сторінці «Словаря» Ю. Чорі зазначив: «Самовидав». А щó він має на увазі, треба здогадуватися, бо в реєстрі його словника відповідної вокабули немає. Вочевидь, автор викував лексему-відповідник до української розмовної *самвидав* — «самостійне (без участі видавництва) тиражування літературних, публіцистичних і т. ін. творів для їх нелегального поширення» [11: 1097]. Відповідно до системи закарпатського діалекту, друга частина складного слова мала б бути *-видав* або *-уда*в (дієслівний корінь *выда-ти* або *уда-ти* «відати»), бо *-видав* може асоціюватися з дієсловом *видати* «бачити» або діалектним прислівником *видав < вїдай* «мабуть, напевне».

«Словарь» Ю. Чорі перенасичений лексичними елементами, не притаманними середньозакарпатським говіркам, особливо — запозиченнями з російської та української літературної мов, і то словами, які мають повноцінні відповідники (часто не один, а декілька) в закарпатському діалекті.

Наприклад, у реєстрі «Словаря» зафіксовано питомі дієслова *пам'ятати* (т. IV, с. 641), *т'ямити* (т. VI, с. 202) «пам'ятати», але автор ще додає російнізм «помнити... — пам'ятати» (т. V, с. 186). До *фірля* (т. VI, с. 305) автор узаконює як синонім російське *шутка* = *фірля* «жарт» (т. VI, с. 305), але ж, як відомо, *шутка* в Карпатах має семантику «сережка на вербі, вербова гілка з сережками». Пор. і в Ю. Чорі: «*Шутка* = *мицька* = *ціцушка* — освячена вербова галузка» (т. VI, с. 398). Лексикографові замало тутешніх назв *пішак*, *пішник* та ін. «стежка», і він у «Словарі» додає російське слово *тропа* (т. VI, с. 193).

Услід за Ю. Чорі, непоінформований читач може подумати, ніби русизм «*Скопом* — скопом: *Трудилися* не в *отдільности*, а *скопом* (т. VI, с. 55) — закарпатське слово. Хіба мало для позначення цього поняття тутешніх питомих лексем *разом*, *уєдно*, *ворохом*, *уворосі*, *уракаши*? Невже є необхідність до назв *прапор*, *фана*, *застава* додати ще й російську *флаг* (т. VI, с. 308), а до *корчма* — *кабак* (т. III, с. 8) і т. ін., і т. ін. У звичайному народному мовленні *пожалуй* — це форма другої особи однини наказового способу дієслова *пожаловати* «пожаліти». Ю. Чорі увів у реєстр російське вставне слово *пожалуй* і залишив фактично без перекладу або тлумачення: («*Пожалуй* — пожалуй (вставне слово)» — т. V, с. 7). Можна б коментувати, наприклад, такі взяті з російської мови або із суржику такі лексеми, як *Грузити* (т. I, с. 12), *Гутарити* (т. I, с. 935), *Да* (т. I, с. 952), *Жатва* (т. II, с. 50), *Обиліє*, *Обильный*, *Обильно* (т. V, с. 619), *Пожухлый* (т. V, с. 14), *Самонаблюденіє* (т. VI, с. 17), *Сопруг* = *супруг* (т. VI, с. 86), *Спуганый*, *Спугано*, *Спугати*, *Спугнути*, *Спугнутый*, *Спуговати* (т. VI, с. 110), *Травлений*, *Травля* (т. VI, с. 186), *Тронуті* (т. VI, с. 193), *Тряпйю*, *Тряпка*, *Трясина* (т. VI, с. 196), *Уплывати* «відпливати» (т. VI, с. 262), *Хахоньки* (т. VI, с. 320). І цьому рядові «ність конца». За останні роки дуже зросли темпи суржикізації мовлення і закарпатців, особливо в молодіжному середовищі. Поза бажанням Ю. Чорі його «Словарь» може сприяти цьому негативному процесові, що руйнує лексичну (й не лише її) систему закарпатського діалекту, яка склалася віками.

Елементи суржику ховаються і в семантизації деяких питомих слів: *Жати* «1) збирати збіжжя ... 2) *давити*» (т. II, с. 51), *Жаття* [!] «1. жатва ... 2. *стискання*» (т. II, с. 50) та ін.

Суржик спостерігається і в екземпфікаціях: «*Бутончик* ... *На Божьх ружах уже показалися* [говірково — *указалися* — В. Н.] *маленькі бутончики* [пор. говіркові *пуниць*, *пупчик* «пуп'янок» — В. Н.] *будущих цвіткѹв* [говірково — *косиць*, *косичок* та ін. — В. Н.] (т. I, с. 191), «*Тропинка*... — *тропинка* (зменшене від *тропа*): *Ишли гуськом по узкѹв тропинци*» (т. VI, с. 193), «*Тест*... *Знакомився* из содержанійом предложеного му теста» (т. VI, с. 171).

Автор нерідко закарпатське слово пояснює українським ненормативним відповідником без тлумачення або із тлумаченням у дужках. Наприклад, «*Бужений*... — *бужений* (копчений)» (т. I, с. 176). «*Булгарь*... — *булгар* (овочівник)» (т. I, с. 179), «*Вонь*... — *вонь*» (т. I, с. 672; нормативно — *сморід*), «*Гурка*... — *гурка* (ковбаса з рисом та м'ясними відходами [!] — печінкою й кров'ю)» (т. I, с. 928; насправді — «різновид ліверної ковбаси»), «*Палюх*... — *палюх* (жмут підпаленого клоччя)» (т. V, с. 639), «*Щіня*... — *щіня*» (т. VI, с. 402; нормативно — «хрестини»).

Такий шлях пояснення лексем іноді призводить до неадекватної інтерпретації значення діалектного слова. Наприклад: «*Буженина*... — *буженина*» (т. I, с. 175; нормативне *буженина* — «особливим способом приготовлена свинина» [57 I: 250], а в Закарпатті — «копчене м'ясо

будь-якої тварини»), «Тўчка... — тїчка (футляр у косаря для точильного каменя)» (т. VI, с. 202; треба — «кушка», а тїчка в українській літературній мові має значення: «1. згряя собак із сукою або згряя вовків із вовчицею; 2. Період статевої активності у самиць ссавців» [57 X: 150!]), «Солонина... — 1. солонина...» (т. VI, с. 83; українське літературне солонина — «засолене про запас м'ясо» [57 IX: 541]) «Сало... — 1) сало: а) солонина... б) жирові відкладення в тілі тварини біля кишечника» (т. VI, с. 13; про солонину сказано вище; те, що в Закарпатті називають сало, в українській літературній мові іменується здір, род. відм. здору «внутрішнє сало» [57 III: 542]). Пор. ще: Холод... 1) холод а) стужа 5) як душевний стан 2) як констатація (т. VI, с. 329; в українській літературній нормі холод — насамперед «низька температура навколишнього середовища (повітря, води тощо)» [57 XI: 113-114]; у закарпатському говорі холод — це «прохолода, холодок; місце в тіні, затінок»: а літературне стужа, розм. — «сильний холод, мороз» [57 IX: 801]). Пор. ще: «Соболеня... — соболеня (зменшене від соболь)» (т. VI, с. 77; насправді соболеня — «маля соболя» [Там само: 433]). «Совеня = совиня, совеня (зменшене від сова)» (там само; насправді совеня — «маля сови» [Там само: 434]).

На жаль, у «Словарі» немає стилістичних ремарок (зокрема при лексемах вульгарного характеру), вказівок на частоту вживання слова та ін. Розроблення семантики слова часто підміняється зауваженнями про зміст контексту, в якому воно подано як приклад. Пор.: «Ружа... 1) ружа (квітка взагалі)... 2) порада, повчання... 3) констатація...» (т. V, с. 1674), «Челядь... 1) челядь (люди), збірне... 2) як побажання... 3) як констатація...» (т. VI, с. 354).

Мабуть, Ю. Чорі, коли працював над «Словарем» заглядав до академічного «Словника української мови» в 11 т. Пор.: «Цапиха... цапиха: Зробив из дерева сякий-такий хлўвок для цапихы й двох її діточок» (т. VI, с. 337) і «Цапиха... розм. Самка цапа: коза. Та й засіяв лан цапок Для цапихи і діток (Стельмах, Колосок.1959, 43)» [57 XI: 180].

Великою вадою «Словаря» Ю. Чорі є те, що в ньому «гачкы-ударенія над словами ставляться лем у тых случаях, коли вни мінявут содержание слова» («Перидньое слово», т. I, с. 6). А звідки користувач знатиме наголошування решти лексем, особливо діалектне акцентування, яке має свою специфіку, наприклад: *на́рӯд* «народ», *на́каз* «проповідь», *ро́сказ* «наказ», *пóсціль* «ліжко», *ранéный* «поранений», *воротá*, *римінь*, *я́гня*, *гра́блі*, *но́шіня*, *Знисіня* «Вознесіння», *язык* (род. відм. *язы́ка*) та ін.?

Ю. Чорі здійснив велику працю і надрукував досі найбільшу кількість закарпатської діалектної лексики, але відзначені вище вади «Словаря русинського язика», усупереч волі автора, об'єктивно не сприятимуть збереженню неповторності закарпатського діалекту української мови. Вони можуть дезорієнтувати непосвячених щодо справжнього, питомого в ньому та неорганічного, запропонованого автором як літературного русинського, і призвести до руйнації цієї перлини української мови.

Ю. Чорі зробив би добру послугу культурі рідного краю і збагатив би науку, якби переробив свій словник, усунувши з нього все непритаманне лексиці говорів Закарпаття (зокрема й говірці його рідної Зубівки — Фогараша) — матеріал, залучений із української літературної мови, взятий із російської мови та з міського суржику.

Отже, впродовж майже 20 років точаться розмови про «кодифікацію русинського язика», але досі не створено адекватної (не кажемо вже про наукову) граматики, ні кваліфікованого словника задуманої мови. Причиною цього є не тільки те, що до ідеології русинства не пристали визнані лінгвісти із теренів, які її проповідники вважають своєю базою, але й те, що сама ця ідеологія вийшла не із внутрішнього етнічно-мовного середовища, а була привнесена ззовні (колись це дослідники з'ясують до кінця). Вона має яскраво виражений політичний характер і паразитує на любові населення карпатського регіону до всього оригінального (насамперед — мови), що є в його житті (особливо — духовному). Політичність ідеології русинства, на жаль, не розглядали поодинокі авторитетні і знані творчі особистості з регіону Карпат, щирі патріоти своїх країв.

Серед активних пропагандистів русинства виявляється й кілька осіб, що колись належали до так званого москвофільства, починали свій шлях як російськомовні письменники, «русинською» мовою не писали, та їхні нащадки. Варто додати, що серед активних проповідників русинства виступили колишні компартійні діячі в Закарпатті [47: 239, 251, 409], які за радянських часів навіть не натякали, ніби вони неукраїнської національності, не те щоб заявляли, що вони русини — М. Макара, М. Шарга та І. Мигович (знаний у свій час тим, що плямував Греко-католицьку церкву у краї, до насильної ліквідації якої у 1949 р. тут належало понад 80% місцевого люду).

Створення одної спільної літературної «русинської» мови на основі попередньо скомпонованих кількох мов — це фантазія нефахівців, які тільки морочать людям голови, роблячи чужий лінгвоексперимент над українцями Карпат.

Парадокс, але на віртуальну «русинську мову» поширюється дія Закону України «Про засади державної мовної політики» (№ 5029 VI), що набув чинності 10.08.2012 р. [19]!

Абсолютна більшість східнослов'янського населення Карпат, яке активісти відповідного етно-політичного напрямку трактують як русинське, живе на території Закарпаття — складової частини Української Держави. За переписом 2001 р. людинність Закарпатської області становить 1 254 600 осіб, із них українців — 1 010 100 людей. Число носіїв закарпатського діалекту в Україні — близько 900 000. Кількість їх зростає. Русинами себе ідентифікувало близько 10 000 осіб, отже мізерний відсоток від усього населення.

На жаль, найновіших відомостей про кількість громадян Словаччини, які вважають себе представниками русинської — окремої від

української національності, у нас немає. Відривання від східнослов'янсько-українського коріння людей у Словаччині може лише прискорити процес асиміляції їх державним народом, зруйнувати єдине, суцільне підкарпатоукраїнське діалектне середовище, перервати мовно-етнічні зв'язки із закарпатськими русинами-українцями.

Представники політичного русинства в Закарпатті галасують про якусь «українізацію» закарпатців і заплющують очі та затикають вуха, ніби не бачать і не чують, як духівництво Московського Патріархату наступає на одну з найоригінальніших ознак духовної культури закарпатців — місцеву вимову церковнослов'янських текстів, нав'язуючи російську орфоєпію [59: 48-85, 119-120 та ін.], береться замінювати оригінальну місцеву мелодіку в церковних відправах [Там само: 84; 57; 13], вносить зміни в архітектуру середньоевропейського типу храмів Закарпаття, побудованих у XVIII—XX ст. тощо.

Прив'язаність до говірки, говору, особливо в діалектному середовищі, — природне явище. Власне любов до рідної, національної мови й починається з любові до рідної говірки. Про важливість материнської мови, внутрішню потребу її збереження, про любов до неї пристрасно й переконливо писав львівський письменник Роман Дідула в «Літературній Україні» в 1995 р. [22: № 22-24] На його статтю схвально відгукнулося багато літераторів із різних теренів України. Знаний письменник В. Шевчук, зокрема, сказав: «...Гадаю, незле було б на уроках українознавства чи в учнівсько-студентських науково-просвітних гуртках запровадити вивчення свого діалекту, особливо в тих краях, у яких вони ще збереглися сильно» [Там само: №23]. Сам Р. Дідула акцентував, що «цивілізовані народи знають ціну скарбів, захованих у говорах, і тому поставили їх під захист державних законів. У Німеччині, наприклад, ще й громадські організації взяли діалект під свою опіку... Саме через сфери, де говірки зазнають найбільшої руйнації — школу, телебачення, радіо, газети — відкрито найбільше можливостей для їх збереження. Телебачення, радіо могли б вести окремі програми на діалекті, насамперед ті, що стосуються села, традицій, хотілося б також бачити газети на діалектах або хоча б окремі сторінки... Якби священники у проповідях вживали говірку, то не лише прислужилися б збереженню говорів, їхнє слово стало б доступнішим, ближчим людям» [Там само: №24].

Відчуття соціально-мовного дискомфорту без материнського діалекту, прагнення зберегти його як знаряддя спілкування між відповідними великими чи меншими групами населення певної території, намагання використовувати говір як засіб самовираження та самоідентифікації, інстинктивне побоювання втратити його, намагання оберігти його від занепаду та зникнення може мати різні вияви — *від* принципового вживання діалекту (говору) в спілкуванні зі «своїми» на малій батьківщині і в говірковому чи національному літературно-мовному середовищі *до* вимоги надання діалектові статусу окремішньої літературної мови або близького до літературно-писемного.

Де говіркове середовище виразне й активне, досі практикується, зокрема в школах, діалектно-літературномовна диглосія. Наприклад, на уроках у школі діти відповідають літературною нормою, а між собою на перервах спілкуються говіркою. Шкода, що цього явища ніхто ще не вивчав. Ми самі протягом усього життя в закарпатському діалектному середовищі й поза ним (навіть у Києві в неофіційній обстановці) із земляками спілкуємося рідним верхньонадборжавським (північно-марамороським) говором.

Плідність зв'язків літературно-писемної мови з діалектами як живильним середовищем в науці є вже старою аксіомою [27: 22-26; 3: 19]. Особливе місце діалектні елементи посідають у художній літературі [20]. Спостерігаються навіть спроби використати говір у ролі літературно-художньої мови [Там само: 147-189]. Повного схвалення заслуговує вивчення рідного говору в одній із шкіл Гуцульщини, бо «така практика сприяє збереженню діалекту..., формує оцінку говору не лише як ... не забороненого, а й як важливого і престижного засобу комунікації»².

За часів тоталітаризму діалектизми в художніх текстах уживано порівняно обмежено, культивувалася «рафінована» літературна мова. В умовах незалежної демократичної України вживання діалектизмів нічим не обмежується. Їх часто використовують письменники, журналісти. Але поява поодиноких художніх творів, скомпонованих на діалектному субстраті, не може задовольнити людей, які бажають збереження материнської мови в усій повноті. Однак не можна допускати конфлікту між діалектною мовою та національною літературною. Для етносу вони потрібні обидві, неначе два крила для літання. Літературна мова об'єднує всіх членів нації в одно ціле, в неповторний етнос, а діалекти в сукупності — жива історія етнічної мови та живильне джерело писемної норми, величезне культурне надбання, успадковане від пращурів. Художня творчість діалектом повністю допустима, та немає нагальної потреби вводити говірки в усі мовні стилі.

Для запису українського діалектного мовлення не треба вигадувати правила орфографії, відмінні від нормативних. Коли ж у діалекті є фонemi, відсутні в літературній мові, доцільно використовувати знаки (літери), що їх вживають фахівці для записів українських говіркових текстів. Наприклад, для записування тексту, що komponується середньозакарпатським діалектом, варто вживати букву *ǰ* для позначення лабіального звука (фонemi) *ǰ* (для передавання «йотованого» *ǰ* та позначення м'якості попереднього приголосного можна додати *ǰ̃* : *ǰ̃ǰ* «й̃», *прин̃ǰс* «приніс»), літеру *ы* на позначення голосного заднього ряду низького піднесення, поєднання *іе* застосовувати для показу дифтонгічного характеру звука в північному наріччі тощо.

---

² Гриценко П.Е. Диалекты в современной языковой ситуации Украины// Исследования по славянской диалектологии. — Вып. 15: Особенности сосуществования диалектной и литературной форм языка в славяноязычной среде. — М., 2012. (Отд. оттиск. — 42 с.). — С. 38.

Про екологію національної літературної мови дбає держава (стаття 10 Конституції України) та наукові установи, що пильнують чистоту мови, створюють академічні словники різного типу, нормативні граматики тощо [24].

А як же з екологією говірок, говорів та діалектів? Ніякого захисту вони не мали й не мають. У різних проектах мовного законодавства, що надсилалися до Інституту української мови НАН України, ми, будучи директором його, регулярно пропонували додавати щось на зразок: «Держава сприяє збереженню й вивченню народних говорів...». Після цього подібні фрази трапляються в проектах різних авторів законів про мову (мови) в Україні, а в Указі Президента України В. Ющенка Про концепцію державної мовної політики серед завдань її визначено «збереження та вивчення діалектів української мови»³.

Українські говори є предметом уваги дослідників вже понад 150 років. Проте досі ніхто з науковців не виступив на захист діалектного середовища, збереження українських говірок від цілковитого занепаду. Як зазначалося, лише недавно письменники і ширша громадськість публічно заговорили про проблему. Ми глибоко переконані, що настала пора створити громадське освітньо-наукове об'єднання *Товариство шанувальників (і захисників?) українських діалектів (діалектного слова)*, основною метою якого було б плекання свідомої любові громадян до рідних діалектів, говорів, говірок як органічних і невід'ємних частин єдиної української національної мови. Замість параду «нормативних», «кодифікаційних» граматик і словників фахівці мають створити науково-популярні праці про конкретні діалекти, укласти діалектні лексикони, заохочувати громадян до засвоєння та активного вживання рідних говорів, закликати їх до записування усної народної творчості, збирання лексичних та фразеологічних скарбів народу тощо. Так зберігатиметься і єдність нації, і неповторність її складових частин, зникне загроза глототомії (поділу мови). Не потрібно створювати кафедри русинських мов, літератур, а у відповідних вищах необхідно читати великі спецкурси, присвячені конкретним діалектам і регіональним літературам.

Діалектних утворень стосується багато з того, що стосується і мови взагалі, особливо до так званих малих мов із погляду еколінгвістики [61: 16-18]. Однак до діалектів державної мови не можна застосовувати Європейську хартію регіональних мов або мов меншин [24: 343].

На носіїв діалектів, говорів і говірок можна поширити основні права, що їх передбачає «Всесвітня Декларація лінгвістичних прав» для носіїв різних мов.

Сподіваємося на формування української екодialeктології та соціодialeктології і запрошуємо колег до дискусії.

³ Урядовий кур'єр. — № 36 (4187) від 25.02.2010.

1. Атанасов В., Дейкова Хр. и др. Български етимологичен речник. — Т. VI. — София, 2002. — 886 с.
2. Бача Ю., Ванат І., Ковач Ф., Чума А., Штець М. До сучасних проблем нашого культурно- національного життя. // Додаток до газети «Нове життя», ч. 24/1992. — 12 с.
3. Бевзенко С.П. Українська діалектологія. — К., 1980. — 246 с.
4. Белей Л.О. Русинська мова в Сербії та Хорватії // Українська мова: енциклопедія. — Вид. 3-є, зі змін. і доп. — К., 2007. — С. 588 — 589.
5. Бернштейн С.Б., Иллич-Свитыч В.М., Клепикова Г.П., Попова Т.В., Усачева В.В. Карпатский диалектологический атлас. — М., 1967. — 271 с. + 212 карт.
6. Біленькій. Старша руська письменность на Угорщинѣ. — Унгварь (Ужгород), 1907. — 16 с.
7. Бокшай Е., Ревай Ю., Брацшайко М. (ред.) Magyar guszin szótár—мадярсько-руський словарь. — Ужгород, [1928]. — 516 с.
8. Бондар Т. Відкритий лист ГО «Поклик нації» українцям «Гуцульська мова (діалект) на межі зникнення» // Дзвони нації. — 2011, липень. — № 5 (14).
9. Бородина М.А. Современный литературный ретороманский язык Швейцарии. — Л., 1969. — 231 с.
10. Бородина М.А., Сухачев Н.Л. Ретороманские языки // Лигнвистический энциклопедический словарь. — М., 1990. — С. 410.
11. Великий тлумачний словник сучасної української мови. — К., Ірпінь, [2001]. — 1426 с.
12. Великое освящение воды на реке Уж 19.01.2009 г. DVD Video.
13. Виноградов В.В. Русский язык (грамматическое учение о слове). — М.; Л., 1947. — 784 с.
14. Волошинь А. Методическа граматика карпато-русского языка для народных школ. Ч. II — Ужгородь, 1919. — 96 с.
15. Волошинь А. Методична граматика карпато-русского языка для низших клас народных школ. — Выд. IV. — Ужгород, 1924. — 111 с.
16. Волошинь А. Читанка для руської молодежи. — Ч. II. — Выд. III-ое. — Ужгород, 1925. — 273 с.
17. Ганудель З. Поспішиш — людей насмішиш / Додаток до газети «Нове життя», № 41/1994. — 16 с.
18. Гарайда Ивань. Грамматика русского языка. — Унгварь [Ужгород], 1941. — 143 с.
19. Голос України. — № 146 (5396). 10.08.2012. — С. 3.
20. Грещук В., Грещук В. Південно-західні діалекти в українській художній мові. Нарис. — Ів.-Франківськ, 2010. — 309 с.
21. Декларация зо святочного выголошїня кодїфікації русинського языка на Словеньску // Magocsi P.R., ed. A New Slavic Language is Born. The Rusyn Literary Language of Slovakia. — New York, 1996. — P. X.
22. Дїдула Р. Учїмося, брати мої... Слово за материн говір // Літературна Україна. — 1995 р. — № 22, 9 червня. — С. 1, 4.; — № 23, 16 червня. — С. 8; № 24, 23 червня. — С. 8.
23. Дуличенко А. Письменность и литературные языки Карпатской Руси (XV—XX вв.). — Ужгород, 2008. — 904 с.
24. Екологія мови і мовна політика в сучасному суспільстві. / Збірник наукових статей. — К., 2012. — 376 с.
25. Жаткович Ю. Етнографическій очерк угро-русских / Комплексне видання. (упоряд. О.С. Мазурок) — Ужгород, 2007. — 391 с.
26. Желеховский Е., Недільский С. Малорусско-німецкий словарь.— Львів, 1886. — Т. I — II. — 1122 с.
27. Жилко Ф.Т. Нариси з діалектології української мови. — К., 1955. — 314 с.
28. Капраль М. Подкарпатское Общество Наук. Публикації: 1941—1944. — Ужгород, 2002. — 173 с.
29. Карацїћ В.С. Српску рјечник / 4-о државно изд. — Београд, 1935. — 880 с.
30. Карский Е. Ф. Русская Правда по древнейшему списку: введение, текст, снимки, объяснения, указатель авторов и словарного состава. — Л., 1930. — 114 с.
31. Климентїй Зїновїїв. Вірші. Приповісті посполиті / Підготовка тексту І.П. Чепїги... — К., 1971. — 391 с.
32. Колессар Ю. История русского народного мена / Пририхтала Н. Дудаш. — Нови Сад, 1996. — 248 с.

33. *Костелник Гавриїл*. Проза на бачванско-сримским руским литературним языку. — Нови Сад, 1975. — 375 с.
34. Краєзнавчий словник словник русинів-українців. Пряшівщина. — Пряшів, 1999. — 498 с.
35. *Левченко М.* Заметка о русинской терминологии // Основа. — 1861. — № 7. — С. 183 — 186.
36. *Лесів М.* Українські говірки у Польщі. — Варшава, 1997. — 496 с.
37. *Магочій П.Р., Поп І.* Енциклопедія історії та культури карпатських русинів. — Ужгород, 2010. — 849 с.
38. Материнський язык. Писемниця русинського языка. — Мукачево, 1999. — 98 с.
39. Матеріали в Інтернеті під заголовком: Замість російської на Львівщині хочуть вчити бойківську мову. zik.ua/ua/news/2011/01/24/268382.
40. *Мушинка М.* Семінар для «избранных». З приводу «Першого русинського языкового конгреса» у Бардіївських Купелях. — Пряшів, 1992. (Додаток до газети «Нове життя». — № 49 / 1992 р. — 24 с.)
41. *Німчук В.* Іштван Удварі — історик української мови // In memoriam István Udvari (1950–2005). Матеріали конференції пам'яті Іштвана Удвари... / Под ред. А. Золтана. — Nyiregyháza, 2011. — С. 39–44.
42. *Панькевич І.* Граматика руського языка для шкіл середних и горожанських / Третье перероблене и доповнене видання. — Прага, 1936. — 205 с.
43. *Панькевич І.* Нарис історії українських закарпатських говорів. — Ч. 1: Фонетика. — [Прага, 1958]. — (Acta Universitatis Carolinae. Philologica I. — 1958). — 131 с.
44. *Петровіч І.* Русинський граматичний анонізм // Петровіч І. Йсе — есе. — Ужгород, 2007. — С. 66 — 70.
45. *Петровіч І.* Лінгвістичний кодекс языка русинського народа // *Чорі Ю.* Словарь русинського языка. — Ужгород, 2009. — Т. 6. — С. 414.
46. *Поп Дмитрій.* Русинсько-українсько-руський и русско-украинско-русинский словарь. — [Ужгород, 2007]. — 311 с. Виданий під грифом: Carpatho-russian Ethnic Research Center USA — Карпато-русский этнологический исследовательский центр США.
47. *Поп І.* Енциклопедія Подкарпатської Руси. — Ужгород, 2006. — 411 с.
48. *Потебня А.А.* Из записок по русской грамматике. Т. 3: Об изменении значения и заменах существительного. — М., 1968. — 551 с. (С. 24–36)
49. Правила русинського правопису. — Пряшів, 1994. — 133 с.
50. *Робинсон А.Н.* Литература Древней Руси в литературном процессе Средневековья XI — XIII вв. / Очерки литературно-исторической типологии. — М., 1980. — С. 219–241.
51. Руснацький світ / Науково-популярний збірник. — Ужгород, 2003. — Т. 3. — 121 с.
52. Руснацький світ / Науково-популярний збірник. — Ужгород, 2008. — Вип. [!] 4. — 246 с.
53. Русинський язык / Redaktor naukowy Paul Robert Magocsi. — Opole, 2004. — 374 с.
54. *Сабадош І.* Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району. — Ужгород, 2008. — 478 с.
55. Светлое Христово Воскресение. Пасха / Свято-Николаевский женский м-рь, г. Мукачево, 2009 г. DVD Video (19 апреля 2009 г.)
56. *Сидор Дмитрій.* Граматика русинського языка для русинів України, центральної Європи и Америки / Кодифікована в грудні 2002 р. Научні розробки велися з 1990 р. — Ужгород, 1996–2005 [!]. — 264 с. + 52 с.
57. Словник української мови: в 11 т. — К., 1970–1980.
58. *Толстой И.И.* Сербско-хорватско-русский словарь. — М., 1958. — 1169 с.
59. *Хланта І.* Рідна мова — дар Божий. — Ужгород, 2012. — 192 с.
60. *Цыхун Г.* Пра заходнепалескую літаратурную мікрамову (праект М. Шэляговіча) // Цыхун Генадзь. Выбраныя працы: беларусістыка, славістыка, арэальная лінгвістыка. — Мінск, 2012. — С. 288–294.
61. *Цыхун Г.* Славянскія мовы ў святле экалінгвістыкі. — Мінск, 1998. — 24 с.
62. *Чопей І.* Русько-мадярський словарь. — Будапешт, 1883. — 444 с.
63. *Чорі Ю.* Словарь русинського языка. В 6 т. — Ужгород: «Самовидав», 2001–2009.
64. *Чучка П.* Прізвища закарпатських українців: історико-етимологічний словник. — Львів, 2005. — 702 с.

65. *Штець М.* До питання «русинської» літературної мови. — Пряшів, 1992. — 16 с.
66. *Штець М.* Українська мова в Словаччині (Соціолінгвістичне та інтерлінгвістичне дослідження). — Prešov, 1996. — 255 с.
67. *Штець М., Муличак Ю.* Аналіз норм правопису так званої русинської мови. — Пряшів, 1992. — 16 с.
68. A Nyagovai Postilla. Alekszej Petrov szövegkiadásának faksimiléje... A kötet szerkesztette... Zoltán András. — Nyíregyháza, 2006. — LXXIV + 226 с.
69. *Bunganič P.* Slovensko-ukrajinský slovník. — Bratislava, 1985. — 674 с.
70. *Fontanski H., Chomiak M.* Gramatyka języka łemkowskiego. — Katowice, 1999. — 188 с.
71. *Gerovskij G.* Jazyk Podkarpatské Rusi // Československá vlastivěda. — Sv. III. — Praha, 1934. — S. 429 — 442.
72. *Gerovský J.* Южнокарпатское название руснак и его западнославянские соответствия // Československá rusistika. — Praha, 1957. — № 3. — С. 429 — 442.
73. *Glonar J.* Slovar slovenskega jezika. — Ljubljana, 1936. — 496 с.
74. *Jungmann J.* Slovník česko-německý. — D. III. — Praha, 1837. — 974 с.
75. *Karłowicz J., Kryński A., Niedźwiedzki W.* Słownik języka polskiego. — T. V. — Warszawa, 1912. — 827 с.
76. *Magocsi P.R.* Rusinska jazyková otázka znova nastolena // Magocsi P.R., editor. A New Slavic Language is Born. The Rusyn Literary Language of Slovakia. — New York, 1996. — P. 15 — 40.
77. *Reczek S.* Podręczny słownik dawnej polszczyzny. — Wrocław-Warszawa-Kraków, 1968. — 934 с.
78. *Skok P.* Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. — Zagreb, 1973. — Kn. 3. — 691 с.
79. Slovník jazyka staroslověnského. — Praha, 1966. — D. I. — 853 с.
80. Slovník slovenského jazyka. — Bratislava, 1963. — III d. — 907 с.
81. *Trávníček F.* Slovník jazyka českého / 4-é, přeprac. a dopln. vydání. — Praha, 1952. — 1799 с.
82. *Volosin A.* Gyakorlati kisorosz (ruthén) nyelvtan. — Ужгород, 1907. — 200 с.

Стаття надійшла 11.04.2013.

Vasyl Nimchuk

Kyiv

**DO THEY «CODIFY» THE NEW LITERARY LANGUAGES?
SAVE AND PROTECT THE UKRAINIAN DIALECTS!**

In the article a discussion goes about attempts to create the separate literary languages in Ukraine and out of her limits on the base of dialects, that in philology confess as Ukrainian. Somebody tries to use his likes to different patois as one of his political aims. As an alternative creation of new writing languages somebody suggests to create an international educational and scientific Society for admirers and defenders of such Ukrainian dialects.

Keywords: rusyny, Ruthenian language dialect, Ukrainian dialects, literary language, language norm.

УДК 81'373.421

Микола Степаненко

м. Полтава

ОЛЕСЬ ГОНЧАР — ІСТОРИК, ТЕОРЕТИК, ПРАКТИК УКРАЇНСЬКОЇ ЛЕКСИКОГРАФІЇ

Глибоко й всебічно дослідивши щоденникові записи О.Т. Гончара, автор показує читачеві багатогранність таланту письменника, публіциста, громадського діяча й українського патріота за своєю глибинною сутністю. Наголошено на заслугах О.Т. Гончара та М.П. Бажана, які ревно дбали про чистоту української мови та розвиток україністики. Звернуто увагу на ті перепони, які ставила радянська парт номенклатура на шляху до оприлюднення 11-томного «Словника української мови», «Шевченківського словника» в 2-х т., українських енциклопедичних видань.

Ключові слова: історія української лексикографії, О. Гончар, «Собор», неологізм, «Словник української мови» в 11 т., М. Бажан, «Українська Радянська Енциклопедія».

Олеся Гончара не назвеш, як, приміром, Максима Рильського чи Миколу Бажана, лексикографом, позаяк він не був пов'язаний безпосередньо з теорією та практикою укладання словників різних типів. Однак без щонайменших застережень його можна вважати глибоким знавцем історії української лексикографії, який дав об'єктивну оцінку словниковій продукції, репрезентованій такими славетними іменами, як Борис Грінченко, Володимир Даль. За сприяння цього письменника належне визнання й підтримку одержав одинадцятитомний «Словник української мови», виданий протягом 1970–1980 рр., — найповніше зібрання лексики і фразеології української мови, здійснене в ХХ ст. Неперевершений майстер художнього слова Гончар став творцем цілих розрядів нових слів, багато з яких згодом увійшли до активного вжитку, органічно влилися у словники. У романі «Собор» зафіксовано такі оказіональні неологізми: **фальшак**,

© М.І. СТЕПАНЕНКО, 2013

військовик, дошкульник, безбровко, безвірко, жмурко, військкоменко, вимагач, плондрач, придбавач, руйнач, руйнитель, сквернитель, алхімічка, вінценосиця, однодумиця, незрушеність, полігонність, позикування, непривіття, повносиля, потойбіччя, хмаросяг, впливологія, верхогір'я, запилюжений, зістарений, набасурмлений, цупкорукий (див. [8: 163–164]).

Загальновідома діяльність письменника передусім у справі підготовки вже згаданого тлумачного «Словника української мови». Коли ця важлива і вкрай необхідна праця виходила у світ і навіть тоді, коли вона вже потрапляла окремими книгами до свого користувача, який високо поцінував їх і з нетерпінням чекав появи нового тому, різні комісії, рецензенти, яким доручалися відповідальні партійні завдання, намагалися применшити її роль, знецінити великий успіх українських учених-лінгвістів. Навіть тодішній керівник Спілки письменників України, за щоденниковими свідченнями Олесь Гончара, «топтався по укладачах словника» [2 II: 569], «нападав на них» [28 грудня 1981]¹. У 70–80-их роках минулого століття продовжувалася ота огидна практика, яка мала місце в 30-их роках того ж віку, коли слова ділили на співзвучні й неспівзвучні радянській епосі, коли основну увагу звертали на те, чи знайшли своє почесне місце в лексикографічних джерелах революційна термінологія, методологічні лексеми (ідеологеми) *комунізм, партійність, партгрупа, партком, більшовичка* і т. ін., чи є в них покликання на безсмертне вчення класиків марксизму-ленінізму. Багато корінної української лексики в ХХ ст., яке дехто пропонував поділити на такі періоди, як «Роки Колективних Химерних поем», «епоха скабізму», «епоха Великого Пристосування» [27 березня 1967], опинилося за рамками словників, їх оголошено порочними, ворожими, аж ніяк не придатними для мовної практики.

Перший секретар ЦК КП України тов. В.В. Щербицький часто нагадував ученим і письменникам, як треба формувати нормальну літературну мову. До прикладу, у доповіді на квітневому 1973 року Пленумі ЦК КП України він указав на те, що «деякі літератори у своїй творчості відходять від актуальних тем сучасності, проявляють національну обмеженість, засмічують українську мову архаїчними словами та штучними зворотами. Це завдає шкоди справі виховання нашого народу, особливо молоді» [7: 12]. Отож напади, які постійно відчували вчені, вільнолюбиві митці, патріотично налаштовані керівники й інші категорії українців, варто сприймати як закономірність, а не як винятковість. Для авторів уже згаданого найбільшого тлумачного словника потужною підтримкою була стаття «Дзеркало великої дружби» (її так назвали, очевидно, цензори), яку в газеті «Правда» надрукували академіки, Герої Соціалістичної Праці, лауреати Ленінської премії Олесь Гончар та Микола Бажан [19 липня 1983]. Її, як вимагала партійна традиція, супроводжувала така ідеологічно обарвлена редакторська анота-

¹ Тут і далі вказуватимемо дату щоденникового запису.

ція: «Удосконалення *розвинутого соціалізму* обов'язково включає в себе продуману *національну політику*. Людство щодня дізнається про нові свідчення *розквіту радянських народів*, вияв *бережливого й уважного ставлення до досягнення їхніх культур*. Одне з них — висунення на здобуття Державної премії СРСР 11-томного «Словника української мови» — дзеркала, у якому відобразилися *успіхи однієї з радянських соціалістичних націй*» [6, 1983, 19 липня]. Автори цієї публікації слушно зауважують, що до важливих досягнень національної культури, показників рівня її розвитку слід зарахувати тлумачні словники, оскільки вони відображають процес розвою суспільства, світогляду, який панував у ньому, розкривають духовне ество народу. У статті високо оцінено такі знакові в нашій історії лексикографічні праці, як «Толковий словарь живого великорусского языка» в 4-х томах Володимира Даля, що увібрав багатоманіття живої народної мови дожовтневого періоду, і «Словарь української мови» в 4-х томах за редакцією Бориса Грінченка. У цьому місці зробимо відступ і наголосимо на такому важливому моменті: Олесь Гончар у статті «Цвіт слова народного» «Словарь української мови» називає найновішою на свій час мовною скарбницею українців, що зафіксувала найосновніші «моменти вічності»: людську думку, багатовіковий досвід трудового народу, його творчу снагу, силу духу, біль і гнів, боротьбу, страждання, мрії, якщо коротко — то слово-алмаз, яке міцністю своєю здатне перебути вічність. Грінченків словник, який укладався в похмурі та гнітливі часи, з дивовижною повнотою зібрав усе «квітчасте поле живої української мови», що на той час уродило. Це праця всеосяжна, оскільки зібране в ній мовне багатство відкрилося своєю новою якістю, глибинною суттю; у фантастичній лексичній щедрості постало саме життя народу, заяскравіло в усьому розмаїтті, в усій достовірності дум і почуттів. Олесь Терентійович зараховує «Словарь української мови» до славетних словників-ветеранів [3: 297]. Поява останнього була для свого часу справді найзначнішою науковою й культурною подією.

Що ж до «Словника української мови», укладеного українськими радянськими лексикографами, то він, за твердженням Олесь Гончара й Миколи Бажана, посяде гідне місце в сім'ї тлумачних словників мов інших народів СРСР. Покликаючись на опубліковані вже в зарубіжній та вітчизняній пресі рецензії, Олесь Терентійович і Микола Платонович відзначили високий науковий і професійний рівень цієї праці, її величезне значення для досліджень у галузі славістики, наголошували на тому, що вона повно представляє сучасний рівень української літературної мови, її стилі, загальні тенденції розвитку (всього слів у «Словнику...» біля 135 000, усталених зворотів близько 12 000). Письменники Гончар і Бажан у своїй статті не відійшли від радянських методологічних налічок на взірць «при укладанні словника в характері відбору і вираження словникових статей автори прагнули наслідувати настанову Леніна про створення великого тлумачного словника з широкою

історичною перспективою», «словник відображає взаємозв'язки української мови з російською мовою — мовою міжнаціональної єдності народів нашої Батьківщини», «словник дає інформацію про той широкий світ явищ, з якими в нашу епоху має справу українська соціалістична нація», оскільки не могли цього не зробити, бо статтю в Москві ніхто б не надрукував. Основне ж полягає в іншому: видатні майстри красного письменства сказали на весь Радянський Союз правдиве слово про українську мову, представили її чітку перспективу: «Мова, про яку в минулому говорили як про мову селянську, котра не здатна виражати всього того, що пов'язане з усіма сферами життя суспільства, наочно демонструє свої досягнення в умовах розквіту всіх народів нашої Батьківщини: не існує нині понять, яких би не можна було передати засобами української мови». Отже, у тому, що «Словник української мови» одержав Державну премію СРСР, є певна заслуга й Олесея Гончара та Миколи Бажана, позаяк вони в найцентральнішому й найпрестижнішому на той час друкованому органі висловили свою думку про цю важливу лексикографічну працю.

Добре виписана в щоденниковому дискурсі історія Шевченківської енциклопедії у двох томах і роль у її створенні та виході у світ головного редактора — Миколи Бажана. Саме він повідомив Олесеві Гончару одному з перших, що дозволено видання Шевченківської енциклопедії [11 листопада 1975]. Радість, проте, було передчасною, бо попереду Бажана і його колег чекали нові випробування, почалося справжнє мордування. З щоденникового запису, датованого 25 грудня 1975 року, дізнаємося, що Москва заборонила називати підготовлений фундаментальний труд енциклопедією. Не дано згоди й на «Шевченкіану». Центр рекомендував іменувати фундаментальну колективну працю про Тараса Шевченка, над упорядкуванням якої трудилися 500 авторів, усього лишень «Справочником» [28 грудня 1975]. Треба було знову воювати, оббивати цеховські пороги, переконувати заскоружлих чинуш, що перед ними не довідник, а унікальне лексикографічне джерело. Перемогу, нарешті одержано: 20 жовтня 1977 року підписано до друку «Шевченківський словник» у двох томах, наступного року книга з'явилася на полицях магазинів, у бібліотеках. Нині вона є не в кожного дослідника творчості Кобзаря, тобто стала бібліографічною рідкістю. Від 2002 року найкращі вчені України під орудою академічного відділу Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України працюють над типовим тематичним проектом — чотири томною «Шевченківською енциклопедією», яка має відродити істину, відновити всі купюри й виправити всі неточності, допущені в попередньому виданні. Доброю підмогою їм правитиме «Полтавська Шевченкіана: Спроба обласної (крайової) Шевченківської енциклопедії» Петра Ротача, що вийшла в Полтаві 2009 року. «...Годилося б,— радить у передньому слові до цієї праці літературознавець Микола Жулинський,— у кожній області мати бодай реєстр земляків, які вимушені були полишати рідну землю і вростати в чужі ґрунти» [5: 6].

Чимало місця в діарійних нотатках приділено «Українській Радянській Енциклопедії». Скільки перешкод необхідно було здолати, з бoлем констатує Гончар, щоб вона дійшла до свого користувача. Чого варте, скажімо, її перевидання обов'язково двома мовами — українською й російською. Коли Микола Бажан готував том про Україну, йому довелося добряче посваритися навіть за термін «возз'єднання українських земель у єдиній українській радянській державі», бо слово «український» не влаштувало кондуфорівців. «А між тим, — записано в щоденниках 2 серпня 1983 року, — це формулювання і саме в такому вигляді належить особисто... Сталіну» [31 липня 1983]. Отож мав рацію Олесь Терентійович, коли заявив, що сталінщина агресивна й сьогодні, що вона живуча й страшніша за Сталіна.

На погляд автора «Щоденників», найвищої похвали заслуговує діяльність Миколи Бажана як головного редактора «Української Радянської Енциклопедії». Біля її керма він упевнено простояв понад чверть століття (1957–1983 рр.) й домігся колосальних успіхів. Бажанова ерудиція, професіоналізм, організаторський талант у поєднанні з винятковим працелюбством, напише Гончар у своєму спогаді «В останніх променях», прислужилися великій і благородній справі. Цей чоловік не просто керував авторським колективом, пробивав дорогу багатотомній «Українській Радянській Енциклопедії» й різним енциклопедичним словникам та довідникам, а й «був водночас... чорноробом культури, сумлінним її трударем, чия натура не визнавала полегшеного ставлення до своїх обов'язків, — не в Бажановій вдачі було миритися з «ліричним» нічогонеробством» [3: 227–228]. З незмірною шанобою й любов'ю говорить Гончар про «напрацьованого майстра», який, незважаючи на вік і хвороби, що виснажували його, щоранку виходив на ганок і розмірено прямував до машини з коректурою чергового тому енциклопедії під пахвою. Кожен том, кожен його статтю, кожен її рядочок він пропускав крізь розум і серце. За це Олесь Терентійович називає Бажана істинним подвижником, «людиною Франкової патріотичної невсипущості, справді невтоленної жаги до праці» [3: 229]. На головного редактора «Української Радянської Енциклопедії» повністю лягала велика відповідальність. Уся діяльність видавництва обов'язково мала узгоджуватися з найвищою владою. Микола Платонович час від часу зустрічався з першим секретарем ЦК КП України Петром Шелестом, а після нього — з Володимиром Щербицьким, з їхніми заступниками, з партійниками, чиновниками нижчих рангів. На різних зборах, нарадах він звітував, доповідав, одержував дозволи, вказівки стосовно створення багатотомних «Української Радянської Енциклопедії» (перше видання — 1959–1965, друге видання — 1974–1985) та «Історії міст і сіл Української РСР» (1968–1973), двотомної «Енциклопедії кібернетики» (1973) й багатьох інших енциклопедичних словників, довідників, а також мовних і галузевих лексикографічних праць. За різні ідеологічні помилки, неправності, промахи колег, розбіжність чийось поглядів Бажанові перепало не раз і досить серйозно.

Система пильно стежила, щоб до енциклопедій не закрадалася крамола, особливо ідеологічна. Бувало, як не дивно, й таке, що непорозуміння, суперечності, розбіжності виникали в Бажана не тільки зі стражами порядку або цензорами, які донишпорювалися до кожного слова, винюхували кожен рядочок статті, а й навіть із членами редакційної колегії. Від Миколи Платоновича Гончар дізнався, що академік АН УРСР Іван Білодід і член-кореспондент АН УРСР Євген Кирилюк звернулися з листом у найвищі інстанції, у якому вимагали заборонити вихід у світ «Шевченківського словника» лише через ту причину, що в ньому згадано Миколу Скрипника [8–9 травня 1983]. Немалих зусиль коштувало Бажанові, аби стаття, присвячена М. Скрипнику — академікові АН УРСР, державному й партійному діячеві, до того ж першому головному редакторові «Української Радянської Енциклопедії», — потрапила до словника.

Були в Гончара й деякі претензії до Бажана як очільника «Української Радянської Енциклопедії». Розкривши для себе таку постать, як Пантелеймон Антонович Петренко, він із докором запитує Миколу Платоновича, чому той не увів до енциклопедії цього нашого письменника, перекладача українською мовою творів французьких поетів, російською — грузинських, вірменських та азербайджанських, зокрема «Витязя в тигровій шкурі» (в парі з Костянтином Чичинадзе), який жив у Тбілісі й там загинув. «І чувається гріх, — занотовано в щоденниках 25 грудня 1978 року. — Гріх замовчування. Ох, люди». Гріх, на переконання Гончара. А Бажан, певне, сприймав усе це дещо по-іншому. Очевидно, не з легковажності, а через якісь інші серйозніші причини, відомі тільки йому, не потрапило до енциклопедії ім'я людини, яку він добре знав, яка, крім усього, була йому по-особливому близькою, адже захоплювалися ці обоє поетів однією справою — перекладом, тією царинною, у якій Микола Платонович залишив помітний слід.

Ніхто, мабуть, не зможе заперечити, що енциклопедія та її відгалуження — найбільше й найвеличніше Бажанове звернення. «На цій ниві, — запише в щоденниках Олесь Терентійович на дев'ятий день після смерті письменника, — він виказав свою справді могутню творчу енергію, постав в очах народу як незрівнянний організатор науки. За саме тільки це Україна буде йому вічно вдячна. А хіба це мало?» Будь-хто відповість, що аж ніяк немало, ба навіть більше ніж багато, тому що енциклопедії — найнадійніші джерела інформації про світ, природу, суспільство, людей. Саме з них можна почерпнути найдостовірніші відомості з усіх галузей знань. Щоправда, енциклопедії самі по собі не з'являються, вони мають своїх мудрих творців. Один із них — невтомний Бажан. Процитуюмо ще раз Олесь Гончара й погодимося з його твердженням, що за саму лишень енциклопедичну діяльність цю людину — Миколу Платоновича Бажана — треба довічно шанувати [27 вересня 1982].

У Олесь Гончара була велика мрія: розпочати духовне відродження України після здобуття нею незалежності з видання «справжньої Української енциклопедії, замість тої нещасної, бажанівської, наскрізь пройнятої імперським тоталітарним духом (інакшою вона й бути не могла)» [30 листопада 1992]. Воістину державний підхід, справді благородний порив. Було б добре, якби здійснилася ще одна заповітна мрія Олесь Терентійовича — поновлення серії «Життя славетних», де правдиво й нефальшиво постали б перед Україною та світом її справжні сини й дочки, яких незаслужено призабуто. Дасть Бог, колись дочекаємося цього й будемо дякувати Великому Гончарові, котрий, офіруючи собою, ревно дбав про розквіт україністики.

Розкриваючи історію української мови ХХ ст., яке їй подарувало відродження і страшні випробування, Олесь Гончар не оминає й лексикографічних проблем. Відродження — цей український Ренесанс 20-их років — явище європейського і світового масштабу, бо революція пробудила могутні творчі сили народу, і в найкоротший відтинок часу стався гідний подиву, прямо-таки феноменальний саморозквіт нації. Згадаймо принагідно, з яким не знаним до цього успіхом рухалася українська справа — формувалися норми української мови, активізувалася лексикографічна діяльність, з'являлися фундаментальні лінгвістичні дослідження. Випробування — це терор сталінського «великого перелому», коли «генії наших 20–30-х років... народжувались в Україні, вмирили на Воркуті» [4 жовтня 1964], «коли українська мова в нещадні ті зими пакувалася в спецпереселенські вагони», коли «почуло цю мову заполярне крайсвіття», коли «топили її в океанських баржах», коли «зганяли слово Тарасове в тундру й тайгу», коли відбулося втручання в природу і структуру самої мови з метою вилучення власне українських рис із правопису, орфоепії, лексики, фразеології, граматики і максимальне наближення її до мови російської, коли з'явилася статистика, якої не знала історія: з 259 українських письменників, що друкувалися в 1930 році, залишилося після 1938 року лише 36 [20 грудня 1970], коли за одне десятиріччя [1961–1971 рр.] два відсотки українського населення відмовилися від рідної мови [18 квітня 1971].

Украпляються в діарійну оповідь і художні описи, що стосуються формування норм, зокрема, віддзеркалення на тлі цього процесу виплеканого в Україні білінгвізму. Олесь Гончар звернув увагу на дуже важливу тенденцію: українська мова в Україні впливала на російську, видозмінювала її лад. Російські мовознавці небезпідставно обурювалися тим, що до мови міжнаціонального спілкування, у її лексику, орфоепію, граматику, проникають українізми. Про ці мовні контакти письменник розповідає у віднайденій у родинному архіві Валентиною Галич репліці з назвою «Дружеская реплика по поводу огурцев», що «за іронічно-саркастичним стилем тяжіє до памфлету: «Некоторые участники обсуждения проекта новой орфографии отмечают, что кое-что в проекте неизбежно поведет к украинизации русской речи... Поверьте:

мы, украинцы, здесь не при чем! Предлагаемые «огурцы» нам также противопоказаны, как и вам, потому что у нас издавна есть свои «огірки», и мы совсем не хотели бы менять их — наши огірки й огірочки! — на уродливые гибриды вроде этих самых «огурцев». Но откуда же эти уродцы (или уродци)? Какими ветрами наваяны? Не усиленные разговоры о слиянии всего и вся, в том числе и национальных языков, дают уже первые страшные и столь уродливые плоды?» (цит. за [1: 188–189]). Та час згаяно, виросло в Україні покоління «неповних людей», котрих Гончар називає «перекотиполе», забуваю потворний суржик. Однак перед нами — предмет уже іншої розмови, також пов'язаної тісно з лексикографією, що послідовно й об'єктивно фіксує зміни в ділянці норми.

Ми ж поведемо мову про інше: Гончар належав до тих митців, які відчували тонкощі мови й могли передати їх у своїх творах, прагнули збагнути всі мовні секрети, надзвичайно вимогливо ставилися до власної мовотворчості, шліфували кожне своє слово, щоб воно було «хоч трохи схоже з народною піснею» [18 лютого 1994]. Про працю Олесея Терентійовича над словом, текстом чи не найкраще сказав Ярема Гоян: вона «нагадує роботу творців українських пшениць, які серед мільярдів зерен вродженою інтуїцією знаходять таку зернину, яка здатна понести в собі ознаки сорту... Особливість таланту Олесея Гончара в тому, що він уміє в океані рідної мови знайти таке слово, яке несе в собі код нації, і засвітити його перед народом, піднести, як знамено, розгорнути, як епоху, вмістити в ньому степи, ясні зорі й тихі води України. І тоді те обране чи послане долею слово, розродившись із народних глибин, набирає враз сили отчої землі і вогню сонця, і дає ім'я новонародженому творові, і стає віхою в літературі, опиняється на чолі літературних лав і починає в мові народу нове життя. Одне слово, а в ньому — цілий світ...» [4: 6, 7]. Мова творів письменника Гончара не рафінована, вона в міру «проціджена» крізь фільтр літературної норми, яскравіше неповторними народними барвами. Саме за ними ми пізнаємо героїв романів, повістей, оповідань, новел. Олесею Терентійовичу, як нікому, вдалося почути слово, «яким говорять степи» [1 лютого 1993], зрозуміти феномен рідної мови. Він замилювався живомовною стихією, закликав тих, хто присвятив себе літературі, тих, чия «професія — мислити... образами» [27 листопада 1967], прислухатися до народної поезики, до фольклорних багатств, запевняв, що їм треба «більше б чути, уважніше б слухати... живу народну мову» [23 березня 1981].

Любов до слова йде з дитинства, з юності письменникової. Студент-філолог Харківського університету, доброволець-визволитель рідної землі від злого ворога Олесь Гончар убирав, як губка, народну говірку (уманську, кіровоградську, вінницьку й ін.), записував її у хвилини між боями. Проілюструємо сказане такими щоденниковими записами:

«З уманських сміються:

— Гандрій гузенькою гуличкою повіз горачам гобідати» [3 лютого 1944].

«Говірка за Бугом:

— Хтів... Ніж маємо ми загибати всі, геть вивтікали; свинарня горить... Все пикрасило, коцюба, мастила хату, прийняла, підемо... Он-дого, осього, горати, теперка, всеньке, ляй (лий)» [1 квітня 1944].

Почуті й записані народнорозмовні скарби згодом оздоблять канву його творів, орнаменталізують щоденникові нотатки.

Досить часто Гончар розряджається мовними перлами, в яких — профіль української духовності, трагізм нашої історії, перипетії українського сьогодення, занепокоєність завтрашнім днем, наші чесноти, вади, запас людської душі, багатий досвід предків і сучасників: «Любов — джерело всіх вірувань» [17 серпня 1984]; «Дерево народу єдине, а з нього такі різні виростають» [23 листопада 1984]; «Київ — Мекка всіх слов'ян...» [1 березня 1985], «Нема прекрасного, яке не було б простим!» [26 листопада 1985]; «Немає вічності без нічого, вічність тільки через конкретне, реальне щось...» [1 липня 1968]; «Слово — категорія моральна» [2 лютого 1993]; «Бути майстром у своєму ділі — от чого має прагнути кожен» [18 вересня 1973]; «З усіх «сяючих вершин» комунізму найвищим виявився чорнобильський саркофаг» [18 липня 1992].

Автор «Щоденників» подеколи вдається до філологічних експериментів, створює оригінальні індивідуально-авторські слова, вибудовує незвичні мовні звороти. В експериментуванні він убачає один із шляхів збагачення й оновлення мови. Чого варте хоча б випадково вихоплене письменником десь у степах слово тронка, з якого народився в українській літературі прекрасний образ, чи почуте в колі білоруських друзів слово *розвітання*, що нині ввійшло в наш мовний ужиток. Гончарів неологізм *кінецьсвіття*, що повторюється в щоденниках 9 разів, досить яскраво передає події, які наближають Страшний суд: «Віруючі, певне, відчувають *кінецьсвіття*, і не дивно, якщо декотрі вважають, що диявол ходить по планеті» [5 грудня 1986], «Привид *кінецьсвіття* з'явивсь на початку віку в теорії відносності, у формулах Ейнштейна» [24 січня 1974]; духовне винародовлення, чорнобильську трагедію: «Прелюдія *кінецьсвіття*. Так зараз сприймається Чорнобиль. Ще кілька днів про це поліське містечко ніхто не знав, зараз про нього як про щось зловісне гомонить уся планета. Як про зловісний знак того, що буде, може бути для всіх» [1 травня 1986]. Новотвір *порогооббивальний* досить точно характеризує людей, які звикли лестощами, догідливістю, спинопрогинанням, доземнокланянням домагатися власної вигоди, користі. Мовний зворот «підфарбоване Горбачовим новітнє ярмо» — це друга назва Союзного договору, який готував «солодкоголосий Михайло» [27 травня 1990]: «Партократія й воячина казяться: рятуймо імперію, тому будь-що давай їм Союзний договір, це підфарбоване Горбачовим новітнє ярмо...» [13 вересня 1990]. Розряд «поетичних

коштовностей» доповнюють прислів'я на зразок «Іноді й блазень щось бовкне путяще...» [18 грудня 1990], «Лунають голоси обурення — а цап і далі стереже капусту...» [20 травня 1978] та силогізми на вірєць «Не правдою повинна жертвувати література в ім'я комунізму, а навпаки, бути вірною правді, бо якраз правда вигідна справжньому комунізові, працює на нього» [1 лютого 1968].

Олесь Гончар ніби перебував у царстві слів, яких, за його твердженням, «багато на світі вимовляється і не тільки розумних, а й всяких» [1 квітня 1971], усе життя намагався проникнути в їхнє утаємничене буття. Він знав, що з української мови примусово вилучено чимало лексем, що її уніфіковано за російським взірцем, що основні напрямки лінгвістичних досліджень жорстко обмежені, ідеологічно заангажовані, чітко спрямовані в необхідному руслі й визначені такими основними імперськими постулатами: 1) «благотворність» впливу російської мови на українську, «природність» процесу зближення близькоспоріднених української та російської мов, «необхідність і гармонійність» українсько-російської двомовності; 2) потреба формування спільного лексичного фонду мов народів СРСР за участю мови-посередника, роль якої виконує мова північного сусіда; 3) широке впровадження інтернаціоналізмів, оскільки саме інтенсивна інтернаціоналізація наближає світле майбутнє всього людства — комунізм (див.: [9: 16]). Найжорстокіше нищилися Україна, українська мова, українське мовознавство, висновує автор «Щоденників», не в громадянську війну, не бандитами Муравйова та комісарами Троцького, а в роки «великого перелому» і голодомору, коли доценту було зруйноване село, «цей живильний ґрунт нації», ліквідовано церкву, мережу «Просвіти»: «То була війна найстрашніша — війна з українською духовністю... брутальна сталінщина вела війну за знищення самотності цілих народів, їй вдалося збудувати імперію гулагів, послідовно спустошуючи українську душу» [30 березня 1994], багату українську мову. Найбільших репресій зазнала так звана її органіка, передусім питома лексика, якої нині не знайти навіть у найавторитетніших словниках, укладених у 30–80-их рр. ХХ ст. Саме тому за окремі слова письменник часто просто-таки воює або, як говорить сам, «відбороняє кожне слово» [8 листопада 1991]: «Хочу відстояти в романі слово «тясьма». Саме в цій формі («тясьма», а не «тасьма») зафіксувалось воно ще з дитинства, з полтавських літ. І милозвучніше так. Можливо, що й Тясьмин (річка) від цього кореня? Словники ж дають лише «тасьму». У Грінченка чомусь зовсім нема» [18 березня 1976]. Він прагне, щоб в український лексикон увійшло слово *ніжба* (не ніжності, а саме ніжба...) [14 лютого 1977], щоб в український текст потрапило народне слово *дужаки* («здоров'яги, орли») [28 березня 1992]. Від слова козакоманія, яке з'явилося на початку сімдесятих років минулого століття, відгонить українофобією, воно, покличемося на щоденники, «ніби виповзло десь із жандармських часів» [18 жовтня 1972]. Не любить Олесь Терентійович слова прозаїк, бо цей, за його

переконанням, вигаданий сучасними літературознавцями покруч є зовсім чужорідним для української мови, аж ніяк не відповідає законам її милозвучності. Його варто уникати, замінюючи багатими синонімами, які звучать у ній цілком природно: романіст, новеліст, повістяр або просто письменник [8 листопада 1991]. Погоджуємося з думкою дослідниці літературного й мовного світу Олесь Гончара Валентини Галич, що словник слів та фразеологізмів, зафіксованих письменником, добре б прислужився лінгвістам і фольклористам [1: 186]. Гончар «визбирає» на мовному полі своїх колег колоритні слова, смакує ними: «Заплесок» — таке гарне слово зустрілось у Дмитра Міщенка, — читаємо у щоденниках. — Це, видно, те місце, де випліскується на берег морська хвиля» [10 березня 1979]; «Читаю нову книжку Віталія Логвиненка. Багато такого, що від душі. І мова хороша. «Невнарок» («ненароком») — це його слівце» [6 грудня 1984]; «Шарлат — багрянець, пурпур. Шарлатовий — пурпуровий. Це — в Стуса. Ось як треба знати мову — щоб не забути її й на Колимі...» [9 листопада 1989]; «З туману просікся силует вершника... Просікся — яке слово [15 квітня 1966]; «І таке є слово: легколюб (з почуттям неглибоким)» [20 червня 1973]; «Під сонцем озеро дошової води швидко вислохло. Зостався тільки... *Каланчак*. Яке слово!» [22 вересня 1987].

Якщо мова зайшла про письменницьку майстерність автора «Прапороносців», «Тронки», «Собору», «Твоєї зорі», «Щоденників», то не можна не згадати того промовистого факту, що він дотримувався двох основних мистецьких правил: не перекручував історичних фактів і дбав про високу форму твору, тобто його мову, яка б емоційно впливала на читача, лягала йому на душу, просвітлювала його розум і почуття.

Цілком природно слід сприймати те, що художній, публіцистичний контекст Олесь Гончара служить аргументованим і переконливим ілюстративним матеріалом для розкриття семної структури слів, їхньої граматичної природи, функційних можливостей тощо у власне мовних, або лінгвістичних, словниках.

1. *Галич В.М.* Олесь Гончар — журналіст, публіцист, редактор: еволюція творчої майстерності: Монографія / Валентина Миколаївна Галич. — К.: Наук. думка, 2004. — 816 с.
2. *Гончар Олесь.* Щоденники: У 3-х т. / О.Т. Гончар; упоряд., підгот. текстів, ілюстр. матеріалу В. Д. Гончар. — К.: Веселка, 2002–2004. (Т. 1 (1943–1967). — 2002. — 455 с.; Т. 2 (1968–1983). — 2003. — 607 с.; Т. 3 (1984–1995). — 2004. — 606 с.)
3. *Гончар О.Т.* Письменницькі роздуми: Літературно-критичні статті / Олесь Терентійович Гончар. — К.: Дніпро, 1980. — 313 с.
4. *Гоян Я.* Слухаймо Олесь Гончара / Ярема Гоян // Україна — моя пектораль: Збірник афоризмів Олесь Гончара / Упорядн.: В.Ю. Пушкін, С.Є. Ігнат'єва, І.К. Ціп'як. — Дніпропетровськ: Національний гірничий університет, 2005. — С. 5–10.
5. *Жулинський М.* «Крізь роки болю і надій». Талант, який вповні не реалізувався / Микола Жулинський // Ротач П.П. Полтавська Шевченкіана: Спроба обласної (крайової) Шевченківської енциклопедії: У двох книгах. — Полтава: Дивосвіт, 2009. — Кн. 2: Л–Я. — С. 3–6.
6. Правда: Орган Центрального Комітету Коммунистической партии Советского Союза. — 1983, 19 июня.

7. Про завдання партійних організацій республіки по дальшому поліпшенню роботи з кадрами у світлі рішень XXIV з'їзду КПРС: доповідь члена Політбюро ЦК КПРС, першого секретаря ЦК Компартії України товариша В. В. Щербицького на пленумі ЦК КП України 17 квітня 1973 року // Радянська Україна. — 1973, 20 квітня.
8. Сучасна українська літературна мова : Підручник / А.П. Грищенко, Л.І. Мацько, М.Я. Плющ та ін.; За ред. А.П. Грищенка. — К.: Вища шк., 1993. — 336 с.
9. Українська мова у XX сторіччі: історія лінгвоциду: Док. і матеріали / Упоряд.: Л. Масенко, В. Кубальчук, О. Демська-Кульчицька; За ред. Лариси Масенко. — К.: Видавничий дім «Кієво-Могилянська академія», 2005. — 399 с.

Стаття надійшла 26.04.2013.

Mykola Stepanenko

Poltava

OLESEN GONCHAR AS AN HISTORIAN, THEORIST AND PRACTICAL WORKER IN UKRAINIAN LEXICOGRAPHY

Deeply and comprehensively examining the diary entries of A. T. Gonchar, the author shows to a reader the diversity of talent of the well-known writer, publicist, public figure and Ukrainian patriot in his deep essence. Noted the merits of A. T. Hanchar and M. Bazhan, who zealously cared about the purity of the Ukrainian language and the development of Ukrainian studies. Attention was drawn to the obstacles put the Soviet desks nomenclature on the way to the promulgation of the 11-volumes «Dictionary of the Ukrainian language», «Shevchenko's dictionary» in 2 volumes, Ukrainian encyclopedic editions.

Keywords: history of Ukrainian lexicography, A. Gonchar, «Sobor», a neologism, «Dictionary of the Ukrainian language» in 11 volumes, M. Bazhan, «the Ukrainian Soviet encyclopedia».

Мовна мозаїка

ПОВЕРТАЙМО ДО ВЖИТКУ ПАРНИЙ СПОЛУЧНИК НЕ ТАК... ЯК

У сучасній українській мові помітно переважає парний сполучник **не стільки... скільки**, який, поєднуючи два однорідні члени речення, підсилює роль другого з них, пор.: *Там не стільки хлібів, скільки меж та бур'янів* (О. Гончар); *Кожний народ має власний девіз, у якому відбито не стільки... роль його держави для нього самого, скільки його місію стосовно людства* (О. Каченко); *Після виборів вони [олігархи] відстоюватимуть не стільки національні інтереси, скільки свої, бізнесові* (Україна молода, 17.02.2006). Його активне вживання пояснюють впливом російської мови, де парний сполучник *не столько... сколько* особливо поширений. Уважати, що парний сполучник **не стільки... скільки** зовсім не властивий українській мові немає підстав, бо його зафіксовано навіть в українському фольклорі, пор.: *Не стільки млива, стільки дива* (Укр. прислів'я). Проте тут так само поширений і парний сполучник **не так... як**, пор.: *Не так страшно п'яти вовків, як улесливого лиходія* (Укр. прислів'я); *Не так страшні пани, як підпанки* (Укр. прислів'я); *Сподобалась мені, Сподобалась мені Тая дівчинонька. Не так та дівчина, Як біле личенько...* (Укр. нар. пісня). Але вживання цього питомого українського сполучника, відмінного від російського, у радянський час було обмежене. В останні десятиріччя парний сполучник **не так... як** знову з'явився в різних сферах української мови, напр.: *Відмінність полягала в тому, що тоді до нього досідали мовчазні робітники, а зараз — крикливі. Себто не так робітники, як заробітчани — закарпатські* (Ю. Андрухович); *Тато хоче зробити екскурсію не так собі, як мені* (М. Матіос); *В голові намороженося, але тепер він знав, що це навіть не так наслідок поранення, як голоду* (В. Лис); *І невимовний жах, не так за себе, як за Павлушу, що, певно, вже не живий, охопив мене* (В. Нестайко); *Насправді мені надзвичайно цікава не так політика, як суспільні трансформації* (Україна молода, 4.03.2005). Тож впевненіше повертаймо до активного українського вжитку безпідставно замовчуваний роками парний сполучник **не так... як**.

Катерина Городенська

УДК 811.161.2

Анатолій Мойсієнко

м. Київ

НАРОДНА ЗАГАДКА В ТЕКСТОВО-ДИСКУРСИВНОМУ ВИМІРІ

У статті йдеться про особливості народної загадки як тексто-дискурсивної структури. Подано категоріальну характеристику текстового конструкту, зокрема на рівні однореченневих утворень.

Ключові слова: народна загадка, текст, речення, зв'язність, цілісність.

Унікальність загадки як художньої структури полягає в тому, що її текстова природа має два плани вираження: перший — експліцитний, — власне загадуваний текст, і імпліцитний, що становить відгадку і в своїй денотативній основі може бути представлений певним об'єктом (суб'єктом), певною ознаковістю, статичною, процесуальною. У психологічній концепції О. Веселовського перший план вираження отримав назву «одночленного паралелізму», другий — «свідомо замовчуваного члена паралелі, який доводиться відгадати» [6: 142–143].

Отже, маємо, по суті, два текстові рівні, що характеризуються відповідною смисловою співвіднесеністю, незалежно від того, чи другий план (другий рівень) набуває також експлікованих форм (у запису, наприклад, у паремійному збірнику тощо), чи постає у свідомості того, хто загадує чи відгадує загадку. Без цього другого рівня текстова структура як конкретне жанрове утворення повністю нівелюється і в кращому разі лише трансформується в ту чи ту описово-розповідну, констатаційну даність. Пор., наприклад, такі самодостатні тексти, як *Стою на даху й люльку курю (1758)*; *Червона корова чорне теля лиже (1750)*; *Дід сміється, аж губа трясеться (1500)*, але які позбавлені будь-якої жанрової ознаки загадки без відповідних доповнювальних елементів другого рівня — *димар, полум'я і челюсти, кисіль*.

© А.К. МОЙСІЄНКО, 2013

Не кажучи вже, що подібна трансформація-елімінація спричиняє те, що смислова абракадабра, нісенітниця, такі характерні для загадки, без компонента відгадки залишаються просто абракадаброю і нісенітницею, які мало про що говорять і придатні хіба що для лінгвістичних експериментів на зразок щербівського «глокая куздра», що можна спостерегти на прикладі хоч би нижченаведених загадок, винісши за текст відгадку **кіт**: *Вийшов я в горенду, там сидить тиндиринду, а я його суперду, а він скік з горенду (917); Тріщі виочило, шкіри визубило, вертом хвостить (918)*. Натомість парадокс, нісенітниця в загадці набувають відповідного образно-функціонального навантаження. Говорячи про поетику фольклорних текстів, Г. Венедиктов доходить висновку, що «тільки пошуки нелогічного дозволяють такі логізовані форми правильно зводити до певного типу емоційних конструкцій» [5: 237].

Описовий характер таких «емоційних конструкцій» завжди має асоціативно-образне, метонімічне підґрунтя, і відповідно власне текст загадки завжди спроектований у площину, суголосну відгадці, набуває переносно-образної означеності, що є визначальним для розуміння загадки як художньої текстової структури. У численних випадках різні переносно-образні смисли виникають на шляху формування і, зрозуміло, функціонування експліцитного тексту (перший план вираження). І характерно, що елемент, який надає відповідній словосполучі метафоричного значення, виступає одиницею, яка корелює зі словом-відгадкою на основі прямого значення. Наприклад, у загадках *Бугай безкостий перепливе Дунай безмостий (1026); Зелений звір на дерево тікає (808)* прикметникові лексеми **безкостий**, **зелений** виконують функцію постійних означень стосовно слів, які є відгадками (**п'явка**, **хміль**), натомість у власне загадковому тексті семантика відповідних іменникових номенів під їхнім впливом зазнає метафоризації (*безкостий бугай*, *зелений звір*), що відображає динаміку пізнавального процесу — через утруднення до розуміння.

Таке утруднення спостерігаємо в динамічній системі загадок з омонімним словом. Це переважно загадки-запитання, в багатьох з яких саме заперечний компонент спрямовує реципієнта на хисткий місток, здавалося б, у цілком логізованих конструкціях. *Яка біда чоловіка не смутить? (3367, та, що на двох колесах); Яким гребінцем голову не розчешеш? (3541, півнячим); З якого полотна не можна пошити сорочки? (3722, з залізничного); Що без дірки наливається? (539, овоч)*. Хоч і в загадках з певною сентенційною семантикою роль такого омонімного, багатозначного компонента не заперечна: *Не горить, а гасити доводиться (2639, вапно) — гасити пожежу → гасити вапно*.

Механізм розшифрування денотата загадки шляхом відбору інформації про нього і «перероблення» на цій основі змістового плану тексту О. Селіванова називає «концептуальною фільтрацією», результатом якої є відгадка. Саме в процесі фільтрації, зазначає дослідниця, відбувається перероблення і розподіл таких взаємопов'язаних програм дискурсу, як шифрування та підказка [17: 257].

Шифрування та підказка в текстово-дискурсивному континуумі загадки відбуваються на основі осмислення сприйнятого, з урахуванням семантичного простору кожного окремого слова, який охоплює всю сукупність значень слова на різних рівнях мови, на текстовому рівні, в синтагматичному, парадигматичному вимірах [19: 56].

Загалом семантичний простір того чи того слова в загадці має багатовекторну спрямованість, як і в будь-якому іншому тексті.

Слово вводить у семантико-синтаксичний, звуко-символічний простір, формуючи зв'язність багатословової текстової структури. Звичайно, зазначав О. Леонт'єв, «не можна визначати зв'язність тільки через синтаксичний паралелізм, тільки через синсемантизм, тільки через фонетичні характеристики»; навіть більше, «жодна з ознак зв'язності не є обов'язковою: вибір тієї чи тієї ознаки чи класу ознак відносно вільний, якщо не вважати його зумовленості структурою і змістом висхідного речення» [13: 11].

Говорячи ж про текстові структури лише на реченнєвому рівні (такий рівень продиктований абсолютною більшістю загадок), слід зазначити, що висхідною одиницею в таких утвореннях стає слово. А «зрозуміти статус слова, — як зауважувала Ю. Крістева, — означає зрозуміти способи співвіднесення цього слова (як семного комплексу) з іншими словами речення, а потім виявити ті ж самі функції (відношення на рівні більших синтагматичних одиниць)» [22: 429].

Слово програмує зв'язність стосовно іншого слова (в плані синтагматики і парадигматики), внутрішня форма слова «синхронізує те, що закладено в пам'яті» слова» [7: 23] — і відбувається «прирошення смислу», таке необхідне у загадковій частині тексту, експліковане у відгадці.

Навіть на прикладі простого речення, яким представлене те чи те паремійне утворення, можна перекоонатися, наскільки властива аналогічним структурам така загальнотекстова характеристика, як зв'язність. Тим більше, стосовно складного речення можна говорити практично про всі види зв'язності, характерні для текстової структури.

Треба зазначити однак, що в численних дослідженнях з проблем тексту останній кваліфікується як «певна упорядкована множинність речень, об'єднаних різними типами лексичного, логічного і граматичного зв'язку, здатна передавати відповідно організовану і спрямовану інформацію» [21: 11].

Отже, однореченнєві структури, по суті, виключено з обсягу структур, «уповноважених» виконувати функцію тексту, а отже, і таких, які є текстами. Правда, в низці статей, що подають дефініцію тексту, автори, хоч і постфактум, зазначають, що текстом може виступати й окреме речення [2: 704; 9: 143; 11: 51; 15: 12; 16: 138].

Аналізуючи такі основні категорії тексту, як цілісність і зв'язність, дослідники, здебільшого, з останньою пов'язують єдність окремих речень, абзаців, не беручи до уваги внутішньореченнєвого континууму висловлювання-тексту.

А проте, як зазначав Р. Барт, «текст не варто розглядати як кількісну категорію» [3: 491]. «Художній текст, — писав Г.-Г. Гадамер, — це не речення в потоці мовлення, а єдине ціле, яке постає завдяки енергії цього мовленнєвого потоку» [8: 155, 157]. І цим єдиним цілим може бути певна структурна єдність, сповнена такого енергетичного потоку, незалежно від того, чи вона є багато-, чи однореченневою.

Е. Косеріу, говорячи про різнорівневі види зв'язності, зокрема і синтаксичний, не обмежується лише реченням, а розглядає і словосполучення [24: 21–22], адже лінійний (синтагматичний) зв'язок у системі речення вибудовується на основі тих чи тих поєднань слів.

Через словосполучення у структурі речення-тексту відбувається і лексико-тематичне групування слів. Наприклад, словосполучення **мед і вино у барилі** в тексті відомої загадки (*В однім барилі мед і вино не помішаються (1469)*) своєрідно синтезує кілька лексичних одиниць, асоціативно співвідносних з відповідними денотативними основами слів відгадки (*яйце з жовтком і білком*). Як зазначають німецькі дослідники Р. Кльопфер і У. Оомен, навіть віддалені за семантикою одиниці набувають зв'язності у відповідній синтаксичній структурі [25:103], надто коли це підтримується вертикальним контекстом експлікованої відгадки, що спостерігаємо, наприклад, у загадці з акцентаційними прикметниково-іменниковими корелятами **залізний і свиня, прядивний і хвіст** (*Залізна свиня, а на кінці прядивний хвіст (1979Б, голка з ниткою)*).

На основі домінантних слів у системі речення-загадки вибудовуються образно-смыслові паралелі текстової структури, де такі лексичні одиниці різної денотативної співвіднесеності супроводжуються лексемами з виразно-характеристичними ознаками — статичними, динамічними. Пор.: *Мати губата, на хліб багата, а син кручений* (2461, клуня і ціп); *Стара скриня, а нове віко* (160, став, покритий льодом); *Сани біжать, голоблі стоять* (156, річка і береги). Особлива роль в організації композиційно-структурної і смислової зв'язності відведена повторюваним домінантним словам: *Їхали люди з Семигорода, Поставили хату з самого дерева; Поставили хату межі горами, Зробили діру меж розсохами* (2262, зільниця).

Зрештою, в системній організації загадки і домінантне слово нерідко постає на основі тих чи тих повторюваних (однокореневих) слів. Пор. такі іменникові номени, як **повзун, товстун, годун-годунець, ходоман**, що є похідними від інших граматичних основ і виступають у тексті загадки в супроводі відповідних дієслівних, прикметникових слів: *Повзун повзе, розкаряка везе* (02526, горщик і рогаць); *Товстий товстун то висунь, то всунь* (1380, нога в чоботі); *Годун-годунець Сто душ годував; Як упав, то й пропав, Ніхто костей не сховав* (1813А, горщик); *Ходив-ходив ходоман, усіх дітей годував; Як упав, так пропав, ніхто його не сховав* (1814, горщик).

Концентрація повторюваних (однокореневих) слів на невеликому проміжку і творить ту «енергію мовленнєвого потоку», сповнену смислового й емоційного вираження текстової структури. «Повтор, —

зазначала В. Єлисеєва, — належить, швидше, до синтаксичних засобів здійснення понятійної атракції, та одночасно він сигналізує про наявність лексичного ускладнення текстового смислу» [9: 163]. І це пов'язано з тим, що попри формальне відтворення в тексті однієї й тієї ж лексеми чи сполучення лексем, «при кожному наступному повторенні оточуючий контекст підказує читачу і допомагає йому виявити додаткові значення» [19: 57], пор.: *Тур ходить по горах, туриця по долах, Тур свисне — туриця мигне* (303, грім і блискавка).

Акцентуаційність лексичного, лексико-морфологічного повтору виступає своєрідним пусковим механізмом розгортання паралелістичних конструкцій різної структурної організації: *З премудрої птиці печені не спечеш, А з премудрого цвіту вінка не сплетеш* (3173, бджола, житній цвіт); *Впаде з неба — не розіб'ється, Впаде в воду — розпливеться* (210, сніг); *Хохотень, як локотень, Хохотиця, як дойниця* (481, капуста), зокрема хіазмічних утворень: *Іде в поле — додому се диве, Іде додому — в поле се диве* (2200, коса); *Мати сина родить, а син матір* (2620, вода і лід), конструкцій з римованою атрибутикою зв'язності: *Серед моря-моря стоїть червона комора* (65, сонце); *Сюди ник, туди ник, Під лавою медяник* (2300, брус); *Прийшов мох до моха: «Помохаймось троха!»* (2326, шітки); *Трах-тарарах, город на горах* (2377, млин).

Такий «пусковий механізм» окремих оригінальних утворень — лексико-морфологічних, тавтологічних повторів, — по суті, перебирає на себе і основну конструктивну функцію репрезентації загадуваного поняття, доповнювану певними диференційними елементами в парадигматиці різних загадок: *Мур мурований, цеп цепований, посередині пан похований* (1342, губи, зуби, язик); *Мур мурований, склеп склепований, А в тім склепу живий похований* (1041, слимак); *Мур мурований, склеп склепований, Ще не вмер, а вже похований* (1188А, бджоли і вулик); *Цеп цепований, мурмурований, а посередині дядько сидить* (1840, горщик у печі).

Образний динамізм загадки нерідко заступає її оповідний характер, що давало підстави декому з дослідників не помічати в ній жодного нарративу. С. Сендерович, автор ґрунтовної праці «Морфологія загадки» так і писав: «На відміну від розповіді, чи нарративної мовної модальності, загадка є представником мовної модальності, яку слід назвати фігуративною. Вона являє собою не оповідь, не послідовність подій, а фігуру мови, витворену якимсь збиттям (в оригіналі — сшибкой — А. М.) мовних компонентів» [18: 19].

Думається, фігуративність у багатьох випадках не виключає оповіді, з послідовністю подій, композиційної розгорненості, що можуть засвідчити хоч би такі тексти: *Бігла куца-білогуца попід слухани; слухани зачули, сказали пацанам, пацани піймали, на костянім мості вбили* (3149, воша, вуха, пальці, гребінець); *Їхала пані вночі, загубила ключі, місяць ішов ключики знайшов, сонце встало — ключики украло, до себе сховало* (роса); *Пійду я в поле, вирву деревце, корінець покину, головку з'їм, а серединою укриюсь* (699, коноплі).

Розгортання подієвості в цих загадках відбувається в послідовності сприйняття читачем кожного наступного сегмента тексту. Причому, крім вступної частини-локусу, наприклад, у останній загадці (**під у я в поле**), кожні наступні фрагменти тексту відображають певні процеси, внаслідок яких формується цілісне розуміння загадки. «Фігуративна модальність» зовсім не заважає нам уявити спочатку процес вибирання конопель (**вирву деревце**), потім процес плекання волокон (що неможливе без отого **корінець покину**), далі йдеться про використання зерен (**головку з'їм**), нарешті — про перероблення волокон на тканину для різного вжитку (**серединою укриюсь**).

Загадка як текст передбачає зображення певної подієвості у вигляді конкретного малюнка (*Чорний собака висить, а білий на нього кидається* (1834, котел над вогнем), у вигляді динамічної картинки, переданої через внутрішнє сприйняття людини (*Літали мухи з-під небес в руки, Чоловік се побачив та й засмутився* (213, сніг падає), у вигляді послідовності з каузальною семантикою (*Прийде місяць май, Вилетить птиця в гай. Хто ту птицю уб'є, Кров свою пролле* (1214, комар) тощо.

Описове зображення певних об'єктів (суб'єктів) у багатьох випадках супроводжується різними характеристичними моментами, що стосуються як загалом таких об'єктів (суб'єктів): *Дві синиці на полиці, Куди хочуть, туди й полетять* (1299, очі), так і їхніх структурних компонентів: *Стоять в лузі сестрички, золотенькі очі, білі вії* (804, ромашки). У таких описових конструкціях зв'язності сприяють певні кореферентні засоби — займенникові (*Наша доня дерев'яна, В неї спина солом'яна* (2260, жлукто), прислівникові (*Як погляну в погрібець, там лежать два ряди яєць* (433 Гур, зуби), слова типу *спершу, потім* (*Спершу блиск, за блиском тріск, за тріском плеск* (304, блискавка, грім, дощ).

Звичайно, в більших за обсягом (багатореченневих) текстових структурах збільшуються можливості когерентності, як, наприклад, у двох нижченаведених загадках, що бачаться своєрідними новелістичними утвореннями з метонімічною образністю, кореферентно-анафоричною синтаксикою: *В одній хазяйки було чотири постоялки; Полягали вони спати всі на одній кроваті. Хазяїн прибіг та вхопив батіг, Став їх пробуждати, вони стали кричати. Ніхто їх не рятує та під крик танцює* (2933, скрипка і струни); *Ой, у горні огонь горить, А при вогні журба сидить, І гріється при полум'ї, і шепоче, що холодно їй* (2491, ковальський міх).

Але це зовсім не означає, що аналіз таких з'яв має заступити осмислення текстової природи речення-тексту.

На основі структурно-семантичної зв'язності речення-тексту формується його комунікативно-смілова цілісність. Н. Арутюнова, говорячи про чотири типи відношень, що беруть участь у логіко-синтаксичній організації речення, а саме: екзистенція, номінація, ідентифікація і предикація (характеризація), підкреслювала, що «кожне з них може виконувати функцію комунікативного ядра речення» [1: 357], формуую-

чи певний тип висловлювання. Причому, як засвідчують тексти загадок, момент предикації (характеризації) є невід'ємним для утворень, побудованих на основі кожного з попередніх типів, що свідчить про важливість характеристичного елемента для формування текстової цілості при розгортанні того чи того смислового плану оповіді, пор.: екзистенція (існування) + характеристика (*Була собі панна, мала на собі сто кожухів* (470, капуста); номінація + характеристика (*Був собі Ян-забіян, за їдним махом сімсот душ забіяхом* (1228, жменя і мухи); ідентифікація + характеристика (*Жило чотири брати, всі чотири Кіндрати, два біжать, два доганяють і ніяк не доженуть* (2742А, колеса в возі).

Якщо про зв'язність можна говорити окремо стосовно фонетичного, морфологічного, синтаксичного, лексико-семантичного рівнів (звичайно, не виключаючи тих чи тих взаємозв'язків), то цілісність тексту (в нашому випадку — художнього) не мислима поза єдністю його структурних і образно-смислових складників.

Дослідники психологічного підходу до вивчення тексту розглядають три його смислові рівні: перший — породження текстової структури як суб'єктивного переживання у процесі знакового вираження (береться до уваги соціальний досвід відправника і соціальність мови); другий — смисл уже створеного тексту, коли психологічне переживання відправника перенесене в вербальну форму лінійних знаків і, незалежно від нього, смисл набуває сутності потенційного психологічного переживання певного реципієнта, але не залежить від суб'єктивного рівня фонових знань відправника чи реципієнта, а об'єктивований лише мовними засобами; третій — суб'єктивне переживання реципієнта, аналогічне до перенесеного в текст переживання відправника, але не ідентичне йому, оскільки залежить від фонових знань і психологічних особливостей реципієнта [23: 117]. Саме третій смисловий рівень, у кінцевому результаті, дає змогу судити про цілісність текстової структури, зауважує В. Белянін, вважаючи ознаку цілості (цілісності) залежною від того, «наскільки цілісним вважає текст читач» [4: 121].

Про цілісність як текстову ознаку загадки говоримо, звичайно ж, з позиції інтерпретатора. Загадка як художній феномен у своєму дискурсивному вимірі набуває цілісності на дворівневій основі — береться до уваги як власне загадувана частина, так і відгадка.

Але, треба зазначити, і сама загадувана частина постає як смислова і структурно-композиційна (різної організації) цілість, відгадка ж «імпліцитно наявна в образній частині загадки, так би мовити, «вмонтована в неї» [12: 52]. Текстова цілісність власне загадуваної частини не залежить від формального вираження конструкту простим чи складним реченням, багатореченневим чи діалогічним утворенням. Однаково цілісними є: *Поверх лісу вогонь горить* (766, горобина); *Цвіте синьо, лист зелений квітник прикрашає, хоч мороз усе побив — його не займає* (817А, барвінок); — *Стукотні, гуркотні, куди ви йдете? — Смаляні, паляні, вам діло яке?* (3244, відра і горшки).

Дослідники визначають цілісність тексту на основі «можливості його входження в різні парадигми, де він протиставлений іншим текстам як певне цілісне утворення» [14: 7]. Прикладом може слугувати парадигматичний ряд абсолютно відмінних паремійних утворень, що мають однакову відгадку, наприклад, **горщик**: *Завше гріється й іншим їсти дає, сам ніколи нічого не їсть* (1827); *Тато дітей погодував, а сам на припічку догори ногами став* (1820); *Унав горбач, — Не тужи, не плач, Костей не ховай, за ворота викидай* (1817); *Чорна овечка в огні не горить* (1835); *Сидить дід під лавою, замазався сметаною* (1841).

Цілісність текстової структури не нівелюється і в загадках, позначених певною ієрархією видозмін стосовно якогось спільного змістового стержня, домінантного слова, як це можна простежити на прикладі парадигматичного ряду паремій з епітетним компонентом **білий** і тією самою відгадкою **зуби**: *За лісом, за пралісом білі хустки висять* (1335А); *За лісом, за пралісом дві жердки білого плаття висить* (1336); *За лісом, за пралісом висить біла завіса* (1337); *У нашого дядька білих курей грядка* (1329), *У нашого дядька квасолі грядка та вся біла* (1330); *В хлівці два ряди баранців і всі біленькі* (1323А); *В хлівці баранці і всі білі* (1323Б); *Повен хлівець білих овець* (1320А); *Стоїть хлівець, а в ньому два ряди білих овець* (1320Б).

Нарешті відповідну парадигму можуть утворювати самі відгадки, співвідносні з різними денотативними основами й абсолютно ідентичними чи майже ідентичними загадуваними частинами. Зокрема, до кожної з відгадок **замок; макогін, макітра, пшоно; каша під покришкою, човен; завертка в дверях** маємо, по суті, однаковий загадуваний текст: *Круть-верть, в черепочку смерть*, причому, до перших двох (1947, 2556) — абсолютно ідентичний, до третьої, четвертої (2524, 2696) — з видозміною прийменника (замість **в** — **під**), до п'ятої (1571) — ускладнений сполучником **а**. Або: парадигматичний ряд відгадок вибудований на основі текстів, що різняться головно означальним компонентом: *портрети на стіні, стіни, ясла, кавуни*. Наприклад: *Стоять коні на припоні, Не п'ють, не їдять, А веселі стоять* (2130, портрети на стіні). Подібні утворення в загадуваних частинах різняться лише епітетними сполуками, де в кожному наступному конструкті замість **веселі** вжито відповідно **все гладкі** (1558), **все ситі** (2109), **але жирні** (597).

І кожен з таких конструктів слід розглядати як окрему дискурсивну цілість. Адже те, що В. Звєгінцев називає цільнооформленістю текстових одиниць [10: 21], стосовно загадки не може бути зреалізованим без врахування континууму відгадки, яка, зрештою, і спрямовує експлікований текст у русло дискурсивного виміру.

1. Арутюнова Н.Д. Предложение и его смысл: логико-семантические проблемы. — М.: Наука, 1976. — 383 с.
2. Баранник Д.Х. Текст // Українська мова. Енциклопедія. — К.: Вид-во «Укр. енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2007. — С. 704 — 705.

3. *Барт Р.* Від твору до тексту // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / За ред. М. Зубрицької. — Львів : Літопис, 2001. — С. 491 — 496.
4. *Белянин В.П.* Психолінгвістика. — М. : Флінта, 2003. — 232 с.
5. *Венедиктов Г.Н.* Внелогическое начало в фольклорной поэтике // Проблемы художественной формы: Русский фольклор. XIV. — Л. : Наука, 1974. — С. 219 — 237.
6. *Веселовский А.Н.* Психологический параллелизм и его формы в отражениях поэтического стиля // Веселовский А.Н. Историческая поэтика.— М. : Выс. школа, 1989.— С. 101 — 154.
7. *Голянич М.І.* Художній текст і сучасні мовознавчі парадигми // Художній текст — слово — образ: лінгвістичний аналіз. — Івано-Франківськ, 2010. — С. 7 — 32.
8. *Гадамер Г.—Г.* Герменевтика і поетика. — К. : Юніверс, 2001. — 288 с.
9. *Елисеєва В.В.* Принципы аттракции в художественном тексте: взаимодействие субъективного и объективного // Диалектика текста: в 2 т. / Под ред. проф. А.И. Варшавской. — СПб. : Изд-во СПбГУ, 1999. — Т. 1. — С. 140 — 165.
10. *Звегинцев В.А.* О цельнооформленности единиц текста // Известия АН СССР: Серия литературы и языка. — 1980. — Т. 39. — №1. — С. 13 — 21.
11. *Касевич В.Б.* Семантика. Синтаксис. Морфология. — М. : Наука, 1988. — 309 с.
12. *Кёнгэс-Маранда Э.* Теория и практика анализа загадок // Паремнологические исследования. — М., 1994. — С. 47 — 60.
13. *Леонтьев А.А.* Текст и его восприятие. Понятие текста в современной лингвистике и психологии // Психолінгвістическа і лінгвістическа природа текста и особенности его восприятия / Под ред. Ю.А. Жлуктенко, А.А. Леонтьева. — К., 1979. — С. 7 — 18.
14. *Мороховский А.Н.* К проблеме текста и его категорий // Текст и его категориальные признаки. — К., 1989. — С. 3 — 8.
15. *Москальская О.И.* Грамматика текста. — М. : Выс. школа, 1981. — 183 с.
16. *Панченко Е.И.* Текст и векторы его модификации // Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна. — Серія Філологія. — № 631. — Вип. 41. — Х., 2004. — С. 138 — 140.
17. *Селиванова Е.А.* Когнитивные механизмы денотации украинской загадки // Ученые записки Таврического национального ун-та им. В.И. Вернадского. Филология. — Т. 18 [57]. — № 2. — Симферополь, 2005. — С. 256 — 261.
18. *Сендерович С.Я.* Морфология загадки. — М. : Языки славянской культуры, 2008. — 208 с.
19. *Синиця І.А.* Лексичний повтор як засіб реалізації семантичної зв'язності тексту // Мовознавство. — 1994. — №2–3. — С. 56 — 60.
20. *Скаб М.* Закономірності концептуалізації та мовної категоризації сакральної сфери. — Чернівці : Рута, 2008. — 560 с.
21. *Тураєва З. Я.* Лингвистика текста. — М. : Просвещение, 1986. — 126 с.
22. *Французская семиотика: От структурализма к постструктурализму.* — М. : Прогресс, 2000. — 536 с.
23. *Черняховская Л.А.* Смысловая структура текста и ее единицы // Вопросы языкознания. — 1983. — №6. — С. 118 — 126.
24. *Coseriu E.* Textlinguistik: Eine Einführung. — Tübingen : Narr, 1980. — 178 S.
25. *Kloepfer R., Oomen U.* Sprachliche Konstituenten moderner Dichtung : Entwurf einer deskriptiven Poetik (Rimbaud).— Bad Homburg v. d. H. : Athenäum Verlag, 1970.— 231 S.

Стаття надійшла 18.05.2013.

Anatolii Moisiienko

Kyiv

FOLK RIDDLE IN THE TEXT-DISOURSE DIMENSION

The article is devoted to the features of the folk riddle as a text-discourse structure. The categorical qualification of the text construction is presented on the level of one-sentence formation in particular.

Key words: folk riddle, text, sentence, cohesion, integrity.

УДК 81'367.622.16:81'366.587

Михайло Гінзбург
м. Харків

З ІСТОРІЇ ДОСЛІДЖУВАННЯ ТА ПОДАВАННЯ ВИДОВОГО ПРОТИСТАВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ NOMINA ACTIONIS НА -ННЯ, -ТТЯ

У статті йдеться про складне питання української граматики — успадковування категорії виду назвами опредметнених процесів (nomina actionis) на -ння, -ття або її нейтралізування. Навколо цього питання в українському мовознавстві до сьогодні тривають дискусії. Розв'язання цього питання дуже важливе для правильного розуміння фахових текстів та укладання тлумачних і перекладних словників.

Ключові слова: назви опредметнених процесів на -ння, -ття, дієслівна категорія виду.

Віддієслівні іменники на -ння, -ття становлять значну і продуктивну групу української лексики, склад якої постійно поповнюється. Більшість із них, безперечно, суто літературного походження [11: 60] і виразно книжного забарвлення [34: 290]. Уживають зазначених іменників, щоб сконденсувати текст, оскільки вони є семантичним еквівалентом цілих висловів [3: 50]. Через це такі лексеми найчастіше трапляються в наукових, виробничих і публіцистичних текстах, переважно як терміни, рідше — у художній літературі, зокрема в поезії, і вони майже не властиві розмовній мові. Значна частина іменників на -ння, -ття багатозначні, тобто мають кілька лексико-семантичних варіантів (ЛСВ).

ЛСВ віддієслівних іменників на -ння, -ття з огляду на їхню (ЛСВ) семантику можна поділити на дві групи. Першу групу складають ЛСВ з суто іменниковою семантикою (рис. 1 [4]), а саме: назви суб'єктів (nomina agentis),

© М.Д. ГІНЗБУРГ, 2013

назви об'єктів (*nomina pacientis*), назви знаряддя (*nomina instrumenti*), назви результатів (*nomina acti*), назви місць (*nomina loci*), назви часу (*nomina temporis*) тощо. Ці ЛСВ є результатом семантичної субстантиваци¹, і через це в них повністю нейтралізуються дієслівні категорії, зокрема категорія виду.

Другу групу складають ЛСВ, що є назвами **опредметнених процесів**² (скорочено **НОП**, лат. *nomina actionis*). Утворені внаслідок лише морфологічної субстантиваци, вони поєднують дієслівні та іменникові властивості [4], що й зумовило певні труднощі в розумінні їхніх граматичних категорій. Саме ці ЛСВ і є об'єктом нашого досліджування.

Незважаючи на семантичну близькість між твірним дієсловом і НОП на **-ння**, **-ття**, між ними є суттєві граматичні відмінності. Дієслово виражає процес, що протікає у певному часі та пов'язаний із певним суб'єктом. Це відбивають взаємопов'язані граматичні категорії часу і стану, неповторювані в інших частинах мови [1: 7]. А відповідний НОП втрачає дієслівні категорії часу і стану, оскільки подає процес як предметне, абстрактне поняття поза часом і без зв'язку із суб'єктом [33: 33].

Питання успадковування цими іменниками семантики та категорії виду твірних дієслів були тою чи тою мірою предметом розгляду в наукових працях мовознавців минулого та сучасних дослідників, зокрема О. Синявського, В. Сімовича, Г. Ткаченко-Ращинської (Ращинської), М. Наконечного, Л. Юрчук, І. Вихованця, А. Загнітка, Г. Ярмоленко, К. Пономаренко, О. Пчелінцевої, К. Симонової та ін. Певні думки з цього приводу надбуємо в радянських академічних працях «Сучасна українська літературна мова. Морфологія» [33] та «Словотвір сучасної української мови» [32], а також у новітньому граматичному описі української мови [3]. Окрім того, розглядуване питання поставало у практичному плані, коли починали активно укладати перекладні та тлумачні словники, енциклопедії та розробляти національні стандарти. І в такі періоди його також починали активно досліджувати. Це були 20-ті роки, кінець 50-х — початок 70-х років та 90-ті роки ХХ століття [7: 68-80, 101-108, 111-113].

У сучасній українській лінгвістиці щодо розглядуваної проблеми є дві основні думки. Одні мовознавці вважають, що за наявності спільнокореневих НОП на **-ння**, **-ття** їх треба розрізняти за семантикою і за видом так само, як твірні дієслова. Натомість інші вважають, що видове розрізнення спільнокореневим НОП на **-ння**, **-ття** не властиве.

¹ Тут і далі терміна **субстантиваци** вжито на позначення різновиду **транспозиції** [37: 692].

² Тут і далі, відповідно до класичних робіт Д.С. Лотте [8: 29] та Т.С. Канделаки [6: 9], категорію понять позамовної дійсності позначаємо терміном **процес**, що збігається із загальнофілософською категорією **процес** (яка описує послідовне змінювання // змінення предметів і явищ позамовної дійсності в часі), а також із поняттям процес як категорійною ознакою, властивою всім дієсловом.

Окрім того, обґрунтовуючи свою позицію, деякі науковці спираються на результати досліджень, що стосуються російської мови³, і свідомо чи несвідомо поширюють їх на українську мову, що є методично хибним⁴.

Отже, проаналізуємо зазначені праці в хронологічному порядку.

Ще 1922 р. О. Синявський стверджував, що «доконаність і недоконаність дієслів залишається й на віддієслівних іменниках, і треба вживати за вимогою самої думки тої, чи іншої з тих двох можливих форм:

зберегти — *збереження*; зберігати — *зберігання*; ...

дослідити — *дослідження*; досліджувати — *досліджування* ... (через брак місця ми опустили інші численні приклади — М. Г.)

Так само розрізняти треба, і не можна вживати одного замість другого, віддієслівних іменників близькозначних і близькозвучних, але не — рівнозначних, як от: *ширення* (від — ширити) і *ширшення* (від — ширшати) і т. ін.»⁵ [28: 76-77]. Отже, О. Синявський уважав, що НОП на *-ння*, *-ття* успадковують семантику і значення виду твірного дієслова.

Такої самої думки дотримувався В. Сімович, який у своїй праці «На теми мови» (1924) звертав увагу на неправильне вживання іменників на *-ння*: «...В нас частенько сплутують *substantiva verbalia*, утворені з доконаних дієслів, із оддієслівними йменниками, витвореними з недоконаних, та ще до того наворотних, і, здебільшого, вживають їх у доконаній формі, н. пр.: інститут має завдання дослідження (*досліджування* — а то просто: *має за завдання досліджувати*) та вивчення (*виучування* — *виучувати*) книгознавства; завдання полягає у складенні (складанні, а власне: *завдання його — складати...*) наукових бібліографій по різних галузях знання (*із ріжних...*) та виданні (*видаванні*, власне — *видавати*) відповідних праць...» [29: 36].

Вищевикладеними методичними настановами керувалися словникарі «золотого десятиліття». Зокрема, у виданому 1924 р. першому томі Академічного Російсько-українського словника за ред. А. Кримського та С. Єфремова [24] вжито познач: *несов., несов. в. — несовершенный вид* і *сов., сов. в. — совершенный вид*, яких у цьому томі використано не тільки щодо дієслів, а й щодо віддієслівних іменників. Наприклад⁶:

³ Багато дослідників російської мови дотримується думки, що від кінця XVII до початку XIX ст. російські НОП (*рос. имена действия*) виражали граматичну категорію виду не менш чітко, ніж дієслова, наприклад: *делание // сделание, прогуливание // прогулянье, собрание // собрание, ловление // поимание*. Протягом XIX та XX ст. російські НОП на *-ние, -тие* втрачали і переважно втратили можливість виражати видову семантику. Окремі залишки видового протиставлення можна ще побачити в сучасних словниках російської мови, наприклад: *понимание — понятие, прижимание — прижатие* тощо.

⁴ Іван Вихованець зазначає: «Важко багатьох мовознавчих студій є те, що мовознавці у своїх міркуваннях не зважають на характерологічне вирізнення української мови з-поміж інших мов. А без такого вирізнення теоретичні узагальнення про граматичну структуру української мови мають непереконливий характер» [1: 3].

⁵ Тут і далі у цитатах збережено орфографію оригіналу.

⁶ Для зручності друкування статті всі наголоси у прикладах подано підкресленням.

Ввёртка — вкручування, ввірчування, ввертання, сов. ввертіння, вшрубуння [24 I: 55];

Верстание, типогр. — верстання, заверстування, сов. заверстання [24 I: 63];

Взлетание, взлёт — злітання, сов. злетіння, зліт (*р.* зльоту) [24 I: 72]

Взятие — 1) взяття, забрання (в неволю), здобуття (міста); *несов.* забиравання, здобування [24 I: 74]

Вкоренение — закорінювання, укорінювання, сов. за[в]кореніння [24 I: 80]

Вмазка — вмазування, вмазаня. *Вмазка в стену, напр. котла и т. д.* — вмурування, сов. вмурування [24 I: 84].

У подальших томах укладачі, можливо, для зручності пересічних користувачів, перейшли від граматичних познач до семантичних:

Забелка, Забел — 1) забілювання, *оконч.* забілення [24 II вип. 1: 3];

Забивка — 1) забивання, *оконч.* забиття; 2) (*засорение*) захарашування, забивання, заснічування, засмічування чоґо; *оконч.* захарашення, забиття, заснічення, засмічення [24 II вип. 1: 4];

Завоёвывание, Завоевание — 1) завойовування, звойовування, *оконч.* з(а)воювання [24 II вип. 1: 14];

Изольщение — вилещення, вилестіння, *неоконч.* вилещування [24 II вип. 1: 170];

де *неоконч.* — *неоконченное действие*, а *оконч.* — *оконченное действие*.

У Передньому слові до виданого 1928 р. під егідою Української академії наук (УАН) «Словника технічної термінології (загального)» зазначено, що «недоконану і доконану форму (наше виділення — *М. Г.*) мають в українській мові також і дієслівні речівники (іменники — *М. Г.*), причому у словнику спочатку подано **недоконану**, а потім **доконану форму** (наше виділення — *М. Г.*)» [42].

У січні 1931 р. «попередня нарада в справі лінгвістичного оформлення» Української Радянської Енциклопедії⁷ (УРЕ) накреслила за проектом М. Наконечного⁸ певну систему «правил, що, впливаючи з настанов офіційного укр. правопису, доповнюють або розвивають

⁷ «Потребу поставити велике наукове завдання про видання великої радянської української енциклопедії» зазначено в резолюції Х з'їзду КП(б)У 1927 р. Фактично редакція УРЕ почала свої роботи наприкінці 1930 р. Головним редактором став М. Скрипник. Видання УРЕ плановано обсягом «40 томів по 60 авторських аркушів у кожному томі. Вихід першого тому УРЕ накреслено на травень 1932 року і останнього на кінець 1938 року». Проте 1933 р. в СРСР остаточно згорнуто політику українізації, розпочато боротьбу зі «шкідництвом на мовному фронті», переглянуто засади української термінології, граматики і правопису, а 1934 р. зліквідовано само видавництво УРЕ. Роботу над УРЕ й уже на інших засадах поновлено лише 1957 року [7: 79, 82-83, 86-91, 101-102].

⁸ **Наконечний Микола Федорович** (1900 — 1981) — видатний український мовознавець, учень О. Синявського, член комісії з розроблення Українського правопису 1928 року, автор багатьох мовознавчих праць, зокрема розділу «Фонетика» у двотомному «Курсі сучасної української літературної мови» за ред. Л. Булаховського (1951), розділів «Наголос» і «Орфоепічні норми та їх значення» у п'яти томній академічній праці «Сучасна українська літературна мова» (1969-1973), редактор «Російсько-українського словника сталих виразів І.Виргана, М.Пилинської (1957-1971) [37: 401].

його в окремих його пунктах» [10: 21] і винесла їх на широке фахове обговорення. Серед правил «до окремих моментів укр. морфології (словотворення)» [Там само: 33] є, зокрема, такі:

«б. Розрізняємо раз — у — раз видові форми від дієслівних іменників: запилення (від «запилити — ся» — доконана одноразова чинність) і запилювання (від «запилювати — ся») — процес, многоразова чинність (напр., «Як відбувається запилювання»),

запліднення (від «запліднити — ся») і запліднювання (від «запліднювати — ся»), напр.: «Процес запліднювання протилежний редуційному ділінню»,

визначення (від «визначити» — доконана одноразова дія), визначання (від «визначати» — процес), визначування (від «визначувати» — многоразова чинність) і т. д.

...

9. На означення процесу уживаємо форми «творення» (доконана форма — «витворення» «утворення»). Отже й:

горотворення (процес), ґрунтотворення (процес), клясотворення, видотворення, словотворення...

Слова «твір» уживаємо тільки на означення результату (продукту), наслідку процесу. Отже й горотвір, словотвір — результат процесу, продукт» [Там само: 35-36].

Відповідно до викладених настанов численні укладачі УРЕ мали чітко розрізняти видові форми НОП на -ння, -ття.

Репресивні резолюції та бюлетені [9; 17; 40-41] не містили конкретних настанов щодо цієї особливості української мови. Навіть більше, у виданому під егідою Української академії наук «Фізичному термінологічному бюлетені» укладачів Словника фізичних термінів [31] звинувачують, зокрема, у плутанні «форм доконаного і недоконаного виду в дієсловах і **віддієслівних іменниках** як російської, так і української мови» (наше виділення — М. Г.) і наводять такі приклади: «накаливание (нд. в) — *розжарювання* (нд. в) і *розжарення* (д. в); намагничивание (нд. в) — *магнетування* (нд. в) і *намагнетування* (д. в)» (виділення оригіналу — М. Г.) [40: 19]. До речі, сам словник [31: 52–53] не містить жодних видових познач, тобто вид як українських, так і російських НОП у прикладах проставили власне «борці з націоналістичним шкідництвом», що свідчить про визнання ними категорії виду не лише для дієслів, а й для НОП.

У російсько-українських словниках граматичної термінології, що є частинами офіційних видань Правописів 1933 та 1945 років, подано:

Производство (слов) — Творення, док. ф. утворення (слів) [39: 88].

Производство (слов, форм) — Творення; (доконана форма) утворення (слів, форм) [38: 169].

Тобто розробники Правопису 1933 та 1945 років також розрізняли видові форми НОП на -ння, -ття.

Укладачі академічного російсько-українського словника 1937 р., одним із завдань якого було «очистити українську літературну мову від націоналістичних перекручень і вигадок» [18: IV], зазвичай подавали українські відповідники російських віддієслівних іменників так:

Изображение — 1) (*действие*) зображення, зображення, змалювання, змалювання...; 2) (*предмет*) образ, ..., зображення [18: 250].

В окремих випадках, через вилучення певних іменників, залишалися лише іменники одного виду, наприклад:

Искривление — викривлення, скривлення [18: 260].

Порівнюючи структуру словникових статей [18] з [24], можна побачити певну зміну підходу. У [24] НОП подано трохи інакше, ніж дієслова, — не видовими парами, а спочатку всі недоконані варіанти, а потім всі доконані. Натомість у [18], за наявності видових пар НОП, їх зафіксовано так само, як і дієслова, тобто видовими парами — спочатку іменник недоконаного виду, а потім доконаного.

Отже, концепцію успадковування категорії виду українськими НОП на **-ння, -ття** до 1940 р. ніхто не заперечував теоретично, навіть більше — вона була підґрунтям для укладання академічних російсько-українських словників як у «золоте десятиріччя», так і після змінення «генеральної лінії» 1933 р.

Проте у проєкті Російсько-українського словника 1940 р., який охоплював лише перші 24 авторські аркуші (А — засквозить), запровадили нову форму подавання НОП на на **-ння, -ття**:

Внедрение — впровадження, заглиблення, (*неоконч. действие еще*) впровадження, заглиблювання; вкорінення (*неоконч. действие еще*) вкорінювання [20: 55].

Хоча це зроблено непослідовно, наприклад на тій самій сторінці:

Вмазка — вмазка; вмурування, вмурування.

Ця форма подавання НОП на **-ння, -ття** набула поширення після виходу друком академічного російсько-українського словника 1948 року [19: 174]:

Искривление 1) скривлення, викривлення; (*неоконч. действие — еще*) скривлювання, викривляння; 2) *перен.* викривлення;...

Хоча в окремих випадках збережено підхід [18], наприклад [19: 175]:

Испарение 1) випаровування, випарування; 2) (*испаряющееся вещество*) випар.

Зауважимо, що започаткований підхід до подавання НОП не лише не обґрунтовано, а й навіть не пояснено ані в передмові до [19], ані в інших відомих нам тогочасних джерелах. Проте він став фактичним стандартом української лексикографії. Його відтворено в усіх перевиданнях цього словника 1955 та 1961 р. та всіх перевиданнях третомного академічного словника 1969, 1980 та 1987 — 1988 рр. [25], у третомному академічному російсько-українському словнику наукової термінології [21–23] та найновітнішому чотиритомному академічному словнику [26].

Лише у виданому за часів хрущовської відлиги академічному «Польсько-українському словнику» (1958–1960) зреалізовано інший підхід, а саме — НОП розмежовано за видом. У Передмові до цього словника зазначено, що польські «віддієслівні іменники подаються, як правило,

від усіх дієслів доконаного виду для підкреслення різниці між польською і українською мовою, в якій не завжди можливе творення **віддієслівних іменників доконаного виду** (наше виділення — *М. Г.*)» [12 I: VII].

Розпочате наприкінці 50-х рр. ХХ ст. активне укладання російсько-українських словників [7: 101-103] стимулювало досліджування віддієслівних іменників на **-ння, -ття**. Зокрема, Г. Ткаченко-Ращинська у своїх працях дійшла висновку, що «зберігання видових різниць в абстрактних іменниках на **-ння, -ття** в сучасній українській мові являє собою одну з її характерних особливостей, на яку також слід звертати увагу при виявленні специфіки лексико-граматичної будови сучасної української мови» [36: 60]. За її даними з 5202 досліджуваних НОП — 2134 (тобто 40,8%) — мають корелятивні пари, аналогічні видовим парам дієслів [16: 15].

Предметом ґрунтовної розвідки М. Наконечного стали «віддієслівні іменники, що зберігають значення доконаного або недоконаного виду» [11: 58]. Автор навів численні приклади з народних пісень, творів класиків української літератури Т. Шевченка, І. Франка, М. Коцюбинського, Лесі Українки, Панаса Мирного, М. Рильського, Ю. Смолича, Ю. Яновського, А. Головка, які переконливо свідчать «про системний характер видових різниць в українській мові у віддієслівних утвореннях на **-ння, -ття**, що означають дію, і про найтісніший зв'язок їх з відповідними формами дієслів» [Там само: 60]. Доведено, що «чітке розрізнювання видів у сотнях віддієслівних іменників на **-ння, -ття**, як і в дієприкметниках (*складений — складаний, досліджений — досліджуваний...*) та дієприслівниках (*шануючи, шанували — ушанували, використавши — використовуючи...*), що є нормою сучасної української літературної мови, має міцне коріння у живій мові народу» [Там само]. Проаналізувавши започатковану в [19] практику подавання віддієслівних іменників, М. Наконечний робить висновок, що обмежувальна позначка «ещё», по-перше, незрозуміла (тобто необґрунтована — *М. Г.*), а по-друге, «не може не позначитися на чіткому розрізнюванні форм доконаного і недоконаного виду в мовній практиці (*дослідження — досліджування, запилення — запилювання* тощо)», а це ставить «під сумнів саме існування в нашій мові цієї безперечно цінної й потрібної риси як сталої норми» і створює небезпеку «гострого розриву її з доброю традицією в цьому пункті, що йде у нас від Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки, М. Коцюбинського та інших майстрів-велетнів українського слова» [11: 63-64].

У розділі «Іменник» (автор — І. Матвіяс) виданої 1969 р. академічної праці «Сучасна українська літературна мова. Морфологія» також зазначено, що «суфікси **-ен'н'** і **-ув-ан'н'** часто використовуються для розрізнення видових ознак: перший означає доконаний вид, другий — недоконаний: *оточення — оточування, зменшення — зменшування*» [33: 39].

Отже, українські мовознавчі праці 60-х рр. ХХ ст. заперечують започаткований у [19] підхід до подавання НОП на **-ння, -ття** з нехтуван-

ням граматичного значення виду. Проте Л. Юрчук⁹ поставила собі за мету обґрунтувати підхід [19], частково втілений також у перших п'яти томах [30]. На підтвердження своїх думок авторка [43: 13] покликається лише на висновки О.О. Потебні та В.В. Виноградова щодо російської мови, які вона, уживаючи термін «вітчизняне мовознавство», не обґрунтовано поширює на українську мову, хоча при цьому зазначає альтернативну думку згаданих вище українських дослідників Г. Ткаченко-Ращинської та М. Наконечного. Основним аргументом Л. Юрчук є так звана «мовна практика», що ґрунтується на прикладах переважно з української преси, у яких віддієслівних іменників не розмежовано за видом. Наведені поодинокі приклади з творів українських письменників, на наш погляд, не тільки не підтверджують позиції авторки, а заперечують її. Зокрема, у розглядуваній цитаті з Ю. Смолича «Повідомлення були закінчені, тепер перейшли до *визначення* дій кожному з товаришів» [43: 15], на нашу думку, цілком правильно вжито іменника доконаного виду, бо це речення означає «...перейшли до того, щоб *визначити* дії кожному з товаришів»¹⁰. З огляду на розглянуті приклади дослідниця стверджує, що «віддієслівні іменники на *-ення* нейтральні до вираження дієслівних видових ознак» [43: 13], а це суперечить процитованим вище висновкам академічної праці «Сучасна українська літературна мова. Морфологія». Окрім того вона також поширює свій висновок на іменники іншого морфемного складу [Там само: 15-19].

Стаття Л. Юрчук є єдиною відомою нам працею, автор якої намагається обґрунтувати підхід [19] до подавання НОП. Наприклад, у розділі «Суфіксальний словотвір іменників» виданої 1979 року академічної праці «Словотвір сучасної української мови» зазначено, що «певним видовим парам префіксальних дієслів відповідають, як правило, утворення, які теж зберігають дієслівну видову ознаку: *випробовувати* — *випробовування*, *випробувати* — *випробування*; *звеличувати* — *звеличування*, *звеличити* — *звеличення*; *осміювати* — *осміювання*, *осміяти* — *осміяння*

⁹ Юрчук Лідія Андронівна (1923 р. н.) — українська лінгвістка, працювала з 1955 по 1984 рік в Інституті мовознавства АН УРСР, авторка багатьох праць зі словотвору, лексикології та лексикографії, одна з редакторів шеститомного «Українсько-російського словника» (1953—63), одна з укладачів і редакторів одинадцятитомного «Словника української мови» (1970—80); «Фразеологічного словника української мови» (1993) [37: 811].

¹⁰ Узагалі, щоб визначити, іменника якого виду треба вжити, перебудовують речення, замінюючи іменник на дієслово. Оскільки в українській мові вид є граматичною категорією, властивою кожному дієслову, то в поодиноких випадках можливі приклади, коли можна вжити обох дієслів доконаного і недоконаного виду, кожне з яких надає тексту незначних семантичних нюансів. Наприклад, розгляньмо такі вислови з дієсловами: «уживають, щоб *визначити* твердість» й «уживають, щоб *визначати* твердість». Їм відповідають вислови з іменниками: «уживають для *визначення*» й «уживають для *визначання*». Варіанти з доконаним і недоконаним дієсловами (іменниками) семантично близькі, але недоконаність надає вислову додаткового відтінку постійності та багаторазовості дії.

тощо» [32: 69]. Проте, «мовна практика», зафіксована у словниках та статті Л. Юрчук, нібито свідчить, що «деривати, формально співвідносні з дієсловами доконаного виду, набувають і значення незакінченої дії, тривалого процесу» [Там само]. З огляду на це авторка розділу Л. Родніна робить висновок, що «чітка видова диференціація дієслів у дериватах стає менш чіткою» [Там само], тобто зважає на позицію Л. Юрчук лише частково.

Отже, маємо хибне коло. Нормативні (тобто обов'язкові для всіх мовців) російсько-українські словники, починаючи з 1948 р.¹¹, без відповідного обґрунтування подають на першому місці українські НОП на **-ння**, **-ття** доконаного виду так, ніби вони, як і російський реєстровий іменник на **-ение**, теж мають «подвійне значення — доконаного й недоконаного виду, однократності і многократності» [11: 64]. Це нав'язує мовцям (насамперед науковцям, викладачам і журналістам) певні правила, що суперечать класичним нормам української мови. А через майже 30 років природність накиннутих норм починають обґрунтовувати штучно створеною «мовною практикою».

Наприкінці 80-х рр. ХХ ст. почали відроджувати питомі норми української мови. Зокрема, у своїй праці «Частини мови в семантико-граматичному аспекті» І. Вихованець зазначає, що «оскільки видові протиставлення реалізуються в межах різних лексем, то це створює сприятливі умови для транспозиції категорії виду в усі інші частини мови». Проте, на відміну від дієприкметника і дієприслівника, «у сфері іменника видове протиставлення іноді затемнюється і набуває нерозчленованості» [2: 103]. З цього можна зробити висновок, що в одних випадках (парних НОП на **-ння**, **-ття**) має місце чітке видове протиставлення, у других (НОП з іншим морфемним складом) — часткове протиставлення, а в третіх (ЛСВ із суто іменниковою семантикою) — повна нейтралізація значення виду.

Аналогічні думки висловлено й у новітньому граматичному описі української мови, де зазначено, що «дієслівна категорія виду — категорія абсолютної транспозиційної природи, її транспоновано від дієслова до всіх похідних (віддієслівних) різновидів частин мови — віддієслівного іменника, віддієслівного прикметника, віддієслівного прислівника, пор. *читає* — *прочитає* і *читання* — *прочитання*, *читаний* — *прочитаний* або *читавши* — *прочитавши*» [3: 148]. Тому внаслідок морфологічного переходу дієслова в іменник останній зберігає «в дещо модифікованому вигляді категорію виду» [Там само: 116].

У своїй теоретичній граматиці А. Загнітко констатує, що «окремі з девербативів перебувають ближче до дієслівної частиномовної семан-

¹¹ У передмові до [19: XII] зазначено, що цей словник «як у російський, так, особливо, в українській частині, має нормативний характер, ставлячи собі завдання розкрити справжні значення слова, вказати коло його вживання, його виразові відтінки, правопис, наголос».

тики, про що свідчить збереження ними формально маркованого ГЗ (граматичного значення — *М. Г.*) виду (*виховування//виховання, вивершування//вивершення, вибування//вибуття, ...* усього 700) у корелятивних парах» (через брак місця ми опустили інші численні приклади — *М. Г.*) [5: 39].

Успадковування граматичного значення виду українськими НОП на **-ння, -ття** у тій чи тій формі зазначено в працях сучасних мовознавців Г. Ярмоленко [44: 86], К. Пономаренко [13: 78-79; 14: 171] (стосовно пар НОП, мотиваторами яких є парні дієслова недоконаного і доконаного виду), О. Пчелінцевої [15: 151] (щодо книжної мови), К. Симонової [27: 38] та ін. При цьому авторки зазначають, що «інші девербативи позбавлені граматичних показників цієї категорії» [13: 79; 14: 171].

Отже, з одного боку, маємо тривалу граматичну традицію розмежовування НОП на **-ння, -ття** за видом, що бере свій початок із праць класиків українського мовознавства О. Синявського [28: 76] та В. Сімовича [29: 36], висновки яких підтвердили у 60-ті рр. ХІХ ст. дослідження Г. Ткаченко-Ращинської та М. Наконечного, а в наш час праці І. Вихованця, А. Загнітка та інших. Ця традиція ґрунтується на найкращих і найавторитетніших зразках українських письменників як дорадянської, так і радянської доби і знайшла свій відбиток в академічних лексикографічних працях до 1948 р., а також, певною мірою, у повоєнних академічних граматичних описах. З іншого боку, маємо штучно накинута формам доконаного виду в [19] подвійне значення — доконаного й недоконаного виду, яке певною мірою спотворило мовну практику, і спробу Л. Юрчук через майже 30 років обґрунтувати нейтральність НОП на **-ння, -ття** щодо видових ознак цією «мовною практикою».

Зауважимо, що штучне накидання НОП на **-ння, -ття** доконаного виду невластивого їм недоконаного виду з одночасним виштовхуванням на периферію парних форм недоконаного виду «як якийсь баласт у мові, як щось ніби зайве у системі граматичних її засобів» [11: 64] не тільки збіднює українську мову загалом, на чому наполягав М. Наконечний, а й ускладнює розуміння фахових текстів, для яких дуже важливі семантичні відмінності, що їх відбиває граматична категорія виду. З огляду на це в чинних правилах розроблення термінологічних стандартів [35: п. Г.5.1.1], як і в попередній версії 2000 р., сформульовано обов'язкову вимогу чітко розмежовувати НОП на **-ння, -ття** за видом.

Оскільки, як доведено вище, українські НОП на **-ння, -ття** поєднують не лише семантичні властивості, а й граматичні категорії дієслів та іменників пропонуємо:

1) у створюваних академічних і навчальних граматиках, а також у підручниках української мови чітко відбивати питому українську граматичну традицію розмежовування НОП на **-ння, -ття** за видом, а для цього розглядати віддієслівні іменники двічі: їхні іменникові категорії — у сфері іменника, а дієслівні, зокрема категорію виду, — у сфері

дієслова, так само, як дієприкметник розглядають у сфері прикметника та у сфері дієслова¹²;

2) у нових тлумачних словниках української мови, передусім термінологічних, подавати ЛСВ віддієслівних іменників на **-ння**, **-ття** з процесовою семантикою, роблячи відсилання до дієслівних форм лише того виду, що є твірними для цього іменника, і в такий спосіб визначати вид цього ЛСВ;

3) у нових перекладних російсько-українських словниках, насамперед термінологічних, кожному реєстровому російському іменнику на **-ение**, що має процесове значення, пов'язане з парою російських дієслів недоконаного і доконаного виду, подавати як українські відповідники пару (пари) НОП на **-ння**, **-ття** недоконаного і доконаного виду, відокремивши їхнє видове протиставлення від інших виявів варіантності.

1. *Вихованець І.* Дієслівно-іменниковий граматичний тип української мови / Іван Вихованець // Українська мова. — 2012. — № 2. — С. 3–10.
2. *Вихованець І. Р.* Частини мови в семантико-граматичному аспекті / І.Р. Вихованець; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні; Відп. ред. К.Г. Городенська. — К. : Наук. думка, 1988. — 256 с.
3. *Вихованець І.* Теоретична морфологія української мови : академ. граматики укр. мови / Іван Вихованець, Катерина Городенська ; за ред. Івана Вихованця. — К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. — 400 с.
4. *Гінзбург М.* Видове протиставлення віддієслівних іменників на позначення предметних процесів у слов'янських мовах / Михайло Гінзбург // Українська мова. — 2011. — № 2. — С. 30–43.
5. *Загнітко А.П.* Теоретична граматики сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис / А.П. Загнітко. — Донецьк : ТОВ «ВКФ "БАО"», 2011. — 992 с.
6. *Канделаки Т.Л.* Семантика і мотивованість термінів / Т.Л. Канделаки. — М. : Наука, 1977. — 168 с.
7. *Кубайчук В.* Хронологія мовних подій в Україні: зовнішня історія української мови / Віктор Кубайчук. — К. : «К. І. С.», 2004. — 176 с.
8. *Лотте Д. С.* Основы построения научно-технической терминологии. Вопросы теории и методики. / Д.С. Лотте. — М. : Изд-во АН СССР, 1961. — 158 с.
9. Математичний термінологічний бюлетень. / ВУАН. Інститут мовознавства. (Друкується за Постановою Наркомосвіти УСРР). — К. : Видавництво Всеукраїнської академії наук, 1934. — 80 с.
10. *Наконечний М.* Лінгвістичні питання УРЕ / М. Наконечний // Бюлетень УРЕ. — Харків, 1931. — № 1. — С. 20–42
11. *Наконечний М. Ф.* Розмаїтість форм — багатство мови (про видові форми віддієслівних іменників в українській мові) / М.Ф. Наконечний // Мовознавство. — 1967. — № 2. — С. 57–65. — Режим доступу: http://litmisto.org.ua/?page_id=10258
12. Польсько-український словник : У 2-х томах (трьох частинах) / Редколегія: А. І. Генсьорський, Л. Л. Гумецька (головний редактор), І.М. Керницький та ін. — К. : Вид. АН УРСР, 1958–1960. — Т. 1 — 1958. — 696 с., Т. 2, частина 1 — 1959. — 576 с., Т. 2, частина 2 — 1960. — 608 с.

¹² У новітньому академічному описі української мови [3] дієприкметник описано двічі: у розділі 3 «Прикметник» як віддієслівний прикметник (§ 8) та в розділі 6 «Дієслово» як дієприкметник у сфері дієслова (§ 30).

13. Пономаренко К. Девербатив у семантико-синтаксичній структурі речення / К. Пономаренко // Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка. — Т. 22. — Донецьк: Український культурологічний центр, Східний видавничий дім. — 2008. — С. 73–87. — Режим доступу: <http://www.experts.in.ua/baza/doc/download/visnyk22.pdf>
14. Пономаренко К. Морфолого-синтаксичний статус девербатива / К. Пономаренко // Мовознавчий вісник. Збірник наук. праць / Черкаський нац. університет ім. Б. Хмельницького. — Черкаси, 2009. — Вип. 9. — С. 168–174. — Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Mv/2009_9/24.pdf
15. Пчелинцева Е.Э. Аспектуальность русских и украинских отглагольных имен действия / Пчелинцева Е.Э. // Функциональная лингвистика: зб. наук. праць. — Симферополь, 2011. — № 2. — С. 149–151. — Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/flin/2011_2/pchelintseva.pdf
16. Ращинская Г.Н. Отглагольные имена существительные на -ния, -ення (-іння), -ття в современном украинском языке: автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук: спец. 661 — Языки народов СССР (украинский язык) / Г.Н. Ращинская. — Львов, 1968. — 20 с.
17. Резолюція Комісії НКО в справі перевірки роботи на мовному фронті // Мовознавство. — 1934. — № 1. — С. 15–17. (Цит. за передруком в кн.: Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгводику: Док. і матеріали / За ред. Л. Масенко — К.: Вид. дім «Києво-Могилянська акад.», 2005. — 399 с.)
18. Російсько-український словник / АН УРСР; Інститут мовознавства. — К.: Вид-во АН УРСР, 1937. — 890 с.
19. Російсько-український словник / гол. ред. М.Я. Калинович, чл. ред. Л.А. Булаховський, М.Т. Рильський. — М.: ОПІЗ. Держвидав іншомовних і національних словників, 1948. — 799 с.
20. Російсько-український словник (проект) / Інститут мовознавства АН УРСР. — К.: Вид-во АН УРСР, 1940. — 192 с.
21. Російсько-український словник наукової термінології: Біологія, хімія, медицина / С.П. Вассер, І.О. Дудка, В.І. Єрмоленко та ін. — К.: Наук. думка, 1996. — 660 с.
22. Російсько-український словник наукової термінології: Математика. Фізика. Техніка. Науки про Землю та Космос / В.В. Гейченко, В.М. Завірюхіна, О.О.Зеленюк та ін. — К.: Наук. думка, 1998. — 892 с.
23. Російсько-український словник наукової термінології: Суспільні науки / Й.Ф. Андерш, С.А. Воробйова, М.В. Кравченко та ін. — К.: Наук. думка, 1994. — 600 с.
24. Російсько-український словник у 4-х томах. / Гол. ред. А.Е. Кримський. Т. 1 (А-Ж) — К.: Червоний шлях, 1924. — 290 с.; Т. 2, Вип. 1 (З-К). — К.: ДВУ, 1929. — 392 с.; Вип. 2 (Л-Намыкивать). — Харків: УРЕ, 1932. — С. 393-724; Вип. 3 (Намыл-Нять). — Харків: УРЕ, 1933. — С. 725–1056.
25. Російсько-український словник: У 3-х т. / Ред. кол. І.К. Білодід та ін. — К.: Гол. ред. УРЕ, 1987–1988. — Т. 1. — 1987. — 848 с.; Т. 2. — 1988. — 924 с.; Т. 3. — 1988. — 832 с.
26. Російсько-український словник: У 4-х т. / І.С. Гнатюк, С.І. Головащук, В.В. Жайворонко та ін.; НАН України, Інститут української мови. — К.: Знання, 2011–2013. — Т. 1 А–Й — 2011. — XXXVIII, 992 с.; Т. 2. К–О — 2012. — Х, 860 с.; Т. 3. П–Р — 2013. — Х., 933 с. (Серія «Академічні словники»)
27. Симонова К. Граматичні категорії дієслова: основні підходи до вивчення / Катерина Симонова // Українська мова. — 2012. — № 2. — С. 34–44.
28. Сиявський О. Порадник української мови / проф. О. Сиявський; пристосований для буденного вжитку д-ром В. Сімовичем. — Харків; Берлін; Нью-Йорк: Україно-американське вид. т-во «Космос», 1922. — 150 с.
29. Сімович В. На теми мови / др. Василь Сімович. — Прага; Берлін: Вид-во Нова Україна, 1924. — 48 с.
30. Словник української мови: В 11-ти т. / Ред. кол. І.К. Білодід та ін. — К.: Наук. думка, 1970–1980.
31. Словник фізичної термінології / зредагував В.В. Фаворський. — Відтворення вид. 1930 р. — К.: Ін-т енциклопедичних досліджень НАН України, 2009. — 240 с. — (Із словникової спадщини; Вип. 10).

32. Словотвір сучасної української літературної мови / За ред. М.А. Жовтобрюха. — К. : Наук. думка, 1979. — 407 с. — Режим доступу : <http://www.inmo.org.ua/library.html>
33. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / За заг. ред. акад. УРСР І.К. Білодіда. — К. : Наук. думка, 1969. — 584 с.
34. Сучасна українська літературна мова. Стилїстика / За заг. ред. акад. УРСР І.К. Білодіда. — К. : Наук. думка, 1973. — 588 с.
35. Термінологічна робота. Засади і правила розроблення стандартів на терміни та визначення понять : ДСТУ 3966-2009. — К. : Держспоживстандарт України, 2010. — IV, 31 с. — (Національний стандарт України)
36. *Ткаченко-Ращинська Г. М.* Питання виду віддієслівних іменників у сучасній українській і російській мовах / Г. М. Ткаченко-Ращинська // Республіканська наукова конференція з питань російсько-українських мовних зв'язків. Тези доповідей. (Грудень 1964 р.). — Луганськ, 1964. — С. 59–60.
37. Українська мова. Енциклопедія / Редкол. : В.М. Русанівський, О.О. Тараненко (співголова), М.П. Зяблюк та інші. — 2-ге вид., випр. і доп. — К. : Укр. енцикл., 2004. — 824 с.
38. Український правопис / Народний комісаріат освіти УРСР. — К. : Українське державне видавництво, 1946. — 179 с.
39. Український правопис / Народний комісаріат освіти УСРР. — Харків : Радянська школа, 1933. — 95 с.
40. Фізичний термінологічний бюлетень / УАН. Інститут мовознавства. (Друк за Постановою Наркомосвіти УСРР). — № 4 — К. : Вид-во Української Академії наук, 1935. — 81 с.
41. Хроніка НДІМ (науково-дослідчого інституту мовознавства) 1933-1934 р. // Мовознавство. — 1934. — № 2. — С. 139–145. (Цит. за передруком в кн. : Українська мова у ХХ сторіччі : історія лінгвоциту : Док. і матеріали / За ред. Л. Масенко. — К. : Вид. дім «Києво-Могилянська акад.», 2005. — 399 с.)
42. *Шелудько І.* Словник технічної термінології (загальний). (Проект). Матеріали до української термінології та номенклатури. Т. 10. / І. Шелудько, Т. Садовський ; УАН. ІУНМ. Технічний Відділ. — К. : ДВУ, 1928. — 401 с. — Режим доступу : <http://r2u.org.ua>
43. *Юрчук Л.А.* Про лексикографічне відображення віддієслівних іменників на -ння, ття / Л.А. Юрчук // Мовознавство. — 1975. — № 2 (50). — С. 12–20.
44. *Ярмоленко Г.А.* Категорійне значення виду в семантичній структурі *nomina actionis* / Г.А. Ярмоленко // Наукові записки. Серія : Філологічні науки (мовознавство). — Кіровоград, 2001. — Вип. 31. — С. 83–85. — Режим доступу : www.kspu.kr.ua/download/nauk.../2001_vipusk_31_zamovlennya_1967.pdf

Стаття надійшла 17.01.2013

Mykhailo Ginzburg
Kharkiv

FROM THE HISTORY OF STUDYING AND PRESENTATING THE UKRAINIAN ASPECTUAL OPPOSITION OF NOMINA ACTIONS ON -NNYA, -TTYA

The article deals with the complex problem of Ukrainian grammar — aspect inheritance / neutralization the names of objectified processes (*nomina actionis*) ended on **-nnya**, **-ttya**. Until today this problem was debatable. The answer to this problem is very important for a proper understanding of professional texts and for preparing explanatory and translation dictionaries.

Key words: names of objectified processes on **-nnya**, **-ttya**, verbal category aspect.

УДК 811.161

Тетяна Швидкова

м. Київ

НАЗВИ ПЕРВИННИХ ПРОЦЕСІВ ОБРОБЛЕННЯ ЛЬОНУ ТА КОНОПЕЛЬ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Статтю присвячено історико-лінгвістичному аналізу назв первинних процесів оброблення льону та конопель в українській мові. Досліджено формування, функціонування та структурно-семантичні зв'язки відповідних лексичних одиниць. Аналіз проведено на основі писемних пам'яток та лексикографічних джерел.

Ключові слова: назви трудових процесів, первинне оброблення сировини, ткацтво, термінологія, походження.

За свідченням багатьох істориків і даними історичної лексикології слов'яни ткали ще в спільнослов'янській етнічній період. Про старовинність виникнення лексем на позначення понять у галузі ткацтва свідчить зіставна таблиця ткацьких термінів слов'янських мов, складена Б. Рибаківим на основі аналізу техніки ткацтва періоду Київської Русі, яка демонструє тісні зв'язки слов'янських мов у галузі ткацької термінології [39: 186].

Вирощування льону, конопель та перероблення їх на волокно, нитки, полотно відігравали значну роль у розвитку матеріальної і духовної культури українського народу [3: 37]. Виробництво тканин мало кілька основних технологічних етапів: *первинне оброблення сировини, прядіння, снування основи та ткання* [56: 29]. Одне з центральних місць у ткацькій термінології української мови посідає підготовчий етап, або цикл робіт, пов'язаних з обробленням конопель та льону. Підготовка льону та конопель до прядіння включає загальновідомі етапи перероблення, що відповідають специфіці кожного

© Т. А. ШВИДКОВА, 2013

з видів сировини: *підготовчий* (сіяння, вирощування, збирання стебел) і *безпосередньо оброблення* (висушування, обмолочення, вимочування, висушування, м'яття, тріпання, розчісування, сортування тощо) [29: 32].

Наступним етапом після вимочування є механічне оброблення — відокремлення терміття від волокон конопель та льону. Цей процес в українській мові передається термінологічними значеннями різноманітних виробничих процесів: *бити, ламати, м'яти, терти, тіпати*, які на наддіалектному рівні можуть розглядатися як синоніми [13: 138].

У праці П.Ю. Гриценка «Ареальне варіювання лексики» подано цінний матеріал щодо виникнення номінативної варіативності в українських говірках на прикладі іменникових похідних від дієслівних основ, які мають інтегральний компонент значення «діяти на об'єкт для його подрібнення, розділення на частини; відділяти одну частину від другої» [Там само: 137]. Цей матеріал дає можливість глибше проаналізувати назви первинних процесів оброблення льону та конопель, дослідити їхнє походження, функціонування та структурно-семантичні зв'язки в сучасній українській мові.

Бити. Дієслово **бити** праслов'янського походження (псл. *biti < *bītei або *beitei, утворення від двох різновидів того самого кореня), походить від іє. *bhei- / bhoi- / bhī-, що простежується також в інших іє. мовах [17 I: 186–187].

У давніх пам'ятках української писемності лексема **бити** має багато похідних утворень (**выбити, избити, побити**) та широкий комплекс значень [47 I: 89, II: 985; 44 I: 97, II: 157; 46 II: 86–91, V: 106–108; 50 I: 54–55, 128–129, 300], серед яких наявне і термінологічне «вибивати олію з насіння рослин, зокрема льону і конопель»: **помысли стронитель црквнын въ сѣмени льнанѣмъ изби(т)и масла** [19: 113]. Це значення збереглося в сучасній українській мові [45 I: 483–487], а також поширене в бойківських говірках: «*бити* лен на олій» [31 I: 53].

Дієслово **бити** як лексична одиниця ткацької термінології вперше документується лексикографами наприкінці XIX — на поч. XX ст. [14 I: 57–58]. Зі спеціалізованими значеннями «тіпати коноплі, льон», «чухрати, чесати вовну» увійшло до літературної мови [45 I: 168–169]. Явище термінологічної полісемії лексеми **бити** спостерігаємо і в діалектному мовленні:

— *бити коноплі (льон)* «обробляти льон і коноплі після мочіння і просушування» (Полт., Од., Східнослоб., Пол., Под., Терн.) [25: 108; 49: 102; 30: 32; 11: 196; 40: 146; 7: 49];

— *бити вовну* «розчесувати й відсортовувати вовну після її сушіння і перебирання, використовуючи спеціальний пристрій — «лучок» («струну»)» (Гал.) [8: 36; 56: 51].

Те саме прослідковуємо і в російській мові. Пор.: *бить лён* «м'яти льон, готуючи лляне волокно» [43 II: 300]; *бить (сбить) шерсть* «розчісувати вовну» [15 I: 90–91].

На цей період розвитку української мови (к. XIX — поч. XX ст.ст.) припадають і перші фіксації віддієслівних суфіксальних похідних на означення сільськогосподарського знаряддя для первинного оброблення льону і конопель: *бітниця*, *бительня*, *бительниця*, *бітка*, *бітниця* [18 I: 27; 59: 32; 14 I: 57–58]. До літературної мови ввійшли назви **бительня** «верстат для первинного оброблення льону, конопель», **бительниця** «тс.» [45 I: 168], **бітка** «сільськогосподарське знаряддя для первинного оброблення льону і конопель, подібне до *терниці*, але з ширшою щілиною для мечика» [Там само: 171]. Українці як і багато слов'янських народів, для відокремлення терміття від волокон конопель та льону здебільшого використовували два знаряддя: **бительню** (**битку**) і **терницю**. Обидва вони відрізнялися лише розмірами меча (**мечик**, **біло**) — у *терниці*, на відміну від *битки*, він був невеликим, ножеподібним [4: 27]. *Бительнею* розламували неволокнисті частинки стебла, а *терницею* звільняли від них волокно [56: 291].

В українських говірках назви основних пристроїв, які використовуються для первинного оброблення конопель та льону, мають різні фонетичні, словотвірні варіанти, що виступають паралельно (розглядаємо суфіксальні похідні від дієслова **бити**): *бе[и]тельня*, *бетельниця*, *бетельниця*, *бітельниця* (Од., Полт.) [49: 100; 25: 109], *бітка*, *бідка* (Н. Наддніпр., Полт.) [53 I: 80; 25: 108; 6: 64], *бійниця*, *бітниця*, *битуха*, *бийчак*, *бойчак* (Пол.) [24: 32], *бательня*, *батальня* (пор. *батати* «розривати на куски, шматувати»), *батальниця* (Пол., Од.) [27: 72; 49: 100], *баталев*, *батилев*, *баталевка*, *баталейка*, *батальниця*, *баталья*, *батальня*, *бательня* (Бук.) [26 I: 20].

І.О. Ніколаєнко зазначає, що фонетичні та словотвірні варіанти відбивають давні риси говірок. Зокрема, збереження /e/ в закритому складі (*бител'н'а*) (хоча варіант *бит'іл'н'а* в цьому складі має /i/), перехід її в /a/ (*битал'н'а* — східнослов., *батальня* — південностеп., бук.), на її думку, треба розглядати як ознаку різнодіалектного походження варіантів [30: 71]. А.М. Залеський, своєю чергою, іменник **баталеу** «бительня» у буковинських говірках вважає безсумнівним молдаванізмом (пор. молд. **баталеу**) [20: 24–25].

На Одещині спостерігаємо проникнення окремих дериватів цього семантичного поля до російських говірок: **бательни** «пристрій для оброблення конопель» [42 I: 32], *бительки*, *бительниця*, *бительня*, *бітка* «тс.» [Там само: 39]. «Словарь русских народных говоров» ці назви не фіксує, отже, можливо, досліджувані лексеми — українізми в російських говірках.

Ламати. Слово **ламати** праслов'янського походження (псл. *lomiti, ітератив *lamati) [17 III: 188 — 189]. Дію, спрямовану на повне або часткове розчленування предмета, відділення його частини, передавали давньоукраїнські дієслова **ломити** / **ламати** та їхні префіксальні деривати **приломити**, **оуломити**, **зламати**, **зломати** тощо [47 II: 7, 46; 44 I: 538, 556; 46 XI: 246–248; 50 I: 397].

Із вторинним спеціалізованим значенням «розбивати, розламувати неволокнисті частинки стебла конопель та льону» дієслово **ламати** етнографи та лексикографи вперше зафіксували наприкінці ХІХ ст.: *ламати коноплі* — бити їх під час оброблення (Гуц., Сум.) [57 I: 147; 14 II: 342–343].

На сучасному етапі розвитку української мови лексична одиниця **ламати** як термін ткацької лексики презентує її периферію (на відміну від слова **бити**, що увійшло до літературної мови із термінологічним значенням), функціонуючи лише в діалектному мовленні у бойківських [31 I: 417], гуцульських [57 I: 147], поліських [24: 112–117], східнослобожанських говірках [30: 32].

У живій розмовній мові прослідковуємо нашарування фонетико-морфологічних варіантів назв приладу для першого ламання конопель, утворених від **ламати** (за аналогією до *бительня*, *битка*, похідних від **бити** (коноплі, льон), *м'ялка* — від **м'яти** (коноплі, льон), що пояснюється наявністю синонімічних дієслівних форм у ткацькій лексиці та діалектними особливостями словотворення. Наприклад:

— *ламанка* (Гуц., Бойк., Од., Полт., Н. Наддніпр., Сум.) [57 I: 147; 31 I: 402; 28: 47; 25: 109; 53 II: 241; 2: 112], *ламушка* (Східнослоб.) [30: 71], *ламачка* (Бойк.) [31 I: 402], *ламака*, *ламальниця*, *ламаниця*, *ламя*, *ламуха* (Пол.) [24: 112], *ламаніці* (Гуц.) [35: 91], *ламаніця* (Лемк.) [9: 431] — похідні від псл. *lamati (пор. слц. діал. *latač*, *latačka* «пристрій для ламання стебел конопель», п. рідк. *lataczka* «льоном'ялка», діал. *latacz* «тс.» [58 XIV: 24–25]);

— *ломанка* (Под.) [40: 142], *ломуха* (Київ.) [55: 220], *ломачка* (Бойк.) [31 I: 417], *ломка*, *ломуха*, *луом* (Пол.) [24: 116 — 117], *лом* (Сум.) [2: 112] — похідні від псл. *lomiti, *lomati (пор. п. *lomek* «пристрій для тіпання льону» [58 XVI: 28–29]).

Варто зазначити, що в російських говірках функціонують лексеми **ломальщица**, **ломанщица** — віддієслівні іменні утворення на позначення особи (жінки), яка м'яче льон на м'ялці [43 XVII: 116]. Уживання в українській мові відповідних лексем не виявлено.

М'яти. Назву **м'яти** «тиснути, стискати» виводять із псл. *meŕi «м'яти», віддалено пов'язаного з *mečь «м'який». Пор.: рос. мять, блр. мяць, др. **м'яти**, п. miąć «м'яти», «жужмити», також międlić «м'яти (льон, коноплі)», ч. mnouti «м'яти (шкіру)», «терти (очі, руки)», але mačkati «м'яти (папір, сукню)», šlapati «м'яти (траву)», слц. mät', болг. мѣна «м'яти (льон, коноплі)», слн. méti «терти (напр., рука об руку, очі)», але mečkati «м'яти», стсл. **м'яти** [17 III: 548–549; 58 XIX: 18–19; 54 I: 553].

У давніх українських пам'ятках (Київський та Галицько-Волинський літописи) дієслово **м'яти** документується із первинним значенням «м'яти, розминати» [36: 42 (992); 37: 46 (993)].

Українська писемність ХVI–ХVIII ст. поряд із лексемою **м'яти** відбиває префіксально-суфіксальний дериват **виминати** [50 I: 144] з близьким до термінологічного значенням «старанно м'яти, розминати»: **Оученицы в день соуботный колосы выминають роуками** (ХVI ст.) [32:

35]; **На тих мѣсцехъ Тѹрки шевци шкѹры выминаютъ** (XVIII ст.) [33: 74]. У спеціалізованому значенні дієслово *м'яти* вперше зафіксовано в словнику Є. Славинецького та А. Корецького-Сатановського «Лексикон словено-латинський» (XVII ст.): **мнѹ (ленъ)** [23: 56].

Слово *м'яти* в ткацькій термінології української мови використовують у кількох значеннях. Ним називають первинне ламання вимочених і висушених конопель на м'ялці, а також м'яття ногами потертого на терниці волокна (Сум.) [2: 105]. До літературної мови лексема *м'яти* ввійшла лише з одним термінологічним значенням «виминати кострицю з конопель, льону ногами» [45 IV: 839–840]. Якщо у білорусів для пом'якшення стебла льону м'яли ногами перед обробленням на м'ялці [21: 24], то в Україні скрізь м'яли ногами вже оброблене на терниці, витіпане волокно, щоб воно ставало м'якшим та еластичнішим. М'яли звичайно на долівці або дошках босими ногами, а потім знову тіпали і висушували [4: 28].

У діалектному мовленні досліджувана лексична одиниця характеризується термінологічною багатозначністю: 1) «м'яти коноплі на м'ялці» (Пол., Східнослов., Сум.) [11: 233; 30: 32; 2: 112]; 2) «м'яти ногами волокно для приготування куделі» (Пол., Полт., Київ.) [11: 233; 55: 225].

До літературної мови ввійшли лексеми *м'ялиця*, *м'ялка* [45 IV: 838], утворені суфіксальним шляхом від псл. *męti, а також композити *льоном'ялка* [Там само: 586], *льоноконоплем'ялка* [51 II: 276–277], об'єднані спільним значенням «машина для первинного оброблення льону (конопель)». Перша фіксація деривата *мляница* «частина м'ялки, дві дощечки, які сплющують льон, коноплі та ін.» припадає на XIV ст. (Пролог березневої половини 1383 р.) [41 V: 115]. Наприкінці XIX — на початку XX ст. назва приладу для м'яття льону та конопель у лексикографічних працях відзначається такими фонетико-морфологічними варіантами: *м'яльня*, *м'ялиця*, *мнялиця* [18 I: 461; 14 II: 458].

У українських говірках загальнонародній назві *м'ялка* відповідають такі форми: *мняльниця*, *м'яльниця*, *м'яльня*, *мняльня* (Сум., Н. Наддніпр.) [2: 112; 53 II: 289], *м'ялиця* (Східнослов.) [30: 71], *м'ялка*, *м'ялиця*, *м'яльниця* (Пол.) [24: 127, 130; 11: 232–233]. Більшість місцевих назв приладу для першого оброблення конопель утворилася, як і в російській мові, на основі дієслова *м'яти*. М.Т. Безкишкіна припускає, що на межі з російськомовним середовищем широко відомі терміни *м'яльниця*, *м'яльня* та ін. могли проникнути в українські говірки під впливом російської мови [2: 113].

У говірках російської мови дієслово *м'яти* як термін ткацької термінології характеризується високою словотворчою активністю (на відміну від української мови):

1) «пристрій, за допомогою якого мнуть льон (коноплі)» — *мяло*, *мялиця*, *мялка*, *мяльница*, *мяльцы* [5I: 415; 43 XIX: 83 — 84; 15 II: 383; 42 I: 313], *мялы*, *мяльница*, *мельница* (фонетичне утворення від *мяльница*, півн. 'е з 'а) [10: 69];

2) «місце, де мнуть льон, коноплі і т. ін.» — **мяльня** [5І: 416; 15 ІІ: 383], **мяље** [43 ХІХ: 84];

3) «той, хто мене льон або коноплі» — **мяльщик** [15 ІІ: 383];

4) «жінка, яка мене льон або коноплі» — **мяльщица** [Там само], **мяльщица**, **мяля**, **мятница** [43 ХІХ: 84, 92].

Псл. *meṭi стало твірною основою для похідних назв спеціальних пристроїв, за допомогою яких м'яли льон, і в білоруських говірках: **мялка**, **мяліца**, **мяльніца** [21: 23–24].

Терти. Наступним етапом після биття та розламування неволокнистих частинок стебла конопель та льону є процес відокремлення їх від волокна за допомогою терниці. В українській мові процес оброблення конопель (льону) мечиком на терниці передається дієсловом **терти**, що походить від псл. *terti «терти». Має відповідники в інших іє. мовах [17 V: 558–559].

Дієслово **терти** із вторинним термінологічним значенням активно документується в пам'ятках ділової писемності (поч. ХVІІ — ХVІІІ ст.): *коноплі, льон, скільки б їх не вродило, піддані трутть, чистять, молотять і чисту пряжу згідно проби на вагу без повинностей віддають до двору* (Документ 1606 р. з Галицького староства) [12: 119]; *дѣдиха... почала мене кликати конопел терти* (Пирятинські актові книги, 1702 р.) [34: 304]. Увійшло воно і в літературний ужиток: **терти** «очищати волокно на терниці від костриці» [45 X: 98–99].

Уживання цього терміна в живій розмовній мові є явищем досить поширеним, проте варто зазначити, що слово **терти** в окремих українських говірках має різні відтінки у значенні. Це залежить від приладу, на якому виконується означуваний цим словом процес. Наприклад, у лексиці коноплярів с. Кучерівки Сумської обл. термін **терти** означає «м'яти волокно на тьорці» (словом **т'орка** позначається прилад для м'яття конопель, з'явився він у цих говірках з сусідніх російських разом з приладом, у якому росіяни товчуть коноплі) [2: 106, 112], хоча у абсолютній більшості говірок його вживають на позначення перероблення конопель на **терниці**: *Ой дівчина кумина конопельки терла, Як уздріла каваліра, на терлиці вмерла* (Бойк.) [3: 37], (Зах. Пол., Східно-слоб., Сум., Полт., Од.) [1 ІІ: 196; 30: 32; 2: 106; 25: 109; 49: 102].

У багатьох місцевостях України функціонують префіксальні деривати від дієслова **терти** (у тому самому термінологічному значенні) — *втитрати* (Терн., Од.), *пертитрати* (Терн.) [7: 49; 49: 102], *відтитрати* (Бойк.) [31 І: 124; 56: 65].

Важливе значення у ткацькій термінології мають і суфіксальні похідні від дієслова **терти**: **тірлиця**, **тірниця**, що означають «знаряддя для тіпання, тертя льону, конопель і т. ін.». З цим значенням вони увійшли до літературної мови (СУМ фіксує ще й демінутив **терличка**) [45 X: 87].

Назва **тёрлиця** має паралелі в багатьох українських говірках: *тёрлиця* (Бойк., Лемк.) [31 ІІ: 285; 9: 403], *тёрлиця* (фон. вар. *тёрлиця* — диспалаталізований кінцевий звук основи **-ц-**) (Терноп.) [7: 50], *тёрлиці* (Гуц.) [35: 190], *терлиця* (з наголосом на 2 складі) (Од.) [49: 100].

Варіант **тёрница** також відомий у низці говорів: *тёрница* (Бойк., Східнослоб., Полт., Київ., Под.) [31 II: 285; 30: 32; 55: 221; 40: 142], *тёрница* (фонет. в. **тёрница** — диспалаталізований кінцевий звук основи **-ц-**) (Терн., Сум., Пол.) [7: 50; 2: 114; 1 II: 196], *тёрница* (*тёница*) (Пол.) [24: 212; 11: 271], *тёрница*, *тирніця* (з наголосом на 2 складі) (Од.) [49: 100].

Пор. блр. діал. найпоширеніша назва — **цёрница** [60 II: 191; 21: 23, 26] (цекання — характерна ознака білоруського консонантизму: м'який [т'] перед голосними переднього ряду вимовляється як [ц'] [52: 312]), у районах, суміжних з Україною — **тэрница**, **тарница** [21: 23]; рос. діал. **тёрница** (уживається в суміжній з Україною Курщині; в інших російських діалектах цієї назви не знаходимо) [15 IV: 411; 10: 70].

В українському діалектному мовленні виявлено багато інших віддієслівних іменних утворень, що позначають прилад для тертя льону та конопель. За спостереженнями П.Ю. Гриценка, майже весь український континуум займають похідні від дієслівних основ, які мають інтегральний компонент значення «діяти на об'єкт для його подрібнення, розділення на частини» [13: 137]:

— **виту́ранка** (від *витурати* коноплі) «терница» (Под.) [40: 142; 59 I: 101];

— **гладжені́ця**, **гваджені́ця** (від *гвадити* < псл. *gladiti [17 I: 519] «очищати льон від терміття, вигладжувати») «терлиця, тіпалка, прилад для оброблення льону» (Лемк.) [9: 403; 10: 70] — фонетичною особливістю лемківського говору є заміна [л] у позиції перед лабіалізованим голосним звуком [ў], а перед нелабіалізованими голосними — звуком [в]; *гладельни́ця* «тс.» (Пол.) [24: 55];

— **перетирáчка** (від *перетирати* коноплі) «терлиця, якою прочищають прядиво другий раз» (Бойк.) [31 II: 55], «найпростіший прилад для первинного оброблення льону» (Пол.) [24: 157];

— **товчúба**, **товчúя** (від *товкти* < псл. *telkti / *tolkti [17 V: 587–588] «бити, товкти») «терница» [13: 138], *толчéя* «тс.» (Сум.) [2: 112];

— **третя́чка**, **тритья́чка**, **трича́чка**, **тріча́чка** (від *терти* коноплі) «терница» (Бойк.) [31 II: 300];

— **чiмханка** (від *чiмхати* «терти льон») «терница, яка витирає начисто» (Бойк.) [Там само: 372];

— **шмóргавка** (від *шморгати* коноплі) «терлиця» (Гуц.) [57 I: 147].

Тiпáти. Поряд із лексемою терти в українській мові процес оброблення льону та конопель мечиком на терниці передається семантичним синонімом **тiпáти**, адже у мовленні ткачів дієслово **тiпáти** активно вживалося ще й з додатковим значенням «очищувати волокна від терміття просто ударом жмутка льону та конопель об стовбур або стійки терниці» [4: 28].

Слово **тiпáти**, на думку етимологів, має праслов'янське походження — псл. *těpati* «бити, ударяти», що є ітеративом до **te(p)ti* «ударити»,

відоме багатьом слов'янським мовам. Крім паралелей в індоєвропейських мовах (споріднене з лит. *tèpti* «мазати», *tarpóti* «плескати, поплескувати», лтс. *tept* «мазати»), учені зауважують широке поширення звуконаслідувального кореня **tap-** «бити» у фінно-угорських мовах [17 V: 548, 580].

У староукраїнській писемності зазначене дієслово не відображене. Обстежені джерела кінця XIX — початку XX ст.ст. реєструють лексичну одиницю **тіпати** із спеціалізованим значенням «*tínáti* коноплі, льон» [14 IV: 266], а також низку префіксальних дериватів **випати** [18 I: 90; 16: 60], **натіпати**, **обтіпати** [16: 229, 255], **отіпати**, **потіпати** [14 III: 76, 378; 18 I: 584].

У сучасній українській мові слід звернути увагу на вживання різних за звучанням (зумовлене різною позицією наголосу) слів **тіпати** «короткими ривками, поштовхами хитати з боку на бік або зверху вниз; трясти, стрясати» і **тіпати** «очищати волокно конопель, льону і т. ін. від костриці, вибиваючи на терниці та витріплюючи» [45 X: 145–146]. Це гомогенні омоніми (омографи), сформовані на ґрунті багатозначності внаслідок розмежування лексико-семантичних варіантів, втрати семантичних зв'язків між головним та похідним (термінологічним) значеннями. Внаслідок таких дивергентних змін у семантичній структурі багатозначних слів виникають не випадкові омоніми, які переважають у словниковому складі мови, а лексичні одиниці, ймовірність появи яких фактично прогнозується об'єктивними процесами лексико-семантичного розвитку [48: 139]. Дієслово **тіпати** стало основою творення низки похідних, які теж увійшли до складу української літературної мови: **тіпальний** «призначений для тіпання волокна», **тіпаний** «який вже тіпали», **тіпання**, **тіпальник** «робітник, який займається тіпанням волокна», **тіпальниця** [45 X: 145], **вітіпати** «тіпаючи, очищати волокно льону, конопель від костриці» [45 I: 512], **потіпати** [45 VII: 410], **льонотіпалька** «машина для тіпання льону» [45 IV: 586], **коноплетіпальний** «призначений для тіпання конопель, очищення їх волокна від костриці тощо», **коноплетіпальна машина**, **коноплетіпання** «тіпання конопель, очищення їх волокна від костриці та короткого волокна» [Там само: 262].

У діалектному мовленні поряд із **тіпати** (Полт.), **к'іпати** (фон. вар. — результат переходу м'якого **т'** у **к'** на початку слова) (Вол., Под.) [49: 102] широко поширені префіксальні похідні: **утіпати**, **втіпати**, **отіпати**, **вотіпати**, **випати**, **потіпати**; **вукіпати**, **укіпати** [7: 49; 56: 64; 31 II: 30; 6: 64]. Слід зауважити, що у пасивному лексичному фонді української мови перебувають утворені суфіксальним способом від дієслова **тіпати** слова на позначення знаряддя для очищення конопель та льону від костриці: **тіпавка** (Гуц.) [35: 192], **тіпальня**, **тіпанка**, **тіпальниця** [13: 138]. З розвитком текстильної промисловості їх замінили машини, «призначені для тіпання вим'ятої конопляної та лляної трести», які в літературній мові позначаються термінованими словосполученнями **коноплетіпальна машина**, **льонотіпальна машина** [51 II: 166–167; 277–278].

Тіпання — очищення волокон від костриці в Україні здійснювали биттям жмутка льону або конопель об битницю, терницю чи стовбур. Лише в деяких районах (Полісся, Волинь, Полтавщина) зафіксовано для цієї мети назву **трапáчки** — дощечки, виготовленої із кленового дерева [4: 28]. За археологічними даними вона відома на території східних слов'ян з VII — IX ст. (розкопки Равдонікаса в Старій Ладозі) [Там само; 22: 478]. Іменник **трапáчка** етимологічно пов'язаний з дієсловом **тріпати** (походить від псл. *trepati, пов'язане з trepetъ «трепет», troa «дорога»; — в основі лежить звуконаслідувальний індоєвропейський корінь *trep- «ступати; тупотіти; дріботіти (ногами)» [17 V: 644]).

Лексема **трапáчка** «невелика веслоподібна дощечка, за допомогою якої льон та коноплі остаточно очищають від костриці» вживається на Східнословобожанщині [30: 71] та має паралелі в інших українських говірках: **трипáшка** (Сум.) [2: 116], **тепáчка**, **трепáчка**, **треплó** (Пол.) [24: 212, 216; 11: 272]. Пор. рос. *трепать (лён, коноплю)*, *трепалка* (текст.) [38: 389], а також діал. **трепáло**, **треплó**, **трепáльница**, **трепáльня** «паличка, лопаточка, зубчаста дощечка тощо, за допомогою якої вибивають кострицю» [10: 70–71; 5 II: 288; 15 IV: 439], блр. діал. *трапло*, *трапушка*, *трапачка*, *трапышка* [21: 27]. Вищезазначений ілюстративний матеріал дає підстави припускати, що на межі з російськомовним середовищем загальнонародні ткацькі терміни **трипáшка**, **трепáчка**, **треплó** та ін. поширились в українських говірках під впливом російської мови.

Крім названого терміна **тіпати** для позначення процесу «очищення волокна конопель та льону від костриці, вибиваючи на терниці та витріплюючи», у діалектному мовленні функціонують й інші синонімічні назви:

пантруші́ти — «тіпати коноплі» (Од.) [49: 102; 28: 55] (походження слова не зовсім ясне; можливо, результат видозміни запозиченого п. *patroszyć* (*patroszyć*) «патрошити, патрати», похідного від *patrochy* «нутрощі», спорідненого з укр. *пóтрых* [17 IV: 279–280]);

вітряса́ти: в'ітр'ясати лен в'іт паз'д'ір'а (Бойк.) [31 I: 132]; **трясі́ло** «палиця, якою витрясають з клоччя терміття» [31 II: 304–305] — похідні від **трясті́** (псл. *tresti) [17 V: 665].

Не увійшли до літературної мови фонетико-словотворчі варіанти назв відходів при механічному обробленні конопляного чи лляного волокна, утворені префіксально-суфіксальним способом від псл. *te(p)ti. Значна кількість таких новотворів засвідчена в «Малорусько-німецькому словарі» Є. Желехівського та С. Недільського (XIX ст.): **вітепки** «костриця, терміття», **нетéпи** «погані коноплі, що не тіпаються» [18 I: 89, 525], **пóтріпки** (утв. від псл. *trepati) «клапті льону, що відпадають при тіпанні» [Там само II: 724]. Поширені вони і в багатьох говірках української мови: **оті́пки** «найгірше клоччя» (Н. Наддніпр., Зах. Пол., Східнословоб.) [53 III: 65; 30: 67], **вóтепи** «тс.» (Бойк.) [31 I: 147]. У лексикографічних працях російської мови (XIX ст.), а також в етнографічних описах білоруської мови зафіксовані паралельні назви відходів під час

тіпання конопель та льону, утворені відповідно від псл. *trepati: рос. **отрѣпки, отрѣпье** [5 II: 35], блр. **патропкі, патрыпкі, атрэп'е** [21: 28] (пор. отрепи «клочья» («Слово» Даниїла Заточника за сп. XVI — XVII ст.) [47 II: 761]).

У розмовній мові широкоживаними є й назви осіб, які тіпають коноплі та льон (іменні утворення від псл. *te(p)ti, *trepati): *утіпальниця, тіпальниця* (Терн.) [7: 49–50], *тіпалья, тріпачка* (Н. Наддніпр.) [53 IV: 125, 135], *тіпальниця, тіпалья, тіпачка, тіпах, витіпувальниця, тіпанка, тріпачка* (Східнослоб.) [30: 52]. На думку І.О. Ніколаєнко, на першому місці за функціональною активністю виступає лексема **тіпальниця**, яка має суфікс **-ниц'(а)**, типовий для говірок української та російської мов при найменуванні осіб за родом діяльності. Отже, номінуючи тих, хто тче, враховано, що ткацьким промислом здебільшого займаються особи жіночої статі (більшість лексем мають специфічні суфікси) [Там само]. Хоча в лексикографічних джерелах української й російської мов за аналогією до жіночих назв фіксують назви осіб чоловічої статі, які тіпають коноплі та льон: укр. діал. **потіпач** [18 II: 722; 14 III: 378], укр. літ. **тіпальник** [45 X: 145], рос. діал. **трепальщик, трепец** [15 IV: 439].

Аналіз праслов'янських назв первинних процесів оброблення льону та конопель дає можливість зробити висновки, що проаналізовані лексичні одиниці, об'єднані спільним значенням «відокремлення волокна конопель та льону від костриці», вступають у синонімічні відношення. Більшість із них, поширюючи семантичний обсяг, позначено термінологічною полісемією у діалектному мовленні. Багатство дериватів засвідчує потенційні можливості народної словотворчості.

СКОРОЧЕННЯ НАЗВ ТЕРИТОРІЙ

Бойк.	— Бойківщина	Од.	— Одещина
Бук.	— Буковина	Под.	— Поділля
Вол.	— Волинь	Пол.	— Полісся
Гал.	— Галичина	Полт.	— Полтавщина
Гуц.	— Гуцульщина	Сум.	— Сумщина
Київ.	— Київщина	Східнослоб.	— Східнослобожанщина
Лемк.	— Лемківщина	Терн.	— Тернопільщина
Н. Наддніпр.	— Нижня Наддніпрянина		

1. *Аркушин Г.Л.* Словник західнополіських говірок : У 2-х тт. — Луцьк : РВВ «Вежа» Волинськ. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000.
2. *Безкишкіна М.Т.* Лексика та фразеологія коноплярства, прядіння і ткацтва українських говорів північно-східних районів Сумської області : Дис. ...канд. філ. наук : 10.02.01. — Полтава, 1964. — 341 с.
3. *Бодник А.А.* Бойківська прядильно-ткацька техніка і термінологія // Народна творчість та етнографія. — 1969. — № 4. — С. 37-51.
4. *Боряк О.* Ткацтво в обрядах та віруваннях українців (середина XIX — початок XX ст.). — К., 1997. — 201 с.

5. *Бурнашев В.* Опыт терминологического словаря сельского хозяйства, фабричности, промыслов и быта народного : Терминологический словарь – СПб., 1843–1844. – Т. I-II.
6. *Василенко В.И.* Опыт толкового словаря народной технической терминологии по Полтавской губернии // Сб. Харьковск. историко-филологич. Об-ва. – X., 1902. – Т. 13. – 80 с.
7. *Венжинович Н.Ф.* Лексика народних промислів (ткацтво) говорів Тернопільщини : Дис. ...канд. філ. наук : 10.02.01 / Ужгородськ. держ. ун-т. – Ужгород, 1998. – 244 с.
8. *Верхратський І.* Знадоби до словаря южнорусского : Вип. 1. – Львів : Вид-во Тов. ім. Т. Г. Шевченка, 1877. – 88 с.
9. *Верхратський І.* Про говір галицьких лемків // Зб. філологічної секції Наук. тов. ім. Шевченка. – Львів, 1902. – Т. 5. – 489 с.
10. *Веселовська З.М.* Народна українська й російська термінологія культури конопель та льону // Наук. записки Харк. наук.-досл. каф. мовознавства. – 1929. – № 2. – С. 63–76.
11. *Владимирская Н.Г.* Полесская терминология ткачества // Лексика Полесья : Материалы для полесского диалектного словаря. – М. : Наука, 1968. – С. 193–280.
12. *Гошко Ю.Г.* Промисли й торгівля в Українських Карпатах (XV-XIX ст.). – К. : Наук. думка, 1991. – 265 с.
13. *Гриченко П.Ю.* Ареальне варіювання лексики. – К. : Наук. думка, 1990. – 271 с.
14. *Гринченко Б.Д.* Словарь української мови [Репр. вид.] : У 4 тт. / Ін-т української мови НАНУ. – К. : Лексикон, 1996.
15. *Даль В.* Толковый словарь живого великорусского языка : В 4 тт. – СПб. – М. : Издание книгопродавца-типографа М.О. Вольфа, 1880–1882.
16. *Дубровський В.* Словник московсько-український. – К. : Рідна мова, 1918. – 542 с.
17. Етимологічний словник української мови : У 7 тт. / НАН України. Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні; Гол. ред. О.С. Мельничук. – К. : Наук. думка, 1982–2012.
18. *Желехівський Є., Недільський С.* Малорусько-німецький словар : Т. 1–2. – Львів, 1886.
19. *Житіє... Февдоси. игоумена печерського* // Успенский сборник XII – XIII вв. / Изд. подгот. О.А. Князевская, В.Г. Демьянов, М.В. Ляпон; Под ред. С.И. Коткова. – М. : Наука, 1971. С. 71–135.
20. *Залеський А.М.* Ареальна і структурно-семантична характеристика назв знарядь для обробки льону й конопель в українських говорах // Проблеми дослідження діалектної лексики і фразеологізмів української мови : Тези доповідей. – Ужгород, 1978. – С. 24–26.
21. *Курилович А.Н.* Белорусское народное ткачество. – Минск : Наука и техника, 1981. – 119 с.
22. *Лебедева Н.И.* Прядение и ткачество восточных славян в XIX–начале XX в. // Восточнославянский этнографический сб. : Очерки народной материальной культуры русских, украинцев и белорусов в XIX–нач. XX в. – М. : Изд.-во АН СССР, 1956. – С. 461–540.
23. «Лексикон латинський» Є. Славинецького. «Лексикон словено-латинський» Є. Славинецького та А. Корецького-Сатановського / Підгот. до вид. В.В. Німчук. – К. : Наук. думка, 1973. – 541 с.
24. *Лисенко П.С.* Словник поліських говорів. – К. : Наук. думка, 1974. – 260 с.
25. *Матвеева В.Я.* Лексика українського художнього промислу (вишивання, ткацтва, килимарства) Полтавської області : Дис. ...канд. філ. наук : 10.02.01. – Полтава, 1957. – 292 с.
26. *Матеріали* до словника буковинських говірок : Навчальний посібник : Вип. 1–6. / Чернівецький держ. ун-т. – Чернівці, 1971–1979.
27. *Мельничук О.С.* Словник специфічної лексики говірки с. Писарівки Кодимського району Одеської області // Лексикограф. бюлетень / АН УРСР Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К., 1952. – Вип. 2. – С. 67–98.

28. Москаленко А.А. Словник діалектизмів українських говірок Одеської області / Одес. держ. пед. ін.-т ім. К. Д. Ушинського. — Одеса, 1958. — 78 с.
29. Никорак О.І. Сучасні художні тканини Українських Карпат. — К. : Наук. думка, 1988. — 224 с.
30. Николаєнко І. О. Структура й ареальна характеристика лексики традиційного ткацтва в українських східнослов'янських говірках : Дис. канд. філ. наук : 10.02.01 / НАН України. Ін-т української мови. — К., 2000. — 545 с.
31. Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок : У 2 ч. — К. : Наук. думка, 1984.
32. Описание Пересопницкой рукописи XVI в. с приложением текста евангелия от Луки, выдержек из других евангелистов и 4-х страниц снимков / Составил П. Житецкий. — К., 1876. — 79 с.
33. Пелгримація или Путешественник честного иеромонаха Ипполита Вишенского 1727 г. // Православный Палестинский Сборник : Вып. 61. — СПб., 1914.
34. Пирятинські актові книги // Стороженки : Фамил. арх. — К., 1908. — Т. 6. — 826 с.
35. Піпаш Ю.О., Галас Б.К. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області). — Ужгород. нац. ун-т, 2005. — 266 с.
36. Полное собрание русских летописей. Летопись Лаврентьевская, Владимирский летописный свод 1305 г., по сп. 1377 г. — Л., 1926. — Т. 1. — 580 с.
37. Полное собрание русских летописей. Летопись Ипатьевская, южнорусский летописный свод к. XIII в., сп. ок. 1425 г. — СПб., 1908. — Т. 2. — 638 с.
38. Російсько-український науково-технічний словник / Укладачі В. Перхач, Б. Кінаш; Наук. ред. В. Перхач. — Львів, 1997. — 453 с.
39. Рыбаков Б.А. Ремесло Древней Руси / Изд-во АН СССР. — М.-Л., 1948. — 792 с.
40. Свидзинский В.Е. Ткацкий промысел в Подольской губернии // Кустарные промыслы Подольской губернии. — К., 1916. — С. 119–181.
41. Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.) : В 10 тт. / Под. ред. Р. И. Аванесова. — М. : Русский язык, 1988–2008. — Т. I–VIII.
42. Словарь русских говоров Одесщины : В 2 тт. / Ю.А. Карпенко, Л.Ф. Баранник, Л.Н. Гукова и др.; Ю.А. Карпенко, С. Уэмура (отв. ред.); Одесск. гос. ун-т им. И.И. Мечникова. — О. : АстроПринт, 2000–2001.
43. Словарь русских народных говоров. — М.-Л. : Наука, 1965–2010. — Вып. 1–43.
44. Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.: У 2 тт. / Ред. Л.Л. Гумецька та І.М. Керницький. — К. : Наук. думка, 1977–1978.
45. Словник української мови : В 11 тт. / Гол. ред. І.К. Білодід. — К. : Наук. думка, 1970–1980.
46. Словник української мови XVI — п.п. XVII ст. / Відп. ред. Д.Г. Гринчишин. — Львів, 1994–2004. — Вип. 1–11.
47. Срезневский И. И. Материалы для словаря древнерусского языка [репр. изд.] — М., 1989. — Т. I–III.
48. Сучасна українська літературна мова : Підручник / А.П. Грищенко, Л.І. Мацько, М.Я. Плющ та ін. [за ред. А.П. Грищенка]. — 3-тє вид., допов. — К. : Вища школа, 2002. — 439 с.
49. Терешко Л.С. Термінологія прядіння в українських говірках Одещини // Українська діалектологія і ономастика : Зб. статей. — К. : Наук. думка, 1964. — С. 95–107.
50. Тимченко Є. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XVI — XVIII ст. : У 2-х кн. / Підгот. до вид. В.В. Німчук, Г.І. Лиса. — К. - Нью-Йорк, 2002.
51. Українська сільськогосподарська енциклопедія : В 3 тт. / АН УРСР. Відп. ред. : Пересипкін В.Ф. — К., 1970–1972.
52. Филли Ф.П. Происхождение русского, украинского и белорусского языков: Историко-диалектологический очерк / АН СССР Институт русского языка. — Л. : Наука, 1972. — 655 с.
53. Чабаненко В.А. Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини : У 4 тт. — Запоріжжя : Запорізький державний університет, 1992.

54. Черных П.Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка : В 2 тт. — М. : Русский язык, 1999.
55. Чернышев Г.А. Ткацкий промысел в Киевском, Каневском, Липецком и Таращанском уездах Киевской губернии // Кустарная промышленность в Киевской губернии. — К., 1912. — С. 201–251.
56. Шевченко Є. І. Українська народна тканина : Словник народної термінології. — К. : Артанія, 1999. — 412 с.
57. Шухевич В. Гуцульщина. — Львів, 1899–1908. — Т. I–V.
58. Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд / Под ред. О.Н. Трубачева. — М., 1974–2005. — Вып. 1–32.
59. Яворницький Д.І. Словник української мови. — Катеринослав : Слово, 1920. — Т. I. — 412 с.
60. Янкоўскі Ф. Дыялектны слоўнік. — Мінск, 1959–1960. — Т. I–II.

Стаття надійшла 11.04.2013
Повторне редагування 25.04.2013

Tetiana Shvydkova
Kyiv

THE NAMES OF HELM AND FLAX INITIAL PROCESSING IN THE UKRAINIAN LANGUAGE

The article is devoted to the historical and linguistic analyses of the names of helm and flax initial processing in the Ukrainian language. Forming, functioning, and structural and semantic relations of the corresponding lexical units were studied. The analysis was held on the basis of written records and lexical and graphic sources.

Key words: names working processes, initial processing of raw materials, weaving, terminology, origin.

Мовна мозаїка

НЕ ПРИВОДЬТЕ НИЧОГО У ВІДПОВІДНІСТЬ...

В офіційно-діловому вжитку, особливо в мові українського законодавства, узвичаївся штамп *приводити / привести щось у відповідність із чим-небудь (до чого-небудь)*, пор.: *Закон про опозицію треба привести у відповідність із Конституцією* (Дзеркало тижня, 14.01.11); *Не пізніше ніж за три місяці країна повинна привести своє законодавство у відповідність з вимогами Європейського союзу* (Високий Замок, 2.06.13); *Найперше, що потрібно, — відродити, привести у відповідність до Конституції, принцип розподілу права* (Тиждень, 29.11.12); *Одночасно на адресу Київської міської ради суд скерував окрему ухвалу, де просив привести у відповідність до вимог Конституції місцеве положення про порядок проведення відповідних заходів* (Українська правда, 28.02.13). А став цей штамп звичним тому, що він є буквальним перекладом російського *приводить / привести что-либо в соответствие с чем-нибудь*. Українською мовою його значення правильно передати як *узгоджувати / узгодити що-небудь із чимсь*, пор: *Закон про опозицію узгодити із Конституцією; Україна повинна узгодити своє законодавство з вимогами Європейського союзу; Документ рекомендовано узгодити з нормами чинного законодавства*.

Отже, замість *приводити / привести щось у відповідність із чим-небудь (до чого-небудь)* потрібно вживати *узгоджувати / узгодити що-небудь із чимсь*.

Катерина Городенська

К811.161.2'276.2'373

Оксана Таран
м. Харків

ФУНКЦІЇ СЛЕНГІЗМІВ У СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ НЕЙМІНГ-ПРОСТОРІ

У статті проаналізовано функції сленгізмів в офіційних комерційних назвах магазинів, нічних клубів, приватних підприємств тощо, а також торговельних марок і продукції. Експериментальним шляхом визначено їхню фонетичну привабливість і асоціативну відповідність між комерційною назвою й позначуваним об'єктом.

Ключові слова: сленгізм, комерційна назва, функція, асоціація.

Від кінця 1980-х років зі становленням приватного бізнесу на теренах колишнього СРСР спостерігаємо «номінаційний вибух» (Т. Шмельова), який стимулював науковий інтерес до власних назв (праці З. Бузиної, Г. Зимовець, Ю. Карпенка, М. Новічихіної, Є. Отіна, Т. Соболевої, О. Суперанської та ін.). Ці часи збіглися із бурхливими процесами в мові (субстандартизація, колоквалізація), що, звичайно, не могло не позначитися на власних назвах, у яких субстандартна лексика тривалий час була неприпустимою. О. Карпенко зазначає, що «табу, переважно етичного змісту, існує й тепер, але воно втратило свою обов'язковість і досить легко порушується» [3: 75]. Це й привернуло нашу увагу.

У дисертаціях і наукових статтях, присвячених опису власних назв того чи того регіону, зазвичай описують лексико-семантичну структуру та мотиваційні ознаки ергонімів (фірмонімів, прагмонімів): м. Чернівці — О. Дашенко (2011), м. Луганськ — Н. Лесовець (2007), м. Маріуполь — Є. Сидоренко (2009), мм. Трускавець, Стебник — О. Куцик (2009), м. Одеса — Н. Кутуза (2003),

© О. С. ТАРАН, 2013

Тернопілля — Ю. Деремєнда (2011), Закарпатська область — О. Белей (2000), здебільшого Східна й Центральна Україна — С. Шестакова (2002), українські й російські (на території України) складені ергоніми — І. Турута (2011). Однак онімізовані субстандартні одиниці практично не потрапляли до кола інтересів науковців. Наприклад, О. Белей відзначає серед апелятивних фірмонімів Закарпаття наявність арготизмів і як приклад наводить МПП «*Tin-Ton*» [1: 7], Н. Кутуза описує три ступені ергонімної конотації, зараховує приклад «*Мобіла*» — мобільні телефони до конотації помірного ступеня [4: 9], однак не вказує на стилістичну маркованість. Н. Лесовець пов'язує вивчення емпоронімів (назв торговельних закладів) із проблемою лінгвоекології мови [5: 84], однак серед проаналізованих авторкою одиниць відсутні приклади із субстандартними, розмовними елементами, хоча в «Додатку Б» до дисертації вони наведені: магазин «*Ажур*»¹ [5: 211], аптека «*Неотложка*» [5: 215], магазин «*Мобілка*» [5: 258].

У соціолінгвальних студіях найчастіше об'єктом уваги стають неофіційні розмовні, сленгові назви як експресивні еквіваленти ергонімів, топонімів тощо (О. Ліпатов (2010) визначає їх як секундарні). До них зараховують, по-перше, скорочені розмовні варіанти ергонімів — ергонімичні гіпокристики (Є. Отін, 1999). С. Мартос у дослідженні молодіжного сленгу Херсона описує неофіційні найменування міських об'єктів: *Шума* ← Шуменський мікрорайон, *Консерва* ← консервна фабрика, *Кардан* ← завод карданних валів [6: 89 — 90]. Аналогічно: *Шулявка* ← станція метро «Шулявська» в Києві, *Барабашка*, *Барабан* ← ТЦ (більш відомий як базар) «Барабашове» в Харкові, *Осіпок* ← Осипенківський мікрорайон у Запоріжжі (з власних спостережень). О. Суперанська відзначає такий спосіб апелятивного словотворення як особливо характерний для некодифікованих сфер мовлення й припускає можливість його запозичення з англо-американського мовлення [11: 164]. Другим різновидом секундарних власних назв є сленгові номінації, утворені шляхом фонетичної мімікрії, метонімії або метафори. С. Мартос наводить такі приклади: *Мудак* — ресторан «Мак Дак», *Хохол* — дискотека «XXL», *Мусарня* — Херсонський юридичний інститут НУВС, *Полосуха* — дискотека «Зебра» [6: 92 — 95]. Такі сленгізми розглядаємо окремо.

Завданням цієї розвідки є опис функцій сленгізмів у складі офіційних власних назв² — назв магазинів (зокрема Інтернет-магазинів), клубів, готелів, торговельних марок, продукції тощо. Усе це розмаїття

¹ Н. Лесовець розглядає емпоронім «Ажур» як конотований ергонім і вказує на його походження: «від вислову «усе в нас в ажурі», тобто на найвищому рівні» [5: 101], проте вислів цей походженням із жаргону бухгалтерів, сьогодні і вислів, і стрижневий його компонент позначені розмовною конотацією.

² Приклади назв зібрані протягом 2008–2013 рр.

поєднує спільна комерційна складова. Тож вважаємо за доцільне окреслити робочий термінологічний апарат.

Широко використовуваний у PR-теорії термін *неймінг* означає професійну діяльність, пов'язану зі створенням яскравої, оригінальної та легкої для запам'ятовування назви компанії або товару [7: 207]. Отже, неймінг — це процес, в результаті якого з'являється *комерційна назва*. Уважаємо для нашого матеріалу цей термін точнішим за *ергонім* — «власна назва ділового об'єднання людей, зокрема спілки, організації, установи, корпорації, підприємства, заклади, гуртки» [8: 151], оскільки він, з одного боку, ширший (охоплює і назви товарів), а з іншого, — вузьчий, бо конкретизує мету номінації — просування товару, послуг на ринку, отримання комерційних прибутків³.

І розмовні варіанти, і сленгові засвідчують паралелізм у вживанні офіційних назв і неофіційних — таких, що стихійно склалися в розмовному мовленні. Уживання сленгізмів у офіційних комерційних назвах стирає цю кореляцію, оскільки такі назви перебирають частину функцій сленгових секундарних назв.

Онімізація сленгізмів відповідає пріоритетному принципу сучасного неймінгу — відапелятивному, «оскільки онімізовані апелюють свою апелювативну семантику, зумовлюючи прозорість семантики ергонімів (комерційних назв. — *О.Т.*), що сприяє найповнішому виконанню ними інформативної функції» [12: 10]. Вихідний апелюватив — сленгізм — це одиниця емоційно-експресивно-оцінна. Розгляньмо, які функції реалізують комерційні назви зі сленговим компонентом.

Функція ідентифікації об'єкта — **номінативна** — властива всім власним назвам, зокрема комерційним зі сленговим компонентом. Однак не всі власні назви експлікують інформацію про об'єкт номінації.

Першою специфічною функцією, від якої значною мірою залежить успіх комерційної назви, є **інформативна**: назва має відбивати актуальну для споживача інформацію про об'єкт продажу, для чого і кого він призначений або ж про його виробника чи продавця тощо. Реалізацію цієї функції уможливорює лексичний компонент семантики комерційної назви. У зв'язку з розмитістю семантики більшості сленгізмів інформативну функцію, тобто донесення раціональної інформації до споживача, здатні виконувати небагато назв, наприклад, такі: *магазин секунд-хенду в Києві «Shmotka»* (вул. Фрунзе, 126/2); *всеукраїнська мережа магазинів мобільних телефонів «Мобілочка»*; *автомобільні курси «Драйвер»* (м. Харків, вул. Академіка Павлова, 142-а); *Інтернет-магазин товарів для немовлят «Кіндер Сервіс»* (<http://www.kinder-service.te.ua>), *магазин подарунків у Харкові «Прибамбас»* (пров. Театральний, 21/23), *лавка живого пива «Бухай хаус»* (сміт Слов'яносербськ Луганської обл., вул. Леніна, 60).

³ На позначення назв товарів уживають термін *прагмонім*, однак у ньому відсутній семантичний складник, тому він також не підходить.

Другою важливою в просуванні товарів на ринку є **рекламна** функція, яка тісно пов'язана з **емотивною** та **естетичною**. Її називають ще **сугестивною, впливовою, маніпулятивно-рекламною** і визначають як «потенціал впливу назви на адресата повідомлення через конотації апелювання або внутрішню форму ергоніма», вона висуває на передній план використання оцінної лексики, механізму алюзій, мовної гри [2: 164].

У назвах товарів і торговельних марок основне завдання — привернути увагу потенційних покупців. Сленгізми як одиниці з емоційно-експресивно-оцінною конотацією а ргіогі виконуватимуть рекламну функцію, оскільки вони звертають на себе увагу самим фактом функціонування в офіційній назві, тим самим виокремлюють товар/заклад з ряду подібних. Тут доречно пригадати результати експериментального дослідження Н. Кутузи на матеріалі ергонімікону Одеси: вона довела, що в пам'яті адресатів краще зберігаються конотовані ергоніми, які є певними впливовими маркерами, використовуваними заплановано [4: 13].

Яскравий приклад маніпуляції — використання сленгізмів *шара, халява*, які в денотаті містять семи «безоплатно», «даром»: *магазин автотзапчастин «Автошара»* (м. Мукачеве, вул. Возз'єднання, 16), *таксі «Шара»* в Харкові (запис 20.01.2013 р.), *Інтернет-магазин «Халява»* (www.halava.com.ua).

Т. Романова серед засобів, що реалізують рекламну функцію, називає лексико-стилістичні й наводить приклади верхнього й нижнього регістрів, останній, на думку дослідниці, включає назви навмисне неестетичні, такі, що шокують широку публіку, вони зорієнтовані на вузьке коло людей [9]. Комерційні назви з компонентом-сленгізмом у цілому не мають специфічно своєї цільової аудиторії, що підтверджує розмаїття закладів, які вони називають: нічні клуби, туристичні й рекламні агенції, таксі, кафе, ресторани, вілли, магазини, орієнтовані на різні соціальні прошарки, вікові й гендерні характеристики покупців, майстерні тощо. Чомусь стало традицією називати нічні клуби іншомовними словами, варваризмами, сленгізмами. Щоправда пріоритет надають англізмам, наприклад, *нічний клуб «Бакс» у Краматорську* (вул. Паркова, 41).

Як показав досліджуваний матеріал, сленгізми реалізують рекламну функцію комерційної назви кількома шляхами:

1. Використання ресурсів інших мов, зокрема **графіки**: наприклад, написання латиницею: *етноресторани «Е-мое»* (м. Трускавець, вул. Городище, 8; м. Донецьк, пр-т Ілліча, 15-д), *магазин секонд-хенду в Києві «Shmotka»* (вул. Фрунзе, 126/2); комбіноване застосування латиниці й кирилиці: *магазин у Кривому Розі «FushA»* (просп. 30-ти річчя Перемоги, ТРК «Солнечная Галерея»), *торговельна марка «Бодунофф»*, латиниці й символічних знаків: *Інтернет-магазин Bak\$* (<http://baks.org.ua>). Написані латиницею назви за законом фігури й тла виділяються на загальному тлі кирилических, тим самим привертають увагу, а отже, виконують рекламну функцію.

Однак значно більшою мірою використовується лексична база, зокрема англійської мови. О. Белей пише про «інвазію західної масової культури» [1: 14]. Здебільшого це сленгізми, що перейшли в загальний сленг з молодіжного або через його посередництво зі сленгу хіпі: *бест*, *драйв*, *драйвовий*, *драйвер*, *хаус*, *лайф*, *фішка*, *окей* та ін., наприклад, у таких назвах: *магазин «Фішка»* (м. Фастів, вул. Шевченка, 27); *національний виробник програмного забезпечення ТОВ «БЕСТ ЗВІТ»* (м. Київ, вул. Фрунзе, 102), *туроператор «ОК»* (м. Кіровоград, вул. Гоголя, 67/24), *мотель «Окей»* (с. Коростів Львівської обл., 660 км траси «Київ — Чоп»), *магазин сувенірів і різних дрібничок «Стиль лайф»* (м. Луцьк, вул. Винниченка, 51), *«Драйв кафе»* (м. Дніпропетровськ, просп. Воронцова, 2), *рекламне агентство «Драйв»* (м. Мукачеве, вул. Пушкіна, 12/1), *магазин курячого м'яса «Курхаус»* (м. Ялта, вул. Київська, ринок «Центральний»).

Використання іншомовних графічних засобів і запозичених слів у комерційних назвах зумовлене мовною «престижністю», модою на західну англо-американську культуру. Споживач підсвідомо сприймає такі назви як натяк на зарубіжне партнерство, яке передбачає вищу якість товарів, послуг⁴.

2. Створення двопланового змісту шляхом мовної гри, побудованої на народній етимології, переосмисленні внутрішньої форми сленгізму. Це насамперед стосується сленгізмів питомих, які виникли на слов'янському ґрунті. Наприклад: *Сватівська торговельна марка рибних консервів «Кльова рибка»*, *риболовно-більярдний турнір «Кльова луза — 2012»* (м. Київ, 26–27.05.2012 р.). Сленгізм **кльовий** за походженням арготизм, причому давній: його фіксацію знаходимо в «Словаре офенского языка» В. Даля (1854) зі значенням «хороший» [СОЯ: 273]. Водночас «Толковый словарь живого великорусского языка» В. Даля подає до *кльвий* діалектні тамбовські, рязанські, тверські відповідники — *клюжий*, *кловый*, тобто «хороший, пригожий, красивый, добротный; выгодный или полезный», наприклад: *кльвашный парень* у російських діалектах — «старательный, работающий, путный» [Даль II: 115]. Наприкінці XVIII ст. спостерігалася тісна взаємодія арго й умовних мов, якою була мова офенів, — саме тоді слово *кльвий* і його похідні проникли в лексику декласованих елементів. У російських арго, за свідченням М. Грачова і В. Мокієнка, функціонують такі його похідні: *кльво* — «добре», *кльва маруха* — «повія», *кльва* — «записка» [РЖ: 130]. О. Горбач фіксує лексему *кльовий* із позначкою «харківське» серед східноукраїнських арготизмів міської вулиці та школи [Горбач: 98], а також *кльовий* — «гарний, добрий» серед арготизмів вуличників Львова, Тернополя, Дрогобича [Горбач: 139]. Це часові фіксації першої половини XX ст. На початку 70-х років XX ст. арготизм потрапляє до сленгу хіпі, а звідти

⁴ Ідеться про застосування латиниці в графіці, оскільки зображення ієрогліфів викликає асоціацію з китайською продукцією і, відповідно, низькою її якістю.

через посередництво молодіжного сленгу в загальний сленг. Звуковою формою він зближується з російським літературним *клёв* і за народною етимологією виводиться значення рос. *клёвый* /укр. *кльовий* — там, де добре клює риба, тобто рибне, гарне місце. Очевидно, саме на народну етимологію спиралися творці згаданих комерційних назв.

Переосмислення внутрішньої форми сленгізму засвідчують такі приклади: турагенція «*Ульот-трєвел*» (м. Київ, вул. Горького, 84), лютневий тур-пригода для справжніх чоловіків «*Ульотні пригоди*» (польоти на кулях у Кам'янець-Подільському, 2011 р.); «*Ульотні кульки*» — сирний продукт у мережі ресторанів «Швидко».

У загальному сленгу лексема *ульот* означає «найвищий ступінь задоволення або якості» [Кондр.: 301]. Вона походить з аргю наркоманів, у якому позначає «стан ейфорії від дії наркотика». На початку 70-х років ХХ ст. арготизм потрапляє у сленг хіпі — цьому сприяє особливе місце «наркотичної» теми у філософії субкультури. У сленгу хіпі лексема набуває розширення значення: *ульот* — «ейфорія, захоплення, відчуття себе в іншому просторі», особливо це відчутно в похідному слові *ульотний* — «надзвичайний, приголомшуючий, такий, що викликає стан ейфорії» [СХ]. Сленгізм хіпі як експресивна лексема переходить до молодіжного сленгу, при цьому відбувається семантичне зміщення з площини психофізично-емоційної в емоційну із втратою компонента значення «ейфорія внаслідок дії наркотика» та стилістичної конотації «хіпізм», тобто відбувається подальше розширення семантики. Сленгізм *ульот* має асоціативний зв'язок із літературним *літати*, сприймається як результат цієї дії, на цьому побудована комерційна назва.

3. Маркованість асоціативного тла. Найбільший сугестивний вплив мають оцінні сленгізми та виражені вигуками емотивні, наприклад: цукерки «*Кльово!*» (фабрика «Житомирські ласосці»), вафлі лимонні «*Клас!*» (кондитерська фабрика «Квітень»), ПП «*Бєст*» (м. Бровари, вул. Красовського, 19-а), туристичне агентство «*Бєст-сервіс*» (м. Луцьк, просп. Волі, 62), майстерня з ремонту взуття «*Тін-топ*» (м. Рівне, вул. Відінська, 42), автосервіс «*Тін-топ сервіс*» (м. Київ, вул. Виборзька, 75/79), магазин комп'ютерної техніки «*Тін-топ*» (м. Івано-Франківськ, вул. Довга, 70), агентство подорожей «*Вау*» (м. Запоріжжя, просп. Леніна, 91), сервісний центр «*Окі Докі*» (м. Харків, вул. С. Єсеніна, 9), Інтернет-магазин «*Супер!*» (www.super.zp.ua). Ці назви реалізують, крім рекламної, ще й емотивну функцію, що полягає в переконанні потенційного покупця в перевазі саме цих товарів чи послуг. Цікаве таке спостереження Г. Зимовець: стратегія номінації з оцінною мотивацією характерна для тих підприємств, споживачами продукції яких виступають звичайні люди, а не підприємства [2: 169].

У комерційних назвах здебільшого використані сленгізми арготичного походження й англо-американські запозичення, що відбиває 2 основні тенденції в сучасному функціонуванні української мови: субстандартизація й англізація. Ці тенденції зумовлені як лінгвальними

так і позалінгвальними чинниками, вони відбивають суспільне життя певного колективу крізь призму мови, а отже, мовні смаки. У цьому полягає **естетична функція** (у розумінні В. Бондалетова) комерційних назв, адже вони відповідають моді, є привабливими для мовців. Формуванню мовних смаків, зокрема моді на арготичну за походженням лексику, сприяє і мовлення так званої еліти — богемної, політичної, — а також твори художньої літератури, ЗМІ, масова культура.

О. Суперанська наголошує на культурологічному аспекті в процесі номінації: «ім'я — «продукт» певної епохи й певної культури» [11: 229]. Тож, уважаємо, доцільно виділити ще **культурологічну функцію** комерційних назв, які можуть відбивати давні традиції. Наведемо приклад.

Комерційна назва зі сленговим компонентом **шоколад** відбиває давню традицію номінації: побажальна назва, що пов'язана з мріями людини про щастя й багатство. О. Суперанська наводить приклади таких топонімів, що «за своїм типом перекликаються з давньогрецькими *Ольвіями*⁵»: рос. *Золотое, Желанное, Изобильное, Небесное* [10: 321], пор. українські назви: вулиця *Изобільна* в Ялті, села з назвою *Багате* в Запорізькій і Дніпропетровській областях, село *Заможне* у Вінницькій обл., місто *Щастя* в Луганській обл. і т.д.

Сленгізм *шоколад* означає «достаток, розкішне життя»⁶, він став стрижневим компонентом часто вживаної в розмовному мовленні ФО [бути, жити] в *шоколаді / чоколяді* — «дуже добре, розкішно». Припускаємо розвиток переносного сленгового значення із конотативних сем «дорогий», «недоступний». Напевне, з цієї причини переносне значення зафіксоване в назвах елітних, дорогих закладів: *вілла «Шоколад»* у Трускавці (вул. Шевченка, 30), *караоке-клуб «Шоколад Entertainment»* у Вінниці (просп. Юності, 14), *нічний клуб «Шоколад»* у Львові (пл. Петрушевича, 2).

Країну радянських часів і карнавальне ставлення до неї відбиває сленгова комерційна назва *стилізованого розважального комплексу* в Ялті *«Совок»* (вул. Пушкінська, 23), *нічного клубу «СовОК»* у Києві (вул. Вороб'яського, 17), *кафе-бару «Совок»* у Хмельницькому (просп. Миру, 57/4), причому така номінація характерна не тільки для України, пор., наприклад, у Росії: *ресторан «Совок»* (м. Советськ Калінінградської обл., вул. Луначарського, 2), *кафе «Совок»* (м. Москва, 1-й Щипковський пров., 4).

Функції тісно пов'язані з мотивацією, при цьому слід розрізняти мотивацію суб'єкта господарської діяльності й мотивацію споживача. Комерційні назви виявляють мовні смаки їхніх творців, рівень інтелекту, орієнтацію на певні естетичні ідеали.

⁵ *Ольвія* — з давньогрецької (Ὀλβία) «щаслива, багата».

⁶ Жаргонні/сленгові словники фіксують тільки похідний сленгізм *шоколадний* із поміткою «молодіжне» в такому значенні: «гарний, відмінної якості» [Став.: 380].

Функції у сукупності з мотивацією визначають комунікативну ефективність комерційної назви. Складовими комунікативної ефективності є: асоціативна відповідність, інформативність, мотивованість та фонетична привабливість. Комунікативна ефективність також залежить від урахування таких взаємопов'язаних характеристик споживача: *соціальних* (вік, стать, освіта, професія, географічна локація, належність до певної субкультури), *психологічних* (психічний стан, тип темпераменту, психічний тип тощо), *суспільно-моральних* (ціннісні орієнтири, життєві пріоритети тощо), *лінгвальних* (рівень мовної та комунікативної компетенції, знання іноземних мов, рідна мова, двомовність/полілінгвізм, включення в діалект — територіальний, соціальний).

Для визначення фонетичної привабливості застосовують фоносемантичний аналіз, автоматизоване здійснення якого дозволяє комп'ютерна програма «ВААЛ» (автори: В. Белянін, М. Димшиць, В. Шалак, 1992), у якій реалізовані алгоритми оцінки фонетичного впливу на людину слів і текстів російської та української мов. Теорія такого впливу була розроблена в середині 70-х років ХХ ст. О. Журавльовим. В основі оцінки емоційного впливу слова українською мовою на підсвідоме людини використовують результати дослідження В. Левицького.

Фоносемантичний аналіз сленгізмів, уживаних у комерційних назвах, виявив певні закономірності: більшість сленгізмів мають такі спільні асоціації: «швидкий», «сильний», «великий», що, припускаємо, на підсвідомому рівні створюють відчуття впевненості. Сленгізми *кльовий*, *мобілочка*, *окі-докі*, *тіп-топ*, *ульот*, *ульотний*, *фішка* мають асоціації «м'який», «світлий», «теплий», які створюють відчуття комфорту (це такі заклади: сервісний центр, майстерня, магазин, турагенції).

З'ясувати асоціативну відповідність між комерційною назвою й позначуваним об'єктом дозволив спрямований асоціативний номінативний психолінгвістичний експеримент, організований нами в січні 2013 року. Його учасниками стали студенти соціально-гуманітарного факультету Дрогобицького державного університету імені Івана Франка (майбутні психологи й соціологи) і професорсько-викладацький склад, аспіранти й здобувачі кафедри української мови Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди (філологи-фахівці) — разом 54 людини. Відповідно до нашої гіпотези, саме психолого-соціолого-філологічні знання необхідні для створення вдалої комерційної назви, тому отримані в різних професійних групах асоціації (реакції) обраховували разом. Гендерний розподіл непрезентативний, тож цей параметр не враховували, хоча у відповідях чоловіків переважали асоціації, пов'язані з комп'ютерною або автомобільною сферами, що зумовлено типовими зацікавленостями чоловіків. За географічним показником — 21 людина зі Східної України (м. Харків і область, м. Донецьк) і 33 людини із Західної України (Львівська область, Закарпаття). У віковому співвідношенні переважали респонденти молодого віку: 63 % — 17–25 років, 22 % — люди віком 26–40 років, 11 % —

41–60 років і 4 % віком 61 і більше років. Інформанти отримали письмові анкети зі списком слів-стимулів — сленгових комерційних назв, вибраних з нашої картотеки, із таким завданням: який комерційний заклад або продукцію Ви б так назвали? На кожне слово-стимул можна було подати до двох реакцій. У процесі оброблення результатів експерименту семантично близькі асоціації були об'єднані.

Експеримент виявив неоднорідні реакції на різні слова-стимули: найбільшу кількість одиничних асоціатів (до 71 % на весь масив відповідей на одне слово-стимул) із низькою частотністю неединичних отримали емотивні сленгізми (*кльовий*, *ульот*), причому переважно запозичені (*вау*, *мін-тон*, *окей*, *окі-докі*, *бест*, *драйвовий* тощо). Такі сленгові назви для споживача неінформативні — завдяки визначальному в їхній семантиці емоційно-оцінному компоненту вони лише формують позитивне сприйняття товару/закладу, а тому мають широке асоціативне поле. Експеримент також засвідчив: а) метонімічні асоціації на омонімічні сленговим стимулам літературні слова (*совок* — магазин господарчих товарів (31 %), *фішка* — казино (22 %), зал гральних автоматів (6 %), дитяча настільна гра (4 %), *шоколад* — кав'ярня, кафе (33 %), шоколадна/кондитерська фабрика (19 %), *драйвер* — комп'ютерний магазин (20 %); б) метонімічні асоціації в результаті сприйняття в переносному, але не сленговому значенні (*сто пудів* — продуктовий магазин, супермаркет, 26 %); в) метонімічні асоціації за фонетичною подібністю до звуконаслідувальних слів (*мін-тон* — магазин взуття (15 %) із конкретизацією — магазин дитячого⁷ взуття (4 %), до онімів (*чайкофський* — музичний магазин (7 %).

Отримані неединичні асоціації дозволили окреслити коло слів, до периферії значень яких входять сленгізми як їхні семантичні компоненти, наприклад: *бакс* — банк (46 %), пункт обміну валюти (22 %); *бодун* — ліки від похмілля (15 %), горілчаний магазин (11 %); *драйв* — нічний клуб (19 %); *драйвер* — автошкола (9 %); *мажорик* — нічний клуб (13 %); *прибамбас* — магазин біжутерії, аксесуарів (33 %); *пруха* — розважальний центр (9 %); *шмотка* — магазин секонд-хенду (35 %); *шара* — магазин секонд-хенду (22 %). Частотність цих асоціатів прямо пропорційна ступеню асоціативної відповідності між комерційною назвою й позначуваним об'єктом. Висока частотність окремих реакцій інформантів зумовлена асоціацією із загальновідомими комерційними назвами (*мобілочка*, *лайф* — магазин мобільних телефонів).

Здійснений експеримент виявив кілька важливих для неймінгу закономірностей: 1) метонімічні асоціації респондентів свідчать про те, що споживач інтуїтивно спирається на інформативну функцію комер-

⁷ Запозичений з англо-американського розмовного мовлення сленгізм *мін-тон* (від англ. *tip-top* — чудово) викликав низку реакцій із компонентом «дитячий» — магазин дитячих іграшок, дитяче кафе, дитячий магазин. Очевидно, це зумовлено ще й фонетичними асоціаціями.

ційної назви; 2) у сприйнятті назви відбувається підсвідома опора на рідну мову, цим пояснюється асоціювання англізмів із рідномовними словами (хоча сленгізм *фішка* отримав 5 % реакцій «рибний магазин» під впливом англ. *fish* — риба, а *лайф* — 6 % реакцій «аптека» під впливом англ. *life* — життя); 3) у сприйнятті назви споживач орієнтується на літературний стандарт. Однак, як показує практика, нерідко в комерційних назвах суб'єкти господарської діяльності використовують сленгізми, очевидно, розраховуючи на їхню ефективність у реалізації рекламної функції. Крім цього, завдяки емоційно-оцінно-експресивним конотаціям сленгізми в комерційних назвах виконують емотивну й естетичну функції, а також як маркери певної епохи — культурологічну. Поширення сленгізмів в офіційних комерційних назвах також свідчить про те, що, на жаль, не працює норма Закону України «Про засади державної мовної політики» (в редакції від 28.11.2012 р.) щодо сприяння державі використанню нормативної форми української мови в засобах масової інформації, інших публічних сферах (стаття 6).

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

- Горбач — *Горбач О.* Арго в Україні / Олекса Горбач. — Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2006. — 686 с.
- Даль — *Даль В.И.* Толковый словарь живого великорусского языка: в 4 т. / В.И. Даль. — [4-е изд., стереотип.]. — М. : Рус. яз. — Медиа, 2007.
- Кондр. — *Кондратюк Т.М.* Словник сучасного українського сленгу / Т. М. Кондратюк. — Х. : Фоліо, 2006. — 350 с.
- РЖ — *Грачев М.А.* Русский жаргон: Историко-этимологический словарь / М.А. Грачев, В.М. Мокієнко. — М. : АСТ-ПРЕСС КНИГА, 2008. — 336 с. — (Настольные словари русского языка).
- СОЯ — *Даль В.И.* Словарь офенского языка / В.И. Даль // Бондалетов В.Д., В.И. Даль и тайные языки в России. — М. : Флинта: Наука, 2004. — С. 240-350.
- Став. — *Ставицька Л.* Український жаргон. Словник / Леся Ставицька. — К. : Критика, 2005. — 496 с.
- СХ — *Рожанский Ф.И.* Сленг хиппи [Электронный ресурс] / Ф.И. Рожанский. — СПб. — Париж, 1992. — Режим доступа: <http://www.philology.ru/linguistics2/rozhansky-92.htm>

1. *Белей О.О.* Сучасна українська ергонімія (на матеріалі власних назв підприємств Закарпатської області): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / О.О. Белей. — Львів, 2000. — 17 с.
2. *Зимовець Г.В.* Роль мотивації в утворенні ергонімів / Зимовець Г.В. // Мова і культура. — К.: Вид. Дім Дмитра Бураго, 2009. — Вип. 11. — Том VII (119). — С. 163–170.
3. *Карпенко О.Ю.* Когнітивна ономастика як новий напрямок вивчення власних назв / О.Ю. Карпенко // Восточноукраинский лингвистический сборник. — 2006. — Вып. 10. — С. 72–82.
4. *Кутуза Н.В.* Структурно-семантичні моделі ергонімів (на матеріалі ергонімікону м. Одеси): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н.В. Кутуза. — Одеса, 2003. — 18 с.
5. *Лесовець Н.М.* Ергонімія м. Луганська: структурно-семантичний і соціально-функціональний аспекти: дис. ...канд. філол. наук: 10.02.01 / Лесовець Неля Миколаївна. — Луганськ, 2007. — 295 с.
6. *Мартос С.А.* Молодіжний сленг у мовленнєвій структурі м. Херсона: дис. ...канд. філол. наук: 10.02.01 / Мартос Світлана Андріївна. — Херсон, 2006. — 244 с.

7. Новичихина М.Е. О некоторых причинах ренейминга в современном нейминг-пространстве / Новичихина М.Е. // IV Междунар. Севастопольские Кирилло-Мефодиевские чтения: сб. науч. ст.: в 2 т. — Севастополь: Гит пак, 2010. — Т. 1. — С. 207–214.
8. Подольская Н.В. Словарь русской ономастической терминологии / Н.В. Подольская. — М.: Наука, 1988. — 187 с.
9. Романова Т.П. Проблемы современной эргонимии / Т.П. Романова // Вестник СамГУ. Гуманитарная серия. — 1998. — № 1. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://vestnik-samgu.samsu.ru/gum/content/plog.html>
10. Суперанская А.В. Общая теория имени собственного / А.В. Суперанская. — М.: Наука, 1973. — 366 с.
11. Суперанская А.В. Теория и методика ономастических исследований / [А.В. Суперанская, В.Э. Сталтмане, Н.В. Подольская, А.Х. Султанов; отв. ред. доктор филол. наук А.П. Непокупный]. — [2-е изд.]. — М.: Изд-во ЛКИ, 2007. — 256 с.
12. Шестакова С.О. Лексико-семантичні інновації у системі сучасної української номінації (на матеріалі ергонімів і прагмонімів): автореф. дис. ...канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / С.О. Шестакова. — Х., 2002. — 24 с.

Стаття надійшла 23.04.2013

Oksana Taran.

Kharkiv

THE FUNCTIONS OF SLANG-WORDS IN MODERN UKRAINIAN NAMING SPACE

The paper analyzes the functions of slang-words in the formal commercial names of shops, nightclubs, private enterprises, etc. and trademarks and products also. The author experimentally determined their phonetic attractiveness and associative accordance between a commercial name and the signified object.

Keywords: slang-word, commercial name, function, association.

Мовна мозаїка

ЧИ ПРАВИЛЬНО **ВІДПРАВЛЯТИ** / **ВІДПРАВИТИ** ?

В українській мові помітно розширюється вживання дієслів **відправляти** / **відправити** зі значенням руху та похідними від нього значеннями, напр.: **Відправити автобус у рейс**; **Відправити когось на роботу, до школи**; **Відправити в дорогу**; **Відправити миротворчий контингент**; **Відправити sms-повідомлення, листа (телеграму)**; **Відправити додому**; **Відправити за двері**; **Відправити геть**; **Відправити за ґрати**, **Відправити на той світ** та ін. Це спричинено впливом російської мови, де дієслова *отправляют* / *отправит* є органічними, а в українській мові замість *відправляти* / *відправити* потрібно вживати свої відповідники, пор.: **Відправити автобус у рейс** — **Послати автобус у рейс**; **Відправити когось на роботу, до школи** — **Випроводити (вирядити) когось на роботу, до школи**; **Відправити в дорогу** — **Спорядити (послати, вирядити) в дорогу**; **Відправити миротворчий контингент** — **Послати миротворчий контингент**; **Відправити sms-повідомлення, листа (телеграму)** — **Надіслати sms-повідомлення, листа (телеграму)**; **Відправити додому** — **Відпроводити (відіслати) додому**; **Відправити за двері** — **Вигнати за двері**; **Відправити геть** — **Вигнати геть**; **Відправити за ґрати** — **Запроторити за ґрати**; **Відправити на той світ** — **Зігнати зі світу**; **Загнати на той світ**.

Запам'ятаймо ці виразні, точні українські відповідники дієслів *відправляти* / *відправити* і вміло ними послуговуймося.

Катерина Городенська

УДК 811.161.2

Сергій Чемеркін

м. Київ

НАУКОВА КОМУНІКАЦІЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

У статті акцентовано увагу на проблемах, що існують у науковому лінгвістичному середовищі. Зазначено, що вирішення вказаних проблем можливе завдяки активізації внутрішньої і зовнішньої наукової комунікації.

Ключові слова: внутрішня наукова комунікація, зовнішня наукова комунікація, науковий менеджмент, науковий маркетинг, корпус української мови, іншомовні запозичення.

Однією з найвиразніших рис сьогодення є активізація процесів всевітньої економічної, політичної й культурної уніфікації, що трансформує сучасні орієнтири соціуму. Соціально-економічний, культурний розвиток людства зазнає метаморфоз під впливом глобалізації, що спричиняє зміну основних засад економіки, політики, культури, інших сфер соціального буття, зокрема науки. Така ситуація спонукає вчених переглянути традиційні уявлення про методи та прийоми наукових досліджень, по-новому подивитися на об'єкт аналізу, дати оцінку науковому процесу взагалі.

Глобалізація дала потужний поштовх прикладним дисциплінам, торкнулася й гуманітарної сфери, зокрема науки про мову. Проте рівень усвідомлення лінгвістами цього процесу виявився неоднаковим. Наприклад, американська лінгвістика сьогодні зорієнтована на прикладну сферу досліджень [15], натомість лінгвоукраїністика здебільшого використовує старі методи й прийоми у наукових пошуках, де прикладний аспект, переважно невисокий. Одна з причин ситуації, що склалася у середовищі лінгвістів-україністів, — низький рівень наукової комунікації.

© С.Г. ЧЕМЕРКІН, 2013

У низці лінгвістичних термінів *комунікація* — один із продуктивних, що пов'язуємо із суттєвим розширенням наукових досліджень комунікативної функції мови. Крім того, цим терміном послуговуються й за межами лінгвістичного простору — у сфері інших галузей знань [9: 15–19]. Багатозначність цього терміна, в основу якого покладено поняття 'сполучати', а вужче — 'обмінюватися інформацією' [2: 562], дає підстави під терміном *наукова комунікація* розуміти процес обміну інформацією між науковцями. Відповідно *внутрішня наукова комунікація* — обмін інформацією між науковцями, які досліджують одне лінгвальне середовище (наприклад, українську мову), а *зовнішня* — між науковцями, які вивчають різні мови світу. Під терміном *обмін інформацією* у широкому значенні розуміємо можливості науковця/науковців передавати/сприймати інформацію за межі/з-за меж будь-якого наукового середовища. Симпліфікована модель обміну інформацією — поінформованість сучасного лінгвіста про наукові дослідження, здійснювані у межах того самого мовного континууму, який вивчає й він, або поза межами такого континууму. Рівень поінформованості може бути різним, хоча сучасні засади наукового розвитку потребують високого рівня такого типу обізнаності вченого.

У сфері внутрішньої наукової комунікації на рівні лінгвістичних напрямків сьогодні не можна чітко визначити спеціалізацію кожної наукової інституції чи вищого навчального закладу, в якому здійснюються мовознавчі пошуки, адже перелік напрямків лінгвістичних досліджень, які розробляють у наукових установах чи вищих навчальних закладах, надзвичайно різноманітний. Найширше наукові напрямки представлені в установах Національної академії наук (Інституті української мови та Інституті мовознавства ім. О. Потебні), вужче — в інших дослідницьких структурах, де вивчають мову. Незважаючи на давні тісні зв'язки, які існують між науковцями академічних установ та інших організацій, діяльність у сфері лінгвоукраїністики практично не скоординована. Незначний рівень соціального запиту на наукову продукцію не дозволяє сьогодні координувати лінгвістичну діяльність відповідно до ринкових механізмів, а тому виникає ймовірність здійснення паралельних досліджень у царині української мови. Такі явища помічено у сучасній лексикографії, коли дослідження, які вже зроблено на рівні однієї інституції, часто повторно здійснюють науковці інших організацій. Прикладом такої невідповідності є словники, опубліковані різними науковими колективами, організаціями тощо. Зокрема, таку виразну невідповідність помічено у Великому тлумачному словнику сучасної української мови за ред. В. Т. Бусела (2001 р.) і Короткому тлумачному словнику з інформатики та інформаційних систем для економістів (укладачі — Л. С. Козловська і Н. М. Поліщук, 2004 р.). Беручи до уваги те, що на час видання другого словника мовці вже активно послуговувалися першим, укладачі другої лексикографічної праці все-таки не використали позитивні моменти у тлумаченні нових слів,

запропоновані авторами Великого тлумачного словника. Для прикладу наводимо таблицю з частинами словникових статей із обох видань та коментарями до них.

Отже, як свідчить далеко не повний перелік наведених прикладів, автори Короткого тлумачного словника — нового видання порівняно з Великим тлумачним словником — не використали наукові факти (причому аргументованіші), засвідчені у словнику, що вийшов трьома роками раніше. Цей приклад — виразна ознака відсутності внутрішньої наукової комунікації в мовознавчому середовищі, яка існує не лише на рівні наукових статей, а й праць, що потребують системного підходу, вищого рівня абстракції й узагальнення. У зв'язку з цим часто важко встановити критерії лексичної норми, дійти правильного тлумачення одиниці. Тобто відсутність внутрішньої наукової комунікації може призводити до спотворення процесу кодифікації норми.

Ще одним аспектом наукової діяльності, який безпосередньо пов'язаний із внутрішньою комунікацією, є виконання дисертаційних робіт з української мови, які апіорі мають перебувати у системі інших лінгвістичних досліджень про українську мову.

На жаль, сьогодні внутрішня комунікація через дисертаційні роботи розкривається надто невиразно. Внесок багатьох здобувачів наукового ступеня лишається поза увагою подальших наукових пошуків через відсутність систематизованої репрезентації дисертаційних матеріалів у цифровому форматі.

Особливої уваги заслуговують і теми дисертацій, які обирають науковці. Відомо, що дисертація починається з актуальності. Будь-яка наукова робота має бути виконана, якщо у ній виникла потреба. Проте відсутність соціального запиту, а відповідно і потреби, часто нівелюють поняття актуальності в дисертації. Виразним прикладом такої нівеляції є те, що здобувачі наукового ступеня визначають актуальність не як потребу в виконуваний роботі, а як відсутність такого дослідження взагалі в українському мовознавстві. Мабуть, не варто акцентувати на тому, що відсутність якогось явища ще не означає його потрібність.

Спектр тем дисертаційних робіт, зокрема певна нерівнооб'ємність тематики наукових пошуків, — ще одна ознака відсутності внутрішньої комунікації в науковому середовищі. Деякі теми надзвичайно широко опрацьовані у дисертаціях, а деякі зостаються абсолютно недослідженими. Відповідно до переліку дисертацій за період з 1999 до 2009 р. захищено 823 роботи на здобуття наукового ступеня кандидата і доктора філологічних наук зі спеціальності «українська мова», із яких, наприклад, функціонуванню української мови в Інтернеті не присвячено жодної дисертації. Це незважаючи на те, що інтернет-комунікація — специфічна форма мовної репрезентації, а процеси, що відбуваються в мові, якою послуговуються в Інтернеті, — мають унікальний характер. Частково така проблема пов'язана із суб'єктивними чинниками [12], проте це не свідчить про відсутність соціального запиту на згаданий

Таблиця. Спроби визначення лексичного значення окремих неологізмів у сучасній словниковій практиці

Великий тлумачний словник сучасної української мови [2]; 2001 р.	Короткий тлумачний словник з інформатики та інформаційних систем для економістів [5]; 2004 р.
<i>Сайт</i> — сторінка для викладення інформації зі своєю адресою в Інтернеті [2: 1095]	<i>Сайт</i> — набір інформації, доступний в Інтернеті під певним унікальним іменем [5: 27]
У першому словнику подано конкретнішу інформацію щодо тлумачення названого поняття, на що вказують лексеми <i>сторінка</i> , <i>адреса</i> , релевантні для нього. Проте цієї інформації немає у словнику, виданому пізніше. Крім того, щодо тлумачення у другому словнику, то: а) не кожен набір інформації, доступний в Інтернеті, є сайтом (наприклад, комп'ютерна програма, розміщена в Мережі, є набором інформації, але не є сайтом); б) певне унікальне ім'я в Інтернеті (наприклад, заголовок) має не лише сайт, а й різномісна текстова, аудіо-, відеоінформація тощо. Саме 'адреса' — поняття, яке визначальне для сторінки, розміщеної в Інтернеті.	
<i>Драйвер</i> — допоміжна програма, що забезпечує взаємодію інших програм з різними пристроями ЕОМ [2: 246]	<i>Драйвер</i> — файл, що містить інформацію, необхідну для програми керування роботою периферійного пристрою [5: 12]
Лексичне тлумачення слова у Короткому тлумачному словнику некоректне, оскільки існують файли з інформацією, потрібною для програми керування роботою інших пристроїв, проте вони не є драйверами, крім того, «деякі драйвери складаються з одного файлу, інші використовують два, три і більше файлів залежно від пристрою» [8]. Проте драйвер — обов'язково програма [3: 54].	
<i>Хакер</i> — комп'ютерний хуліган, який проникає в чужі інформаційні системи заради пустощів, з метою оволодіння інформацією, введення в них хибних даних і т. ін. [2: 1338]	<i>Хакер</i> — комп'ютерний ентузіаст, який захоплюється вивченням усього, що стосується комп'ютерної техніки і здатний програмувати на найвищому рівні, в тому числі з використанням офіційно недокументованих можливостей системи [5: 32]
В обох словниках та сама словникова стаття має різну конотацію: у Великому тлумачному словнику — негативну, у Короткому тлумачному словнику — позитивну. Зауважимо, що спеціалізовані сучасні словники наводять слово хакер з негативною конотацією [10: 583–584].	

тип досліджень. Навпаки, сучасний соціум відчуває гостру потребу в наукових дослідженнях мови Інтернету. У сфері економіки через активну експансію торговельного сектору в Інтернет постала проблема створення нових, дієвіших форм комунікації в Мережі; сучасний менеджмент потребує ефективного управління інтернет-технологіями (серед яких і засоби мови), що має важливе значення для побудови бізнес-процесів компаній; маркетинг вимагає знань щодо комунікації в соціальних мережах, оскільки це сьогодні один із важливих чинників просування брэнда [13], тощо. Така невідповідність сучасних наукових

досліджень запитам з боку економічної теорії спонукає до використання результатів наукових праць інших мов.

Імовірно, зважаючи на таку ситуацію, актуалізувалося питання наукового менеджменту в системі лінгвоукраїнознавчих досліджень, поставленого на розв'язання різних завдань у лінгвістичному процесі — коригуванні наукових тематик, спрямуванні вчених на особливо актуальні напрямки досліджень, регулюванні соціальних запитів, призначених для науки про мову. Саме науковий менеджмент здатний врегулювати такі питання в умовах відсутності взаємозв'язку від замовника дослідження до його виконавця. Щодо організації чи структури, яка вирішуватиме такі завдання, існують різні способи врегулювання цієї функції [11], проте розв'язання цієї проблеми — за науковим співтовариством.

Принагідно варто додати, що до створення ефективного взаємозв'язку замовника дослідження і його виконавця наукові розвідки обов'язково мають пройти шлях через просування, популяризацію наукових ідей, тобто їх потрібно розглядати під кутом зору наукового маркетингу. Саме сфера впливу наукового маркетингу має бути спрямована на інформування про стан наукових досліджень, активізацію науково-популярної діяльності, впровадження наукових ідей у середню та вищу школи тощо.

До специфіки внутрішньої комунікації належить і питання корпусу національної мови. У науковому лінгвістичному процесі сьогодні питання корпусу української мови надзвичайно актуалізувалося. Воно важливе не лише з погляду, наприклад, лексикографії, а й кожної окремої мовознавчої дисципліни, оскільки корпус — особливий механізм, який дозволяє виконувати лінгвістичні дослідження на іншому рівні — аргументованішому. Це механізм, за допомогою якого можна не лише швидше й ефективніше вирішувати відомі науці завдання, але й ставити інші завдання — принципово нові, які раніше виконати було неможливо [7: 14].

Особливе місце у системі корпусів посідає національний корпус — об'єднувальний механізм для наукового лінгвістичного процесу. Така теза вимагає чіткого усвідомлення функціональних особливостей цього інструменту.

Як відомо, для ефективної реалізації наукових завдань за допомогою корпусу важливо, щоб цей сучасний механізм відповідав двом концептуальним вимогам: а) був щонайбільшим вмістилищем текстів, б) мав якомога розгалуженішу розмітку. Сьогодні текстова насиченість Національного корпусу української мови ще недостатня і порівняно з національними корпусами інших мов (наприклад чеської, російської, німецької, англійської) відносно невелика. Тому питання наповнення національного корпусу серед українських науковців є одним із найактуальніших, як, власне, і створення окремих корпусів, які не суперечать ідеї національного. Проте для ефективного використання таких

корпусів необхідно, щоб їхня розмітка відповідала розмітці національного корпусу або була ширшою за неї. Інакше функціональність створеного корпусу буде невисокою, що відповідно негативно позначиться на результатах наукових досліджень.

Узгодження правил формування національного корпусу — питання зі сфери внутрішньої наукової комунікації. Що тісніша внутрішня наукова комунікація, то більша ймовірність уніфікації підкорпусів національного корпусу, відповідно й достовірніші результати наукових досліджень. Крім того, окремо стоїть питання доступу до таких підкорпусів. Українською важливо, щоб такий підкорпус був доступним для користувача в системі національного корпусу, інакше його (підкорпусу) наукова вага нівелюється через значно менший обсяг інформації, ніж той, який доступний у системі національного корпусу.

Однак, варто зазначити, що створення підкорпусів національного корпусу не передбачає тотальної уніфікації текстової розмітки абсолютно для всіх текстів корпусу, адже існують різні типи текстів, які не вкладаються у парадигму всього текстового масиву української мови, наприклад, діалектологічні — із особливими виявами у лексиці, граматиці [6], або перекладні тексти — з особливостями відповідності тексту, який представлено в корпусі, оригіналу [4: 295].

Питання зовнішньої наукової комунікації посідає не менш важливе місце, ніж внутрішньої. Ще за радянських часів існувала наукова комунікація в межах однієї країни — Радянського Союзу, яка здебільшого була односпрямована, — вплив на наукові лінгвістичні праці з української мови мала теоретико-практична база наукових досліджень російської мови. Така комунікація була не зовсім повноцінною з кількох причин. По-перше, наукові дослідження зазнавали суб'єктивного впливу з боку тогочасної політичної системи. По-друге, наукові контакти з лінгвістами, які вивчали інші мови СРСР, відбувалися через проєкцію наукових досліджень російської мови. По-третє, наукові контакти з лінгвістами інших країн були обмежені. Тобто адекватна зовнішня наукова комунікація у ті часи не відбувалася.

Із проголошенням незалежності й відкриттям кордонів в Україні зовнішня наукова комунікація мала б запрацювати на повну силу, однак цього не сталося, ймовірно, через інерційний характер наукової системи у сучасній лінгвістиці, викликаний рядом різного типу чинників, повільну зміну методологічних підходів до вивчення мови, певні економічні передумови тощо.

Каталізатором зовнішньої наукової лінгвістичної комунікації (як і будь-якої іншої галузі знань) стала глобалізація, завдяки якій почав змінюватися об'єкт дослідження й відповідно постала потреба зміни наукових підходів. До того ж глобалізація порушила цілу низку проблем, які мали системний характер для будь-якої мови взагалі, а не лише для української. Зокрема, практично перед усіма науковцями-лінгвістами гостро постала проблема англійської мовної інвазії, з'явилася по-

треба у дослідженні міжмовних універсалій, надзвичайно актуалізувалися питання перекладу.

Така неоднозначна ситуація потребувала особливих кроків у розв'язанні цих проблем, таких кроків, які в українській лінгвістиці ще не здійснювалися. А оскільки ці проблеми були спільними для багатьох мов світу, як ніколи постала потреба у наукових зв'язках між лінгвістами, що досліджують інші мови світу. Проте у цій ситуації українська наукова лінгвістична думка теж не змінилася. І до сьогодні українські науковці в абсолютній більшості самостійно вирішують питання, які поставила глобалізація. Нерідко такий науковий підхід українського мовознавця видається не зовсім аргументованим. Існує чимало прикладів «особливого» розв'язання проблеми.

Наприклад, одним із важливих питань, які також пов'язуємо з глобалізаційними процесами, є проблема відтворення іншомовних власних назв в українській мові. У сучасній мовній практиці такі запозичені одиниці (зокрема, назви компаній) часто передають за допомогою латинської абетки, а якщо вони трансформовані в кириличну графіку, то нерідко не відмінюються. Така ситуація має екстралінгвальний характер, коли на мовну практику більшою мірою впливає не мовна норма, а маркетингова політика компаній. Маючи під собою фінансове підґрунтя, за допомогою маркетингових важелів вдається використовувати ненормативне написання у різних жанрово-стильових різновидах.

Науковці сигналізують про такі явища, одночасно зазначаючи, що створюються передумови для вживання іншомовних запозичень всупереч законам української граматики [1: 17]. Такі аргументи слушні й передбачають застосування певних механізмів для розв'язання цієї проблеми. Проте, якщо звернути увагу на вказану проблематику в інших лінгвальних середовищах, то питання доцільності розв'язання цієї проблеми може мати дискусійний характер. Схожа проблема постала як у слов'янських, так і неслов'янських мовах.

Зокрема, сучасний рекламний текст у польській мові, як і в українській, насичений іншомовними формами, які ужито всупереч законам польської мови. Наприклад, у рекламі шведського супермаркету «Jula» назва польською мовою не відмінюється, незважаючи на те, що слово *Jula* у польській мові відмінюване. Відповідно рекламний контекст має такий вигляд: *W «Jula» jest wszystko dla fachowców* (використано матеріали телевізійного каналу «TVP1» (Польща). — С. Ч.).

Те саме стосується реклами в російськомовному просторі. Зокрема, назва українського продукту «Істинна» в рекламі у вимові не перекладається, відповідно у масмедіа запропоновано такий варіант тексту: *«Істинна». Только одна. Настоящая* (використано матеріали телевізійного каналу «РТР Планета» (Росія). — С. Ч.).

Подібна проблема існує у багатьох мовах світу. Імовірно, її розв'язання потрібно здійснювати не на рівні однієї мови. Тобто постає питання про потенційну можливість розв'язання певних завдань лише

через зовнішню наукову комунікацію. Варто, однак, додати, що наведене для прикладу питання надзвичайно складне і перспективи його вирішення на користь відмінювання, властивого мові-реципієнту, на жаль, невисокі. Можливо, невисокими вони будуть і для української мовної практики, які б вагомі наукові аргументи українські лінгвісти не використовували.

Така сама ситуація склалася і з запозиченими загальними назвами. Прагнення українських науковців адаптувати значну частину цих назв до українських питомих словотвірних моделей може зазнати фіаско, адже схожа ситуація не вирішена в інших мовах світу. Зокрема, показовий приклад німецької мови, де засвідчено високу динаміку запозичення англійських слів. Наприкінці ХХ століття німецькі лінгвісти створили програму «Slogometer» [14], за допомогою якої визначають рейтинг найпопулярніших слів німецької мови у рекламному контексті. Як свідчать результати програми, сьогодні серед 100 найпопулярніших слів п'ята частина — лексеми англійської мови (*you, world, power, love, welcome* та ін.).

Глибоко проникають запозичення в масмедіа-дискурс в арабській мові. Значна частина, наприклад, розважальних телевізійних передач — англомовних комерційних проєктів — в арабських країнах мають такі самі назви, як у мові-оригіналі (наприклад, «Celebrity duets» — назва шоу, яку вживають в арабській мові лише в такому вигляді (український відповідник — «Зірковий дует», програма, яку транслюють вітчизняні канали). Крім того, розмовна мова у таких ефірах значно більше насичена запозиченнями на зразок *yes, thank you, okay* та ін., ніж українська (використано матеріали телевізійного каналу «LBC International» (Ліван). — С. 7).

Отже, у світі поза межами функціонування української мови абсолютна більшість проблем, викликаних глобалізацією, тотожні нашим. Тому зовнішня наукова комунікація покликана допомогти у вирішенні таких питань. А українська лінгвістична наукова думка має коригувати свої дослідження відповідно до аналогічних проблем у інших мовах світу та віднаходити найкращі варіанти можливого виходу із ситуації.

Загалом ефективна внутрішня та зовнішня наукова комунікація дасть змогу перевести сучасну лінгвоукраїністику у площину наукових досліджень, викликаних актуальними потребами часу, що значно посилить науковий потенціал, дасть відповіді на велику кількість питань, які накопичилися сьогодні, та збереже українську мову.

1. Ажнюк Б.М. Екологія мови в Україні: мовна динаміка і пошуки балансу // Екологія мови і мовна політика в сучасному суспільстві. — К., 2012. — С. 7–18.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. — К.; Ірпінь, 2001. — 1440 с.
3. Дербенцев В.Д., Семьонов Д.Є., Шаранов О.Д. Словник термінів інформаційних систем і технологій. — К., 2008. — 256 с.
4. Добровольский Д.О., Кретов А.А., Шаров С.А. Корпус параллельных текстов: архитектура и возможности использования // Национальный корпус русского языка: 2003–2005. — М., 2005. — С. 263–296.

5. Короткий тлумачний словник з інформатики та інформаційних систем для економістів / Уклад.: Л.С. Козловська, Н.М. Поліщук. — К., 2004. — 60 с.
6. *Летуший А.Б.* Диалектный корпус: состав и особенности разметки // Национальный корпус русского языка: 2006–2008. Новые результаты и перспективы. — СПб., 2009. — С. 114–128.
7. *Плунгия В.А.* Корпус как инструмент и как идеология: о некоторых уроках современной корпусной лингвистики // Русский язык в научном освещении. — М., 2008. — №2(16). — С. 7–20.
8. Просмотр свойств драйвера устройства (www.xpspace.net/windows-settings/699-prosmotr-svoystv-drajvera-ustrojstva.html).
9. *Соколов А.В.* Общая теория социальной коммуникации. — СПб., 2002. — 461 с.
10. Тлумачний словник з інформатики / Г.Г. Півняк, Б.С. Бусигін, М.М. Дівізінюк та ін. — Дніпропетровськ: Національний гірничий університет, 2010. — 600 с.
11. *Хайген Э.* Лингвистика и языковое планирование // Новое в лингвистике. Вып. VII. Социолінгвістика. — М., 1975. — С. 441–472.
12. *Чемеркін С. Г.* Причини низького рівня досліджуваності української мови в Інтернеті // Українознавство. — 2011. — № 1. — С. 136–138.
13. *Schivinski B., Dabrowski D.* The impact of brand communication on brand equity dimensions and brand purchase intention through Facebook / GUT faculty of management and economics working paper series A (Economics, Management, Statistics). — №4/2013 (4). — 24 p.
14. Slogans.de. Die Datenbank der Werbung (<http://www.slogans.de/slogometer.php?Year=2013>).
15. *West C., Brown B.* Beyond Eurocentrism and Multiculturalism // Modern Philology. — May, 1993. — №90 (Supplement). — P. 142–166.

Стаття надійшла 30.05.2013.

Serhij Chemerkin

Kyiv

SCIENTIFIC COMMUNICATION IN MODERN UKRAINIAN LINGUISTICS

In this article the attention is focused on the problems that exist in the scientific linguistic environment. It is noted that it is possible to solve these problems through the activation of internal and external scientific communication.

Key words: internal scientific communication, external scientific communication, scientific management, scientific marketing, Ukrainian language corpora, foreign borrowings.

УДК 81.37+811

Тетяна Полякова

м. Київ

АВТОРСЬКІ ТЛУМАЧЕННЯ УКРАЇНІЗМІВ У ТВОРАХ О. І. КУПРИНА

У статті проаналізовано способи подання українізмів у художньому дискурсі О.І. Купріна. Індивідуально-авторську методику тлумачення інокультурного лінгвокомпонента розглянуто як складову частину змісту твору і як своєрідну рису стилю письменника.

Ключові слова: українські культурами, інокультурний лінгвокомпонент, російський художній дискурс, індивідуально-авторська письменницька манера.

Змальовуючи українську реальність, російські письменники звертаються до українізмів як до мовних вкраплень у російському тексті, що сприяє відтворенню українського культурно-побутового середовища. Українізми виконують низку функцій, головними з яких є пізнавально-естетична та художньо-атрактивна (споглядально-чуттєва функція сприйняття).

Український мовний компонент у російському художньому тексті є переважно поетичний з чітко окресленим значенням, без розуміння якого ця поезія неможлива. Тлумачення інокультурного елемента (або його лексико-семантичного варіанта, якщо слово є багатозначним) своєрідно здійснюється в художньому контексті того чи того письменника і є особливістю його індивідуального стилю [5: 59, 61 — 62; 6: 291 — 292, 294 — 298].

У творчості російського класика О.І. Купріна вирізняються різноманітні способи тлумачення українізму, подано авторське окреслення спорідненого поняття в іншій культурі (яке відповідає уявленню носія цієї культури та іншої мови). При цьому письменник «спирається» на

© Т.М. ПОЛЯКОВА, 2013

класичні принципи відбиття внутрішнього наповнення мовного знака [7: 124 — 125, 137, 185]: розкриває новий зміст, вказуючи на відношення уявної одиниці до ряду інших (тобто характеризує предмет як частину розчленованої системи, яка існує незалежно від наших знань); контекстуально натякає на внутрішню форму номінації, посилюючи естетичність образу; здійснює підбір російського відносного еквівалента, підкреслюючи невідповідність значення, яку-небудь частковість предмета (у тому разі, коли зовнішня оболонка слів ідентична) або несхожість уявлень про предмет у близькоспоріднених лінгвокультурах; використовує комбінації слів, картин (народжених художньою уявою), якщо слово однієї мови не є абсолютним відповідником слова іншої.

О. Купрін не захоплюється «технічним» способом розшифрування українського лінгвокомпонента, який використовує як у прямій, так і в авторській мові. Зафіксовано поодинокі постпозитивні пояснення в дужках і дев'ять авторських виносок (у вказаному зібранні творів), у яких значення номінації розкрито лаконічно, в межах відповідника — слова, словосполучки, зрідка — об'ємніше. Наприклад: *Смотрите хорошо за лошадьми!.. Если будет гармидер (шум), держите крепче!* [4 III: 102]; *Один раз просила она у нашей молодницы злот (пятнадцать копеек)* [4 II: 256]; *Велела, говорят, она ему поймать кожана* и сварить его живого... *Летучая мышь* [4 II: 242]; — *А може, это и не волк трубит, а вовкулак**, — *заговорил вдруг Трохым... *Вурдалак, упырь* [4 II: 492]; *Сидит целый день, как старик, на присьбе*, опустил очи в землю, и все думает... *Заваленка* [4 II: 495]; *Да, что же? Повалил её на землю и засунул ей квача* с дегтем в рот... *Квач — тряпка, туго свернутая, кляп* [4 II: 241]. Стисло пояснюючи українізм *багно*, письменник вказує на тип болотистої місцевості, поширеної в лісовій зоні Західної України (пор. із загальнішим перекладом лексеми у творах В.Г. Короленка — *багно (болото)* [3: 260]): *Другой раз в багне* по пояс загрузнешь, дрожишь весь, а терпи!.. *Багно — вязкое болото* [4 IV: 104].

У творах О. Купріна подано тлумачення характерних для мови мешканців Полісся номінацій єврейських реалій. Українізм *балагула* автор уживає у значенні *nomina personalis*. При цьому згадується похідний ад'єктив від *балагула* — *балагульный*, що засвідчує обізнаність письменника з лінгвокультурою Західної України. Здійснено літературну фіксацію словотворчої динаміки одиниці, яка виявилася на комунікативному рівні в певний історичний період: скажімо, у «Словнику української мови» зафіксовано іншу, синонімічну похідну лексему *балагульский* [9 I: 93]. Розгорнена авторська виноска відображає ємність поняття, фіксує багатозначність слова: *В подвал спускался, бережно и грузно ставя на ступеньки толстые кривые ноги, местный балагула* — Мойше Файбиш... Файбиш пользовался в местечке, несмотря на свой не особенно высокий балагульный промысел, значительным и довольно веским почетом... *Балагула — экипаж для дальних поездок. Балагулой также называют и хозяйина такого экипажа или ящика* [4 III: 94].

Російськомовний читач отримує істотнішу інформацію про українську культуру (її походження, стилістичні особливості, діалектну належність), коли авторський прямий переклад (наведений у виносці) супроводжується образним поясненням у межах прямої або авторської мови безпосередньо в тексті викладу, в самій виносці. Напр.: — *А! Здорово, паньчу. Гай богу!* — прокричал Трохым обычное полесское приветствие... *Помогай богом [4 II: 490]; Через кого Господь прогнал Адама из раю? Через бабу... Шкодливы, пакостницы, сокотухи*. Плетут невесть что... *Болтуньи. Когда кричит сорока, про неё говорят, что она «сокочет» [4 II: 240] (О. Купрін «подає» номінацію з відмінними від північної російської лінгвокультури формальним виглядом і змістовим наповненням, яка має водночас загальну вихідну форму: вихідне дієслово *сокотать* характеризується частковою смисловою / метафоричною / диференціацією у південних та північних областях: *соко́тáть юж. зап.* стрекотать, кричать по-сороцьки. ||*Болтать без ўмолку, *особ.* по-бабьи, лотошить, трещать. *Соко́вка нвг.* бойкая, веселая женщина, говорунья. || *Соко́тáть, пск.* спешно, шибко идти [2 IV: 263]).*

Літературно-художні прийоми тлумачення українізмів свідчать про особливу авторську манеру подання інокультурного мовного елементу. Це своєрідні методи реалізації інформативно-пізнавальної та естетичної функції художнього тексту, органічний складник творчого процесу. Серед них виокремлюємо:

1. (а) препозитивне або / та постпозитивне пояснення мовної одиниці (іменника, прикметника, дієслова, прислівника, вигуку) шляхом добору російського еквівалента, синонімічної словосполучки в межах прямої або / та авторської мови (наступної, попередньої). У такий спосіб письменник знайомить читача з локальними номінаціями загальновідомих реалій (предметів, дій тощо). Напр.: *Потом он взвесил моего глухаря на руке и похвалил: — Петух хороший... Добрый петух... Ну, с полем вас, паньч!* [4 IV: 114]; *Вот поручик Арчаковский говорит...* «Треба, каже, як у нас...» [4 III: 389]; *Зверя она гонит молча, «нышком», как говорит Талимон* [4 II: 226]; — *Гэть!.. Кышь до дому* [4 IV: 389]; цей метод із сукупністю інших (використання епітетів, розгорненого опису, ідентифікація понять з можливим зазначенням їхньої часткової смислової диференціації) дозволяє розкривати значення культурами в повному обсязі: *Это даже была не хата, а именно сказочная избушка* [4 II: 260 — 261]; *Барский дом, или, как здесь говорят крестьяне, палац, — одноэтажный, каменный, длинный, с зеркальными стеклами в окнах, с балконом и с двумя львами на подъезде* [4 II: 117]. Тлумачення українізму може супроводжувати непрямий натяк на джерело інформації («говорят здесь», тобто місцеві мешканці і т. ін.; з контексту зрозуміло, що інформатор — представник української лінгвокультури);

(б) підбір еквівалентів на підставі стильової диференціації, що віддзеркалює культурний рівень комунікантів. У цьому разі розмовна мова та кодифікована літературна контрастно протиставлені: — *Разве же*

это **ружо**? Ты бы еще сказал по-деревенски: **рушница**. То дома было **ружо**, а на службе зовется просто: малокалиберная скорострельная **винтовка** [4 III: 414];

(в) додатковий добір синоніма або відповідної синонімічної слово-сполуки з урахуванням ареальної диференціації вживання: *Выходили **фамильные ссоры, сплетни, обидные недоразумения, прощя — то, что называется в провинции, на севере — «контрами», на востоке — «козьими потягушками», а на юго-западе — «суспициями»*** [4 IV: 695]. Пор. з єдиним і прямим значенням «південної» номінації в Словнику В. Даля: *сўспица... юж. хвостец, охоботье, при вейке хлеба* [2 IV: 364];

2. Почергове використання українізму і відповідного російського еквівалента в процесі викладу в межах окремого художнього твору, що розцінюється як не особливо примітний спосіб з'ясування значення культурами: *Посетители... продолжали ходить в его погреб, который был биржей и клубом для еврейского населения **маленького пограничного городишки***. <...> *Они жили на краю **местечка**, снимая угол у вдовы сапожника* і т. д. [4 III: 87, 97]. В оповіданні «Трус» локальним місцем дії спершу є «городишко», поступово, з розгортанням подій, російську загальну назву населеного пункту замінює номінація *местечко* [4 III: 94, 107...];

3. Відносно тлумачення українізму шляхом перерахування стилістично однорідних російських номінацій (словосполук), які мають спільний семантичний компонент у своїх значеннях (в наведених прикладах — з негативним відтінком): *Шкодливы, пакостницы, сокотухи...* [4 II: 240]; — *Вот я вас, **лайдаки, голодранцы паршивые**...* [4 IV: 389];

4. Препозитивне розгорнене пояснення культурами в межах прямої або авторської нейтральної мови із можливою прямою вказівкою на ареал уживання: *Так что у себя в деревне занимался **кузнечным мастерством***. *Ковалем был* [4 III: 464]; *Это была нитка дешевых красных бус, известных в Полесье под названием «**кораллов**»* [4 II: 329];

5. Постпозитивний (із частковим препозитивним початком) буквальный переклад або тлумачення лексеми, фрази з можливим розгорненим висвітленням змісту (фіксується в авторському переказі «почутого»): *...пес и жинка **мусят сами себя годувать, то есть должны сами себя пропитывать*** [4 II: 226]; *...они ведь не могли с собою брать их в гнусное местечко, где все **дома — мазанки из глины и коровьего помета**...* [4 IV: 696];

6. Непряме висвітлення значення української культурами в реченні та ширше — у фрагменті тексту, що містить численні натяки на семантику одиниці, вони є достатніми для формування уявлення про предмет: *Вот он оборачивает к нам свое бронзовое лицо, защищенное от солнца широкополым «**брилем**» из грубой соломы...* [4 VI: 530] ('брыль' — 'соломенная шляпа с широкими полями'); *На нем надет поверх кожуха войлочный «**латун**», уже старенький, но чистый и франтоватый, — правая сторона у **латуна** коричневая, а левая — серая, и все швы оторочены красным шнурком* [4 II: 221] ('латун' — 'войлочная жилетка, надеваемая

на верхню одягу»); — *А они с чем, эти бутылки-то? Сливянка? — Какое сливянка! — махнул я рукой. — Старка, батюшка, вот что!.. — Не знаю, правда ли, но буфетчик божился, что ей двести лет. Запах — прямо как коньяк, и самой янтарной желтизны... Во всяком случае, это была подлинная домашняя, ошеломляющая старка, гордость погреба разорившегося магната [4 II: 291]* («старка» — «выдержанная крепкая водка со специфическим запахом и цветом»);

7. Тлумачення номінації за допомогою діалогу, в якому комунікантами виступають представники української та російської лінгвокультури; вони передають або уточнюють знання про ту чи ту українську культуру: — *Это я вам скажу: чи ведьмака народилась, чи ведьмак веселье справляе. — Ведьмака — это колдунья по-вашему? — А так, так... колдунья [4 II: 255]; — Никак волки, Трохым? — спросил я. — А волки, — подтвердил спокойно Шербатый... — А може, это... вовкулак, заговорил вдруг Трохым... — Вовкулак? — Ну, да, вовкулак. Бывают, чуе, такие люди, что умеют волками перекидываться. Вот они и бегают по лесам и трубят. У нас на Полесье этой погани богацько [4 II: 492]; — Что такое Петербург? Местечко? — Нет, это не местечко; это самый большой русский город [4 II: 283].*

У художньому тексті О. Купріна фіксуємо моменти, коли значення українізму стає очевидним завдяки реалізації сукупності перерахованих прийомів. Остання ілюстрація [4 II: 283] — яскравий приклад такої письменницької техніки: вживання синонімічної лексеми з використанням протиставлення (уточнення градації поняття) і розгорненого пояснення. Тлумачення українізму в цілому здійснюється в межах діалогу, що, своєю чергою, пов'язано зі способом введення інокультурного лінгвокомпонента в художній текст.

Вживання західного діалектизму *пановка*, який трапляється в контексті полювання (повість «Олеся», оповідання «Лесная глушь»), відображає не тільки буття мешканців Полісся (особливість їхнього світосприйняття, закладена в лінгвокультурному знаку), але й засвідчує факти біографії самого письменника. «Словник західнополіських говірок» висвітлює походження номінації таким чином: *Понова* [понóва] -и, ж. «свіжо випалий сніг» (протягом усієї зими). По понóв'ї добре йти на охóту... [панóва]... *Поновка* [понóвка] -и, ж. «тс, що *понова*». Йди на охóту — випала понóука [1 II: 71]. О. Купрін розкриває сутність українізму описово, не вказуючи конкретно на мотивацію значення («заяц... сильно походил: следов много...»), але не «по новому, недавно выпавшему снегу», коли добре видно сліди і, відповідно, «добре йти на охоту»; пор. з визначенням поняття в Словнику В. Даля, яке не «втрачає» зв'язку з можливим, здогадним або передбачуваним смисловим об'ємом номінації як мовного знака поза контекстом: *Понову ехать*, по першому зимнему пути [2 III: 287]): — *Нужно ружья почистить, паньч. — А что? — спросил я... — Заяц ночью сильно походил: следов много. Может, пойдём на пановку? Я видел, что Ярмоле не терпится скорее пойти в лес, но он*

скрывает это страстное желание охотника под напускным равнодушием. Действительно, в передней стояла его одностволка... вблизи дула она была украшена несколькими оловянными заплатами... [4 II: 258]. Зазначене лексикографічне джерело фіксує обласне поширення слова *пановка*. За цими даними можна визначити можливі пункти місцеперебування О. Купріна в Західній Україні. Це Волинська та Рівненська області, і насамперед — Дубровицький та Зарічненський райони останньої [1 I: XIV, XXI].

Розглянуті прийоми тлумачення українізмів у творчості російського письменника є складовою частиною і змісту твору, і авторської художньої палітри.

Низка творів О. Купріна — своєрідна енциклопедія українського соціального побуту. Українські народно-побутові традиції чи звичаї, згадані в російському художньому викладі, супроводжує вичерпне пояснення із зазначенням локальної назви території (вживано характерний для XIX — початку XX ст. топонім «Малороссия»): *Вдруг визгливый старушечий голос заорал откуда-то позади толпы: «Дегтем ее вымазать, стерву!» (Известно, что в Малороссии мазанье дегтем даже ворот того дома, где живет девушка, сопряжено для нее с величайшим, несмываемым позором.). Почти в ту же минуту над головами беснующихся баб появилась мазница с дегтем и кистью, передаваемая из рук в руки* [4 II: 318]. З ряду тотожних номінацій на позначення горщика, який вміщує дьоготь і щітку, О. Купрін обирає лексему *мазница*, яка є загальною для східнослов'янської лінгвокультури і характерною для України, пор.: *мазница... юж. дегтярный лагун, дегтярница, желянка...* [2 II: 289]. У Словнику В. Даля вказаний східнослов'янський звичай «поруги» згадано в двох екземпліфікаціях, які належать до словникової дефініції «деготь»: *И рада б идти (замуж), да зад в дегтю*, т. е. опозорена. *Распишут тебе ворота дегтем!* поругание [2 I: 425].

Семирічне перебування О.І. Купріна в Україні суттєво відбилосся на його літературному спадку. Творчість письменника вербально та вербально-опосередковано знайомить з українською культурою з конкретними рисами часу і простору. Це і зразки стилів української мови на зламі XIX — XX століть, і українська національно-побутова традиція, етнографічне багатство, і факти етимологічної спільності двох східнослов'янських лінгвокультур, а також особливості українського світосприйняття і полікультурного простору України. Звертаючись до української культури, О. Купрін подає цінні відомості для таких суміжних дисциплін, як історія (де порушено і соціальний аспект), лексикографія, етнографія, ономастика. Манера використання українського лінгвокомпонента в художньому тексті О. Купріна свідчить про глибину і ґрунтовність письменницького погляду на найістотніші особливості українських реалій, внутрішній світ національних персонажів.

Твердження «національна мова змальовує портрет етносу», «концентрує духовне надбання свого народу», «заступає національну культуру в цілому» [8: 164 — 165] стали актуальною і достатньо висвітленою

аксіомою у вітчизняній та зарубіжній лінгвістиці на початку ХХІ ст. Така місія національної мови була добре відома О. Куприну. Оцінюючи достовірність створених ним словесно-художніх картин українського буття, не можна не визнати: цей майстер слова був добре обізнаний з реаліями українського побуту та особливостями українського лінгвокультурного простору.

1. *Аркушин Г.Л.* Словник західнополіських говірок: У 2 тт.: А-Н. — Луцьк : Ред.-вид. відд. «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Л. Українки, 2000.
2. *Даль В.* Толковый словарь живого великорусского языка: В 4 тт. — М. : Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1955.
3. *Короленко В.Г.* Избранные произведения. — М. : Гос. изд-во худ. лит-ры, 1948. — 672 с.
4. *Куприн А.И.* Собрание сочинений: В 6 тт. — М. : Гос. изд-во худ. лит-ры, 1957–1958.
5. *Озерова Н.Г.* Украинский лингвокультурный компонент в творчестве В. Нарезного // Проблемы зіставної семантики. Зб. наук. статей. — К. : Вид. центр КНЛУ, 2007. — Вип. 8. — С. 55–62.
6. *Полякова Т.М.* Украинский лингвокомпонент как средство воссоздания украинской действительности в русском художественном дискурсе (на материале произведений В.Г. Короленко) // Система і структура східнослов'янських мов: Пам'яті академіка Л.А. Булаховського. Зб. наук. праць. — К. : Знання України, 2006. — С. 289–299.
7. *Потебня А.А.* Полное собрание сочинений. Т. I: Мысль и язык. — Одесса : Гос. изд-во Украины, 1926. — 205 с.
8. *Рябцева Н.К.* Язык и естественный интеллект: Монографические исследования: лингвистика. — М.: Академия, 2005. — 640 с.
9. Словник української мови: В 11 тт. / [гол. ред. кол. І.К. Білодід] — К.: Наук. думка, 1970–1980.

Стаття надійшла 12.05.2013.

Tetyana Polyakova
(Kyiv)

THE AUTHOR'S METHODOLOGY IN RENDERING THE SENSE OF UKRAINIAN CULTURE-SPECIFIC WORDS WHICH WERE REPRESENTED IN THE A.I. KUPRIN'S LITERARY WORKS

The article deals with different possibilities of presenting and interpreting specific Ukrainian words that are proper of A. I. Kuprin's literary discourse. The author's methodology in rendering the sense of those language components that pertain to a different culture is considered, Kuprin's style and literary skills are also regarded.

Key words: Ukrainian culturemes, allo-cultural language component, Russian literary discourse, individual authorial writing skill.

УДК 811.161.2:81'373.46

Уляна Штанденко

м. Київ

АКТИ ПОЛТАВСЬКОГО ПОЛКОВОГО СУДУ 1668 – 1740 рр. ЯК ПАМ'ЯТКА СТАРОУКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті здійснено аналіз рукописної пам'ятки ділового письменства другої пол. XVII — поч. XVIII ст. «Актив Полтавського полкового суду 1668—1740 рр.». Розглянуто палеографічний опис пам'ятки, особливості структури актових документів, описано специфіку староукраїнського тексту та вказано на актуальність дослідження живомовних елементів у ній.

Ключові слова: пам'ятка староукраїнської мови, актові документи.

Сьогодні вкрай необхідним залишається видання пам'яток української мови з різних епох і територій, різних жанрів і стилів, бо так ця надійна база історико-мовних досліджень стає доступною широкому колу фахівців у будь-якому регіоні України та поза її межами. Видання актових документів другої пол. XVII — поч. XVIII ст. є важливою ланкою в історії української літературної мови. Для україністики актуальність дослідження матеріалів актових книг, зокрема канцелярій з Лівобережної України, відзначалася неодноразово. Окрім того, історичні рукописні документи останнім часом дедалі частіше привертають увагу не тільки мовознавців, а й істориків, етнографів та літературознавців.

Значення видання «Актив Полтавського полкового суду 1668—1740 рр.» для вивчення історії української мови важко перебільшити. Про це неодноразово говорили дослідники та видавці подібних книг, зокрема Вадим Модзалевський та Орест Левицький [1; 5]. Досліджувана пам'ятка «Актив Полтавського полкового суду 1668—1740 рр.» доповнить низку публікацій із серії «Пам'ятки української

© У.М. ШТАНДЕНКО, 2013

мови», попередні видання яких свого часу здійснювали Архив Юго-Западной России, Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні, а також Інститут української мови НАН України та ін. [2 — 4; 6].

В «Актах Полтавського полкового суду 1668 — 1740 рр.» відбито мовні явища староукраїнської літературної мови другої пол. XVII — поч. XVIII ст., які є надійним матеріалом для лінгвістичного дослідження історії української мови одного з найвпливовіших культурних центрів України. Зазначимо також, що зафіксована в пам'ятці лексика належить до середньонадніпрянського говору, що ліг в основу сучасної української літературної мови.

Особливість тексту актових документів виявляється в тому, що він містить певні формули, тобто синтаксичні моделі, де опорними ланками виступають юридичні терміни та канцеляризми. Однак судовий процес передбачає вислуховування свідків, а писар, котрий веде протокол, записує показання майже дослівно. Отже, в актових документах відбито також народнорозмовну мову населення краю. Тому для лінгвістів ці тексти цінні тим, що в них, окрім юридичної термінології, яка відображає джерела сучасного ділового стилю, засвідчено також повніше, ніж у будь-яких інших писемних пам'ятках живомовну стихію того часу. Водночас запропонована пам'ятка дає величезний матеріал для вивчення розвитку фонетичної, граматичної, лексичної та синтаксичної систем загальнонародної староукраїнської мови.

Досліджувана рукописна пам'ятка — «Акти Полтавського полкового суду 1668 — 1740 рр.» — тривалий час була надбанням фонду Олександра Лазаревського, а сьогодні зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського — Ш. Ф I 55 256 (Лаз. 39₁).

Спочатку у зшитку Акти були розташовані послідовно з урахуванням збереження часу й місця написання матеріалів. Однак, у переплетеному варіанті часову послідовність не завжди збережено. Можна припустити, що пізніше документи було покласифіковано не в хронологічній послідовності, а за майновою належністю окремим особам.

Запропонований збірник актових документів фіксує акти від 20 листопада 1668 р. до 2 жовтня 1740 р. У книзі налічується 470 актових документів, які ми пронумерували.

Варто звернути увагу на палеографію рукопису (див. Рис. 1).

Для нумерації аркушів використано буквену пагінацію, проставлену в правому верхньому куті на лицьовому боці, а на звороті скрізь у лівому верхньому куті наявний лише напис *ли(ст)*. У правому верхньому куті, окрім буквеної, наявна також цифрова, як нам видається, пізніша нумерація. Зазначимо, що сторінки були пронумеровані світло-коричневим чорнилом ще до початку записів, оскільки тексти півколом обходять цифрові позначення. Окрім того, у кінці книги на чистому аркуші є запис: *В сей книге писани(х) листовъ триста семьдесятъ и семь.*

Якість паперу скрізь однакова, папір переважно цупкий, жовтуватого кольору. Через вік книги, краї аркушів значно темніші, тобто май-

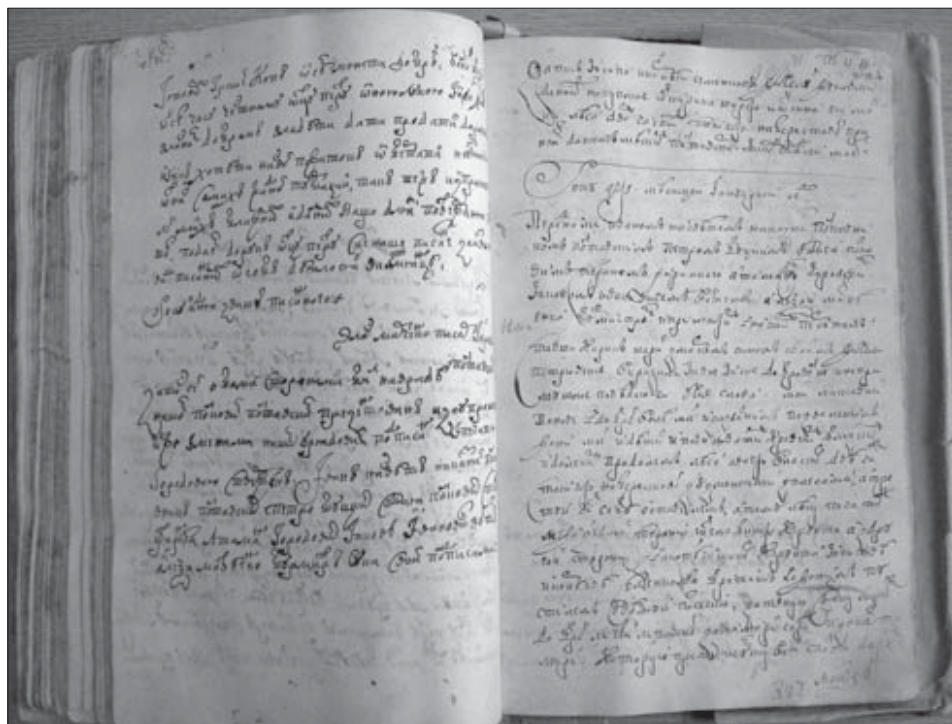

Рис. 1. Фрагмент рукописного тексту пам'ятки.

же коричневі. Здебільшого всі аркуші паперу мають поздовжні вертикальні лінії, що проглядаються лише на світло. Майже на кожному третьому аркуші виявлено філіграні розміром 6 на 10 см. У досліджуваній книзі зафіксовано два види водяних знаків: перше — зображення у вигляді корони чи родового герба і друге — у вигляді силуетів двох осіб знатного роду. Як зазначає Валентина Панащенко, «філіграні відображають переважно гербові емблеми польських шляхетних родин, що свідчить про використання для актових книг паперу, виробленого на польських папірнях» [7: 17].

Сторінки книги зшиті грубою сірою ниткою. У правому нижньому куті від частого користування текст затертий пальцями, на окремих аркушах розтерто чорнило. Не обійшлося і без чорнильних плям і крапель від воску, отже можемо здогадатися, що текст писано також і при свічках.

Окремі аркуші книги під час пізнішого переплетення та реставрації обрізано по краях. Печатки, що підтверджує достовірність документів, немає. Лише у прикінцевих актах знаходимо рукописний напис «*мѣсто печати*», взятий у два півкола і розміщений під текстом.

Кожен попередній запис відділений від наступного горизонтальною прямою лінією, навіть тоді, коли акт починається з наступного аркуша. Подекуди відділеними є і заголовки документів. Початкова літера, переважно, більша ніж наступні. Кінець запису, де вказано писаря,

теж подекуди виділявся більшими літерами. Помічено також, що якщо залишалося вільне місце, то писар міг дозволити собі намалювати не-малій за розмірами закарлючкуватий знак, щось на зразок сучасного підпису.

Папір не лінійований, рядки акуратні, чіткі. Щоб заповнити по-рожнечу, пізніше темним чорнилом було поставлено повздовжню скіс-ну риску з написом *бе/ло*.

Товщина книги разом з оправою — 6,3 см. На кожну повністю за-повнену сторінку тексту припадає 23 — 26 рядків. Хоча досвідчений писар поч. XVIII ст. міг вмістити і 32 — 34 рядки. Текст написано кіль-кома тонами чорнила. Колір чорнила може коливатися від світло-коричневого і темно-коричневого аж до майже чорного, особливо в прикінцевих документах книги. Подекуди зліва на полях виявлено за-карлючки, ймовірно писар розписував перо.

Перша обкладинка Полтавських актів була шкіряною, темно-зеленого кольору. Пізніше комісія з упорядкування актових книг опра-вила їх чорною тканиною. Загальний вигляд книги дуже потріпаний, обкладинка вже майже відірвалася. На її лицьовому боці тисненими літерами між двома поперечними рисками запис ПРОТОКОЛЫ ПОЛ-ТАВСКАГО ПОЛКОВАГО СУДА XVII В.

Система адміністративного апарату, що склалася на Лівобережній Україні з середини XVII ст. сприяла появі величезної кількості доку-ментів, у яких зафіксовано різні питання повсякденного життя. Для вирішення певних справ не лише Полтави, а й навколишніх сіл у рату-ші засідали полковник, отаман городовий, війт, бурмистри та інші зна-ні персони. Діловодством ратуші видав міський писар, який і записував актові справи, що розглядав міський суд.

У досліджуваній нами пам'ятці виявлено понад 20 імен писарів, які називали себе, здебільшого, наприкінці акту. Окрім власне міських полтавських писарів, акти записували також сільські писарі, судові військові писарі, отці церкви та ієромонахи монастирські, подекуди окремі акти переписано з оригінальних листів та універсалів гетьманів І. Самойловича, І. Мазепи та І. Скоропадського.

Зрозуміло, що записи у книзі здійснено також багатьма почерка-ми. Варто зазначити, що написана пам'ятка староукраїнською графі-кою, або так званим козацьким скорописом. Рукописний текст на аб-заци не поділено. Якщо потрібно було розпочати нову тему, писарі, зазвичай, робили довші відступи між словами. У підготовленому до ви-дання варіанті суцільний текст оригіналу на абзаци почленовано згід-но з нинішньою практикою.

Збережено також числові буквені позначення (поряд у квадратних дужках подано їхню розшифровку) та значок на позначення року ж . Усі надрядкові літери введено в рядок і взято в круглі дужки. Збереже-но також титло у скорочених словах і числових позначеннях, напр.: $\overline{\text{пнъ}}$, $\overline{\text{ншиъ}}$, $\overline{\text{Бгу}}$, року $\overline{\text{Бжїя ахоє кє днѧ}}$, $\overline{\text{пртелеви}}$ та ін.

За сучасними нормами здійснено поділ тексту на слова, особливо роз'єднано іменники з прийменниками, які в тексті написано разом, напр.: *засуму, пре(д)насъ, вбатурінѣ, наговтвѣ, вмикити* та ін. Лігатури розчленовано на окремі літери і внесено в рядок у круглих дужках.

Розділові знаки в надрукованому варіанті проставлено за вимогами сучасної пунктуації та згідно з розумінням дослідника. Помилки оригіналу не виправлено, а прокоментовано у виносках.

За змістовим наповненням у «Актах Полтавського полкового суду 1668 — 1740 рр.» зібрано копії протоколів засідань, що охоплюють життя Полтави та навколишніх сіл. Здебільшого, переважають справи про продаж земель (грунту), сіножатей або млинів, а також документи про сварки, бійки, вбивства. Уміщено також копії заповітів, духівниць, скарг про завдані збитки в господарстві, розписки про позики та багато іншої важливої ділової документації, зокрема гетьманські укази й універсали тощо.

Переважають акти про купівлю нерухомого майна представниками старшинської верхівки й духовенства та про розпродаж його козаками і простими міщанами. Однак трапляються і досить неординарні за сюжетом документи, як, наприклад, акт про наклеп 211, у якому за словесну образу притягується до відповідальності отець Михайло, котрий називав свого ктитора Івана злодієм, однак згодом, залагодивши цю справу, отець Михайло забирає свої «ущипливіє слова» назад.

В акті 184, наприклад, суд намагається примирити між собою мачуху з її пасербицею, котра «*при учтивы(х) и вѣры годни(х) жона(х) мачуху свою Анѣну Петрациху «нѣякими(с) нестате(ч)ними рѣчами» публѣковала, тебе, мовытѣ, ѡ(т)цѣ мо(й) в Зѣ(н)ковѣ у сто(в)на взялъ...*». Через що стара Петрациха на вимогу уряду змушена була принести офіційний лист від свого сільського керівництва «*писани(й) а по(с)вѣ(д)чаючи(й) жите цно(т)ливое и по(с)тупѣки поцтивыє єе жѣ*». Однак, на цьому справа не закінчилася, як з'ясувалося, сама пасербиця Галка «*мѣючи живого мужа, з [іншим] прелюбы творитѣ, а не по закону Бжїю живеть, а ще и не бра(в)ши з си(м) втори(м) мужо(м) шлюбу, привбрѣла дѣтище*».

В акті 281 сусіди скріплюють між собою вічний мир і обіцяють більше ніколи не сваритися «*в(ѣ) посвара(х) наши(х) сусѣ(д)ски(х) при(ш)ли(с)мо тепе(р) вѣчисте зобопо(л)не до угоди, хтячи в не(р)шо(й) лю(б)вѣ сусѣ(д)ско(й) жити, бо(л)ши(х) посваро(в) проме(ж) собою понеха(в)ши ѡ(т) сего часу*».

У справі 293 йдеться про вбивство тестем свого зятя. Тесть, визнавши свою вину, оправдовувався «*в насъ гнѣву не было, ти(л)ко то в(ѣ) по(с)варѣ за хустину по(д)люю за дяво(л)скимъ наущение(мъ) вдарил-е(мъ) зятя мое(г) [о] засово(мъ) по головѣ разѣ ти(л)ко. Моя (в) то(мъ) вина*».

Тексти документів, наведених у рукописі, відповідають стандартам тогочасного діловодства: це і постійна наявність формул початку й закінчення акта, структура викладу змісту позовів і свідчень тощо. Окрім

того, подекуди у важких спірних питаннях подано покликання на артикул правових кодексів Статуту Литовського, наприклад: *судъ ннѣшни(й) цетуєть тую справу по(д)лу(г) права посполито(г)[о], в(ѣ) Статутѣ кнѣзства Литовско(г)[о] в(ѣ) роздѣле трето(м), в а(р)тикулѣ два(д)ца(т) ш(с)мо(м) описано(г)[о]* (341). Усе це свідчить про збережені традиції української актові мови та наявність кваліфікованих писарів. Хоча, варто зауважити, що рівень їхньої писемно-книжної підготовки був неоднаковий. Деякі з них мали вправний почерк і могли вміло викладати суть справи, інші писали менш охайно і більшою мірою відображали живомовну стихію, через те в текстах спостерігаємо велику кількість паралелізмів, які відбивають наслідки взаємодії книжного та живого мовлення: порівняймо, у контексті одного акта вжито *житло, мешкан(ь)я, помешканя, жилище, маєтнос(т) або уще(р)бокъ, убытокъ, тяжари, утыс(к)* (358) тощо.

Стиль ділових текстів характеризується насамперед наявністю формуляра, під яким розуміємо набір мовних штампів, мовних формул — речень і словосполучень — властивих певному різновиду ділових документів [8: 5]. У досліджуваних «Актах Полтавського полкового суду» майже кожен документ озаглавлений. У заголовку акта в сконденсованому вигляді викладено його основний зміст. Наприклад: *Запись Миха(й)ловъ Цига(н)чуковъ на купленя ниви въ Юрка Речиченъка* (235 зв.); або *Справа Яковова Семене(н)кова, жителя по(л)тавского, з жоною его Ганюю Горбанувною Процихою, невѣсткою Сороково(г)[о]* (248 зв.).

Зазвичай у структурі кожного акта виділяють три частини: 1) початковий протокол документа, 2) основна частина, 3) закінчення — кінцевий протокол документа [8: 5]. До початкового протоколу документа входить насамперед дата: рік, місяць і число. Наприклад: *Року Бжїя ахпв [1682], м(с)ця июля, сї [16] днѣя* (108 зв.), *Дѣялося в По(л)тавѣ року ахч [1690] м(с)ця ноеврия з [7] днѣя* (257). Далі йде вказівка на адресат і відомості про адресанта. Адресатом виступало міське управління, яке йменувалося міським (городовим) урядом. У Полтавських актових документах засвідчено поіменно всіх членів міського уряду, присутніх під час складання акту, з вказівкою на посаду. Тут же подано характеристику адресанта, тобто жителя даного населеного пункту, на вимогу якого складено акт. Наприклад: *Пре(д) насъ, Кости Кублицкого, судѣ по(л)ку По(л)та(в)ско(г)[о], Івана Красноперича, атамана городово(г)[о], Маѣзима Попенка, во(й)та, Миха(й)ла Баба(н)ско(г)[о], бур(ѣ)ми(ст)ра, и при многи(х) зацни(х) пе(р)сона(х)* (84), або *Я, Семень Яременъко, бывши(й) во(й)тѣ полѣта(в)ски(й), ѡзна(й)мую симъ доброво(л)ни(м) пи(с)мо(м) мо(и)мъ* (90 зв.). Розмір документа, зокрема його основної частини, міг бути довільним, все залежало від суті викладеної в ньому справи. Зазвичай, в основній частині міститься ряд традиційних шаблонів або стильових трафаретів, напр.: *станувши пре(д) насъ* (84), *преписа(н) слово в слово, котори(й) такъ ся в собѣ мѣетъ* (235 зв.), *вызнали явне, я(с)не, доброво(л)не ку записаню до кни(г) мѣски(х) по(л)тавски(х)* (84),

власний, нѣкому не пенний (31), якъ хотѣти оборочати, дати, продати (49 зв.), вишей менований (52) та ін. А також вказівка на те, хто був присутнім при здійсненні запису і додається вираз *люде вѣри годніе*, іноді поіменно перераховували так званих «могоричувальників», напр.: *При то(й) куплѣ и доброво(л)ной продажи були могори(ч)ники, люде з(н)ание и вѣри го(д)нис: пнѣ А(н)дрѣ(й) Жалѣ(н)че(н)ко, зна(ч)ни(й) товаришъ со(т)нѣ староса(н)жаровско(ѣ), пнѣ Никифорѣ, пнѣ Гаврило Ли(т)вине(н)ко, Ан(д)рѣ(й) Савче(н)ко, те(с)ля, Трохи(м) Свириде(н)ко, жите(л) ѣ староса(н)джаровскиє* (323).

Окрім того, вказано місце і час складання акта, а також повідомлення про виконане прохання внести викладену історію до актової книги: *Ми то слишачи w(t) устѣ Тетя(ни)ни(x) Хведоришини(x) Рѣзничини(x), куплю сию и продажѣ велѣли-смо в книги мѣскиє по(л)тавские вписа(т) и потребууючо(й) сторонѣ еѣтракто(м) видає(м) при печати ншо(й) мѣско(й) полтавско(й)* (235).

Основна частина, здебільшого, закінчується штампом: *лист под печатію моє(й) власно(й) писаний* (108), *Писанѣ в ратушу року и днѣ вишѣ положоного* (235), *Стефанѣ Нерода, писа(р) городови(й) по(л)та(в)ски(й) рукою* (257) або *Вашой превелебности зичливий приятель Иванѣ Скоропадский, гетманѣ Войска его царского пресвѣтлого величества Запорожского* (369 зв.).

Утім, поряд із численними штампами, стандартизованими виразами й канцелярською термінологією, мова ділових пам'яток також яскраво відображає і живомовну стихію. Народнорозмовна лексика переважно виявляється у всіх частинах документа. Початкова частина багата на ономастичний матеріал, маємо велику кількість особових назв і назв, що дають соціальну характеристику осіб, а також багату антропонімію: *Процик и Иванѣ Ми(с)че(н)ки, рожоніє брата, в(ѣ) тие слова повѣдѣвши* (84); *Я, Татияна Тимошиха Погорѣлая про(з)ви(с)ко(м)ѣ, жите(л)ка по(л)тавская* (258 зв.) тощо. Окремо слід сказати про жіночі антропоніми, адже поряд із власним найменуванням додавалося також ім'я або прізвище (або одне й друге) чоловіка. Нерідко вказувалося на *перше малъженство і вторе*, напр.: *станувши пред нами Маря по пе(р)во(м) мужу W(с)тапиѣ, небожчикова Кривцева, а тепе(р) Климиѣ, ви знала доброво(л)не...* (80 зв.).

У досліджуваній нами пам'ятці, саме через розповіді свідків про певні події до нашого часу дійшли численні фрагменти розмовного характеру, що мають неабияку цінність для дослідження мовних рівнів історії української мови. Велику кількість живомовних назв засвідчено в тих актах, які подають реєстри майна, переданого у спадщину, пограбованого, купленого, проданого тощо. Це можуть бути назви одягу та взуття, продуктів харчування, домашнього начиння, господарських споруд, домашніх тварин і птиці, інструментів, грошових одиниць, а також назви різних мір, що перелічуються, наприклад: *А на(д) то(й) шацунокѣ зостало з добрѣ небо(ж)чикови(x) поясъ срѣ(б)рни(й) злочѣ(с)ти(й),*

кгудзѣко(в) срѣ(б)рни(х) велики(х) ѡдина(д)ца(т), пе(р)стне(в) срѣ(б)р-ни(х) три, мани(с)то коралово, ѡдина(д)ца(т) куфле(й) цѣнови(х), два келѣ(ш)ка, мѣ(д)ная ча(р)ка, кубокъ срѣ(б)рни(й), полуми(с)ковъ цѣнови(х) велики(х) два, а трети(й) мали(й), мѣ(д)ни(ч)ка мося(н)дзо-вая, мушкет(о)в) кзвѣ(н)товани(х) два, мѣде(н) и казанокъ (161 зв.); або ... сѣченикови, якъ позволил-е(м), клячу дати за сорокоуста тара(н)кова-тую. Тимошовы и Яковы плугъ, воло(в); дѣвка(м), — Марѣ и Настѣ — ѡвецъ пят(ъ)десятъ, коро(в) ня(т); Гапцѣ, що за го(н)чаро(м), коро(в) двѣ. Свиные(й) дѣтемъ мои(м) десятеро, неха(й) подѣляться. Господинѣ мое(й) бабѣ ко(н) сивы(й), шкапа, которая ѡ(с)танеться (115). Лексика, засвідчена в цих уривках, позначає, насамперед, предмети і явища повсякденного життя українського селянина чи міщанина другої пол. XVII — поч. XVIII ст.

Цінною скарбницею народнорозмовної мови в актовому письменстві є також розповіді свідків, що у записах являють собою пряму мову: *прише(д)ши пред на(с) Пе(т)ро Труше(н)ко, жите(л) з села Нижни(х) Млиновъ, вскаржался на Костю, Деревя(н)чиного унука: панове, не досить єму на его дѣдизни, але мо(й) лѣсокъ вла(с)ни(й) продавъ Хвескови Артюшенъкови (219); або ставши очеви(с)то Петро Кова(л) з сѣнами своими Наумо(м)ъ и Вакулою, созна(л) явне, я(с)не и доброво(л)не такими слови, ижъ пѣнове вряде, мѣючи я кгру(н)та по(д) Дика(н)кою — лѣсъ з добровою, и з сѣножатми, и з ставками, с полемъ, — ѡ(т) Воцки Искровни набутиє, которие за вла(с)ную свою суму мѣл-емъ, за сто таларовъ, а тепе(р) у вѣчную по(с)се(с)сию продал-емъ его мл(с)ти пану Василию Кочубееви, писарови, Во(й)ска ихъ цѣрского пр(с)тло(г)[о] влч(с)тва Запо(р)зко(г)[о] (255 зв.).*

У досліджуваних текстах «Актив Полтавського полкового суду 1668—1740 рр.» виявлено чимало оформлених за звуковими і граматичними особливостями української мови староукраїнських іменників, порівняймо: *мѣна «обмін» — Записъ на мѣнѣ двора з Петро(м) Мисенъко(м) (67 зв.); посва(р) (238) «сварка, суперечка» [Т II: 180], сперека (356) «суперечка» [Т II: 343], судъ, посудокъ (101) «посуд» [Т II: 376], ѡсмачка борошна житного (234 зв.) осмачка «міра сипучих тіл, що дорівнює одній восьмій частині великої міри (відра, бочки і под.)» [Т II: 54], а що за до(л)жноє семи мѣрни(ц) солоду (169) мѣрница «міра, мірка» [Т I: 444], живот (297) «життя» [Т I: 251], лишѣтви (150 зв.) «кайма, обшивка» [Т I: 406], обми(л)ка «помилка» (260), рахуба (266 зв.) «рахунок» [Т II: 268], ступень (299) «крок; слід» [Т II: 374] та інші.*

Окремі лексичні одиниці, виявлені у досліджуваній пам'ятці, сьогодні перейшли до складу архаїчної лексики або побутують у діалектному вжитку, наприклад: *ѡ(н) и са(м), пере(д) нами стоячи, не прѣ(л)ся и сказа(л) (200) — «прітися» не заперечувати [Т II, 237]; з добро(ѣ) воли нашо(ѣ) дали-(с)мо ү вѣновѣ до(ч)цѣ нашо(й) Хвеси до(м) нашѣ власни(й) (17) — «вѣно» придане, посаг [ЕСУМ I: 400] тощо.*

Отже, мова «Актів Полтавського полкового суду 1668 — 1740 рр.» становить цінний матеріал для досліджень. Мовні особливості пам'ятки поряд із численними штампами, стандартизованими виразами й канцелярською термінологією яскраво відображають певний етап трансформації староукраїнської мови в її актово-урядовому стилістичному варіанті, а також фіксують явища живого мовлення в говірковому регіоні Полтавщини. Поданий вище огляд пам'ятки свідчить про те, що її подальше вивчення дасть можливість глибше і конкретніше дослідити процес поступової деформації традиційних норм загальнонародної мови другої половини XVII — поч. XVIII ст.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

- АКТИ — Акти Полтавського полкового суду 1668 — 1740 рр. (Т. I) // Зберігаються в Ін-ті рукопису НБУ ім. В.Вернадського / Шифр Ф I 55 256 (Лаз. 39₁).
- Т — Тимченко Є. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV — XVIII ст. — К. — Нью-Йорк, 2003.
- ЕСУМ — Етимологічний словник української мови: В 7 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні / Редкол. О. С. Мельничук (головний ред.) та ін. — К.: Наук. думка, 1982 — 2012.

1. Актовые книги Полтавского городского уряда XVII в. Ред. и примеч. В.Л. Модзалевского. — К., 1912 — 1914. — Вып. 1 — 3.
2. Архив Юго-Западной России, издаваемый комиссией по разбору древних актов. — К., 1859 — 1914. Ч. 1 — 8.
3. Ділова і народнорозмовна мова XVIII ст. (Матеріали сотенних канцелярій і ратуш Лівобережної України) / Підгот. до вид. В.А. Передрієнко. — К.: Наук. думка, 1976. — 416 с.
4. Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст. (Зб. актових документів) / Підгот. до видання В.В. Німчук, В.М. Русанівський, К.С. Симонова, В.Ю. Франчук, Т.К. Черторизька. — К.: Наук. думка, 1981. — 315 с.
5. *Левицький О.І.* Очерк внутренней истории Малороссии во 2-й пол. XVII века. — К., 1875. — Вып. 1.
6. Лохвицька ратушна книга другої половини XVII ст.: (Зб. актових документів) / Підгот. до видання О.М. Маштабей, В.Г. Самійленко, Б.А. Шарпило. — К.: Наук. думка, 1986. — 223 с.
7. *Панащенко В.В.* Палеографія українського скоропису другої пол. XVII ст. / На матеріалах Лівобережної України/. — К.: Наук. думка, 1974. — 111 с.
8. *Ченіга І.П.* Народнорозмовні елементи у мові українських ділових текстів XVI — першої половини XVII ст. // Мовознавство. — 1992. — № 6. — С. 3 — 11.

Стаття надійшла 13.05.2013.

Uliana Shtandenko

Kyiv

ACTS POLTAVA REGIMENTAL COURT 1668—1740 YEARS AS MONUMENTS OF OLD UKRAINIAN LANGUAGE

The research presents an analysis of manuscript memorials business writing the second half XVII — the beginning XVIII century “Acts Poltava regimental court 1668—1740 years. The features of the structure of public documents, the text describes the specifics of old Ukrainian monuments and listed on the relevance of research dialect elements in it.

Key words: sights of old Ukrainian language, legal documents.

УДК 811.161.2'374

Наталія Сніжко

м. Київ

СИСТЕМНИЙ ПІДХІД ДО ВИВЧЕННЯ ДИНАМІКИ ЛЕКСИЧНОГО СКЛАДУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ КІНЦЯ XVIII – ПОЧАТКУ XXI ст.

Статтю присвячено проблемам системного дослідження динаміки лексичного складу української мови кінця XVIII – поч. XXI ст. (за матеріалами словників різних типів та епох). Представлена методологія укладання електронного загальномовного тезауруса, призначеного для систематизування лексичних одиниць за лексикографічними параметрами та типами мовних змін.

Ключові слова: М.М. Пещак, системність лексики, динаміка мови та мовних норм, інтегральна лексикографія, зведений словник, загальномовний тезаурус.

Становлення системного підходу до вивчення динаміки мови в україністиці пов'язане з науковою діяльністю доктора філол. наук, професора М.М. Пещак, якій цього року виповнилося б 85. Наша розвідка присвячена світлій пам'яті Марії Михайлівни — Ученого, Учителя, Особистості. Її науковий та душевний потенціал був настільки величним, що кожному, кому пощастило спілкуватися з нею, вона подарувала частинку своєї щирої душі і палке прагнення з'ясувати глибинні механізми мовотворення, дослідити закономірності структурно-функціонального упорядкування мови й визначити роль людини в розбудові мовно-інформаційного простору.

Мову М.М. Пещак розглядала як складну систему систем, що є засобом і результатом пізнання, динаміку мовної системи аналізувала в діахронії і синхронії. Особливу увагу вона звертала на зміни, пов'язані із семан-

© Н.В. СНИЖКО, 2013

тичною транспозицією, стилістичним розшаруванням лексики та активною взаємодією терміносистем із загальноживаною лексикою [16; 17; 18; 31; 34].

На початку 80-х років минулого століття, коли персональних комп'ютерів ще не було, М.М. Пешак будувала далекоглядні плани щодо розвитку інтегральної лексикографії, передбачала всебічну комп'ютеризацію науково-видавничої справи, визначала можливості та напрямки дослідження особливостей розвитку мови за потужними словниковими базами даних. Теоретичні засади та способи системного вивчення мовних явищ узагальнені Марією Михайлівною в монографії «Нариси з комп'ютерної лінгвістики» [18].

М.М. Пешак є сподвижником системних досліджень мови в Україні та одним із фундаторів Українського мовно-інформаційного центру. Разом із колегами з відділу структурно-математичної лінгвістики Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні вона працювала над теорією і практикою української системної лексикології та лексикографії. Після опублікування 11-томного СУМа колективом авторів (М.М. Пешак, Н.Ф. Клименко, Є.А. Карпіловська та ін.) були створені праці: «Формалізовані основи семантичної класифікації лексики», «Лексична семантика в системі «людина–машина», «Український семантичний словник (проспект)» та ін. У них окреслювалися шляхи комплексного вивчення структурно-функціонального ладу мови за даними 11-томного СУМа та визначалися принципи укладання семантичного словника.

11-томний СУМ та названі праці забезпечили утвердження системного підходу в українському мовознавстві кінця XX ст. В.М. Русанівський зазначав, що **системний підхід у лінгвістиці** є результатом науково-технічної революції, зокрема розвитку кібернетики. «Пізнання будь-якого об'єкта, — наголошував учений, — повинно давати відповіді на три головні питання: а) яка його будова; б) як він виник, від чого походить і в) чому він служить, як функціонує» [20: 222]. «При вивченні мови як знаряддя пізнання треба враховувати: 1) системний характер самого пізнання (відображення, виділення головних структурних частин, їх систематизація); 2) системний характер змістової сторони мови, в якій фіксуються наслідки процесу відображення (поділ змістових одиниць на номінативні і предикативні відповідно до виділення структурних частин дійсності і їх систематизації); 3) системний характер формальної сторони мови (взаємозалежність її елементарних одиниць — фонем, способи поєднання фонем у знакові одиниці — слова)» [20: 222].

Особливості будови мовної системи, її історія та функціонування відбиті в тлумачному словнику різними типами лексикографічних параметрів [5; 16]. Змістові лексикографічні параметри (показники родо-видової кореляції слів, синонімічних та полісемічних зв'язків, антонімічних протиставлень та ін.) відображають структурування

семантичного простору мови й забезпечують моделювання лексико-семантичних груп, підгруп та відношень між ними. Граматичні параметри (показники частиномовної та лексико-граматичної класифікації слів) визначають розподіл лексики за частинами мови, категоріями роду та числа іменників, виду дієслів, ступенів порівняння прикметників тощо. Словотвірні властивості (епідигматика) відбиті відсильними формулами тлумачення. Стилiстична диференція лексики відображена в тлумачному словнику функціонально-стилiстичними ремарками. Розмежування активної та пасивної лексики здійснене за допомогою ремарок хронологічного типу (*застаріле, історичне, архаїчне* тощо). Отже, тлумачний словник забезпечує дослідників різноаспектними даними про структурно-функціональне упорядкування лексики.

«Академічний тлумачний словник є повним і надзвичайно деталізованим відображенням характеру побудови мовної системи» [18: 54], — такий висновок робить М.М. Пещак після скрупульозного вивчення структури словникових статей 11-томного СУМа. Цей словник вона вважала визначною подією в житті українства, тому на основі його словникових статей зосередила інтегральне дослідження мови та створення інформаційно-довідкових систем. До вивчення метамови 11-томного СУМа Марія Михайлівна залучила багатьох молодих лінгвістів і програмістів. Основна настанова нашого Учителя була такою: прискіплива увага до кожного структурного компонента мови, відбитого в словникових статтях СУМа, й дослідження кожного значення слова (лексико-семантичного варіанта) в усіх можливих структурно-функціональних зв'язках. Систематизуючи лексикографічні параметри тлумачного словника, ми крок за кроком осмислювали парадигматику, синтагматику та дериваційні відношення лексичних одиниць, зареєстрованих в одинадцятитомнику. На матеріалі найменувань знярядь праці переконалися, що більшість дефініцій, за визначенням Л.С. Паламарчука, — це формули-моделі [15: 134], які змістовно і компактно відображають системні зв'язки слів і відтворюють особливості їх функціонування в різних стилях мови. Саме структура формул тлумачення аналізованих слів визначила спосіб їх автоматизованого опрацювання, і в додатку до дисертації «Моделювання динаміки системно-структурних відношень українських назв знярядь праці» ми подали результати систематизування лексичних одиниць за семантичними та функціонально-стилiстичними параметрами [23]. Програми для нашого експерименту створені М.Д. Сніжком, якого М.М. Пещак залучила до розроблення засобів автоматизованої каталогізації даних в Машинному фонді української мови [19].

Системний аналіз формул тлумачення академічного словника переконує, що вони є способом узагальнено-деталізованого відображення навколишнього світу. Словниковий ідентифікатор, що відображає родову сему (архісему), вказує на найбільш загальний розряд, а словниковий

конкретизатор відтворює конкретні властивості реалії. Тому загально-визнаною в мовознавстві (І.М. Гетьман, О.М. Демська, Л.С. Паламарчук, Н.Ю. Шведова та ін.) є думка про те, що тлумачний словник — це світ, розташований за алфавітом [2; 3; 15; 32]. Змінити алфавітний порядок на семантичне упорядкування лексики, тобто відновити природне об'єднання слів (в семантичні групи, синонімічні ряди тощо) — таке завдання ідеографічного тезауруса [4; 6]. Укласти такий тезаурус можна лише спираючись на дефініції тлумачних словників. Словникові ідентифікатори верхніх рівнів узагальнення, вибрані з тлумачного словника, є тими базовими поняттями (концептами), навколо яких упродовж віків відбувається пізнання та осмислення людством законів світобудови.

Теорія формування загальномовного тезауруса, який відбиває структуру Всесвіту і є засобом дослідження динаміки мовної системи, представлена працями Л.В. Щерби, Ю.М. Караулова, О.С. Мельничука, В.М. Русанівського, В.В. Німчука, Ю.С. Степанова, А.А. Уфімцевої та ін. учених. Монографії Ю. М. Караулова «Общая и русская идеография», «Лингвистическое конструирование и тезаурус литературного языка» та ін. — це програма розвитку ідеографії як центрального наукового напрямку мовознавства. У цих книгах і в працях В.В. Морковкіна, І.М.Гетьмана, Н.Ф. Клименко, Є.А. Карпіловської, Н.Ю. Шведової, Ж.П. Соколовської та ін. учених подані і проаналізовані схеми універсуму (синоптичні схеми словників Р. Халліга і В. фон Вартбурга, Ф. Дорнзайфа, Х. Касареса та ін. учених) і визначені основні напрямки ідеографічних досліджень. Важливою є настанова Л.В. Щерби про формування таких ідеологічних словників, які б відображали історію мовомислення і були придатними для дослідження мовної еволюції [33: 295]. Підсумовуючи здобутки лінгвістики за останні десятиліття, В.М. Манакін у статті «Мова і загальна симетрія універсуму» наголошує, що всі лінгвістичні парадигми так чи інакше зводяться до визначення та осмислення ключових ідей мовотворчості, до з'ясування структури концептуального рівня мови та особливостей його словесного відтворення [11].

За принципом інтегрування знань навколо ключових понять побудовані сучасні електронні тезауруси. Серед них — потужні інформаційно-довідкові системи галузевого та енциклопедичного спрямування, якими користуються тисячі мовців: АBBYY Lingvo, Вікіпедія, Словопедія, Рубрикон та ін.

Сучасні лінгвісти прагнуть до створення такого загальномовного тезауруса, який би інтегрував якомога повніший лексичний склад мови і був придатним для різних напрямків систематизування слів (за змістом, формою, етимологією, часом створення чи запозичення, мотиваційною основою та ін.). З цією метою в академічних мовознавчих установах (Є.А. Карпіловська, В.А. Широков та ін.) та вищих навчальних закладах (Н.П. Дарчук, Л.В. Струганець та ін.) створюються

потужні лексичні бази даних та системи їх автоматизованого опрацювання.

Загальномовні ідеографічні словники, укладені колективами авторів під керівництвом Ю.М. Караулова та Н.Ю. Шведової, а також проспект Українського семантичного словника М.М. Пещак, Н.Ф. Клименко, Є.А. Карпіловської [16; 21; 22] є способом відображення лексичного багатства мови як природної системи, що має власні закони організації. На всіх етапах створення загальномовних тезаурусів простежуються особливості системного упорядкування лексики, яке, за визначенням М.П. Кочергана, полягає: «1) у вивідності одних лексичних одиниць з інших, тобто у можливості тлумачення будь-якого слова іншими словами тієї самої мови; 2) у можливості опису всіх лексичних одиниць за допомогою обмеженого числа елементів — семантично найважливіших слів; 3) у системності та упорядкованості зафіксованого в лексиці об'єктивного світу» [10: 305]. Методологія створення тезаурусів є основою сучасних інтегральних досліджень мови як динамічної системи, адже електронні словники мають змогу постійно фіксувати та систематизувати лексико-словотвірні інновації та визначати співвідношення активної і пасивної лексики. Нині особливо **актуальною** є проблема коректного лексикографування пасивних розрядів лексики. Зберегти споконвічні лексичні надбання мови й зафіксувати неологізми, які стрімким потоком наповнюють нашу мову, — таке основне **завдання** сучасних лексикографів.

Для здійснення цього завдання співробітники відділу лексикології та лексикографії під керівництвом І.С. Гнатюк працюють над укладанням **зведеного словника** лексики української мови кінця XVIII — поч. XXI ст. [9; 24; 29]. У ньому будуть інтегровані вокабулярії багатьох давніх та сучасних словників різних типів і закладені можливості відтворення динаміки лексичної системи. На основі зведеного словника далі буде формуватися загальномовний тезаурус. І саме в цій сфері системних досліджень важливими є досягнення ідеографів, адже вони з'ясували та обґрунтували можливості систематизування лексики за різними лексикографічними параметрами. Електронний **загальномовний тезаурус** формується як лексична скарбниця мови, кожне слово якої представлене в складних системно-структурних відношеннях, а часові показники (індекси словників) забезпечують системне відтворення динаміки лексики. На основі макро- та мікропараметрів опрацьованих словників закладаються можливості систематизування лексики як за найзагальнішими категоріями (частинами мови та поняттєвими полями), так і за конкретними семантичними, граматичними, стилістичними та ін. характеристиками слів. Отже, **об'єктом** системного вивчення є лексичний склад української мови кінця XVIII — поч. XXI ст., який відбито давніми (Словник української мови П.П. Білецького-Носенка та ін.) і сучасними лексикографічними працями.

Метою нашого дослідження є формування методології систематизування слів за лексикографічними параметрами словників різних типів та епох, що сприяє вивченню динаміки мови та мовних норм на значному часовому проміжку.

Важливим підґрунтям укладання сучасного електронного тезауруса є досвід формування машинних фондів мов, узагальнений у працях В.М. Андрущенка, В.М. Русанівського, М.М. Пещак, Н.Ф. Клименко, Є.А. Карпіловської та ін. лінгвістів [1; 16–18; 20]. На його основі розробляємо архітектоніку бази даних та інтегрального лексикографічного середовища, здатного систематизувати об'ємні масиви лексики [25]. Центральною ланкою системного опрацювання лексики, відібраної з різних словників, буде зведений словник. У ньому знайде відображення лексики різних епох, постануть ряди семантичних, орфоепічних та фонетико-граматичних варіантів, що дозволить простежити динаміку мови і мовних норм. Отже, системний підхід при укладанні українського тезауруса зумовить вивчення мови як складної системи систем, «структура якої має історичну глибину, історична глибина, в свою чергу, структурована вихідним станом мови і становить основу норми, а норма визначає особливості функціонування мови, розподіл її значущих одиниць між соціально зумовленими стилями — специфічною ознакою природної мови як знакової системи» [20: 226].

Для системного опрацювання динаміки мови та мовних норм важливе значення має досвід теоретичного осмислення загальних проблем мовної еволюції та інтегральної сутності мови, представлений працями В.М. Русанівського, В.В. Німчука, О.О. Тараненка, О.А. Стишова, колективною монографією Н.Ф. Клименко, Є.А. Карпіловської, Л.П. Кислюк та ін. [7; 14; 20; 29]. Названі праці є методологічними засадами вивчення динаміки мови як складної системи систем. В.М. Русанівський наголошує: «Між лексикою і граматикою існує постійна антиномія: перша прагне до змін і розширення, друга — до збереження сталості й незмінності. Ця постійно існуюча антиномія <...> є головним внутрішнім законом розвитку мови, що виявляється в двох протилежних тенденціях: в утворенні і функціонуванні нових лексичних одиниць за традиційно існуючими граматичними моделями і у виникненні нових граматичних елементів на базі лексики. При цьому треба мати на увазі ту обставину, що лексичний рівень мови завжди значно різноманітніший, ніж граматичний» [20: 111]. Загальномовний тезаурус, над яким ми зараз працюємо, передбачає аналіз співвідношення рівнів мови в ході її історичного розвитку.

Цінними для сучасного тезаурусотворення є праці А.А. Бурячка, В.О. Винника, В.Л. Івашенко, П.В. Мацьківа, М.В. Скаб та ін. учених, присвячені історії розвитку окремих ділянок лексико-семантичної системи та способам їх автоматизованого опрацювання (Л.В. Струганець, А.Я. Середницька, О.Б. Сірук та ін.). Динамічні процеси сучасного

лексикону відбиті у словниках нових слів і значень: Л.В. Туровської та Л.М. Василькової, А.М. Нелюби та ін. Отже, для формування загально-мовного тезауруса як лексичної скарбниці та інструмента інтегральних досліджень мови сьогодні є всі необхідні передумови.

За матеріалами уже укладеної частини зведеного словника (літера З) нижче подаємо результати експериментального моделювання динаміки української лексики за наступними напрямками: 1) кількісне розширення словникового складу мови за частинами мови; 2) якісні зміни на лексико-семантичному рівні; 3) варіювання слів як вияв динамічної напруги в мовній системі; 4) зміни у співвідношенні активної і пасивної лексики; 5) ідеографічне моделювання як спосіб увиразнення внутрішньоструктурного розвитку мови.

У наведеному нижче фрагменті таблиці 1. «Лексикографічне відображення динаміки лексичного складу української мови кінця XVIII — поч. XXI ст. (літера З)» представлені кількісні показники розвитку кожної частини мови протягом останніх майже трьох століть.

Таблиця дає змогу визначити кількість іменників, прикметників та ін. частин мови в кожному словнику, зіставити їх у хронологічній послідовності за типами словників та визначити співвідношення частин мови на певних лексикографічних зрізах. Так, іменників у словнику БН — 309, у Гр — 1529, в СУМі — 2748, у ВТС — 4346. Прислівників у БН — 46, у Гр — 299, у СУМі — 530, у ВТС — 614. Активне поповнення іменникової системи спостерігаємо за матеріалами новітніх словників: Українського орфографічного словника (Орф-09) за ред. В.Г. Скляренка, Великого зведеного орфографічно-

Табл. 1 (фрагмент). Лексикографічне відображення динаміки лексичного складу української мови кінця XVIII — поч. XXI ст. (літера З)

	БН	Гр	СУМ	ВТС	Орф -75	Орф -94	Орф -09	ВЗОС	СІС	ССІС	УРЕС	УРЕ	НСЗ
ім.	309	1529	2748	4346	2321	2613	3103	4617	56	75	259	401	13
прикм.	73	511	1484	1967	1202	1382	1642	2122	5	3	92	155	3
числ.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
займ.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
дієсл.	223	3667	5613	5936	3248	3840	4797	5204	1	3	0	0	3
діє- прикм.	20	92	1197	1602	1046	1274	1484	1612	0	0	9	12	0
діє- присл.	1	0	0	5	2	4	4	5	0	0	0	0	0
присл.	46	299	530	614	165	189	486	626	0	0	0	0	0
прийм.	3	13	28	31	16	17	28	32	0	0	0	0	0
спол.	2	2	8	9	3	3	4	9	0	0	0	0	0
част.	1	2	5	5	0	0	2	3	0	0	0	0	0
виг.	2	4	3	3	4	5	5	6	0	0	0	0	0
Всього:	669	6064	11171	14075	7640	8926	11166	13800	62	81	355	560	19
24582													

го словника української мови за ред. В.Т. Бусла (ВТС), Сучасного словника іншомовних слів О.І. Скопненка та Т.В. Цимбалюк (ССІС) та словника «Нові слова та значення» Л.В. Туровської і Л.М. Василькової (НСЗ). Словник «Нові слова та значення», наприклад, засвідчує лексеми на позначення нових понять (*зелентур, зооготель, зернотрейдер, звіт-презентація, зомбі, зомбування*) та спеціалізовані значення уже відомих слів (*завантажувати (інф.), зчитування (інф.), законодавець (юр.), законотворчість (юр.)*) тощо.

Тезаурусне відтворення прислівникової системи спрямовує нашу увагу до поглибленого вивчення її історичного шляху. Виявляється, що сучасними нормативними словниками та 11-томним СУМом представлена лише частина того прислівникового багатства, яке відображене словниками попередніх епох. За даними проєктованого зведеного словника, під літерою З зібрано 830 прислівників. Більша їх частина у сучасній літературній мові не функціонує, адже є застарілою, діалектною або не відповідає фонетико-граматичним чи акцентуаційним нормам. В Українському орфографічному словнику за ред. В.Г. Склярєнка подано 486 прислівників на літеру З. Отже, зведений словник дає цінний матеріал для ретроспективного дослідження динаміки прислівникової системи, визначення тенденцій конкурування варіативних форм та з'ясування принципів їх кодифікування.

У фрагменті таблиці 2 «Динаміка прислівникової системи кінця XVIII — поч. XXI ст. (за матеріалами лексикографічних праць)» подані прислівники без зведення їх варіантів з метою увиразнення глибини варіювання та його результативності в сучасній мові.

За даними таблиці визначаємо, що сучасними літературними нормами не підтримується частина прислівників, які є в реєстрі словника Б.Д. Грінченка (*забезвинно, забезневинно, забіч, завалисто, заввишечки, завгеть, завглибки, завдарім, завжди, завсігда, завсігди, завстаршки, завсюди, завчасто, захододка, зачесно, здрібна, здрібненька* та ін.), словника Є. Желєхівського та С. Недільського (*завідома, за-вірне, з-гніва, завперед, залучно, заруч, зачісно, зголаруч, зміново, зневісти, зрозумно*) та ін.

У створюваному нами зведеному словнику варіантні форми слів подаємо під словом-домінантою окремими рядками. Так, під домінантою **заздалегідь** групуємо усі варіанти, які засвідчені давніми словниками:

заздалегідь *присл.* СУМ ВТС Орф-75 Орф-94 Орф-09 ВЗОС ОЕ Ж (*разом із* заздалігоди) Гр (*разом із* заздалегіди і заздалігоди) Гол УНС УАС

зазда́легідь БН (*разом із* загодя́ і завча́с)

завзда́легідь Гр (*при* заздалегідь)

зазда́легіди СУМ (*діал.*) (*при* заздалегідь)

зазда́легіди ВТС (*діал.*) (*при* заздалегідь) Орф-09 ВЗОС

Табл. 2 (фрагмент). Динаміка прислівникової системи кінця XVIII — поч. XXI ст. (за матеріалами лексикографічних праць)

	БН	Гр	Орф-75	Орф-94	Орф-09	ВЗОС	СУМ	ВТС
заавансовано	—	—	—	—	—	ВЗОС	—	ВТС
заангажовано	—	—	—	—	—	ВЗОС	—	ВТС
забавно	—	—	—	—	—	ВЗОС	СУМ	ВТС
забагато	—	Гр	Орф-75	Орф-94	Орф-09	ВЗОС	СУМ	ВТС
забайдуже	—	Гр	—	—	Орф-09	—	—	—
забарливо	—	—	—	—	Орф-09	ВЗОС	—	ВТС
забарно	БН	Гр	Орф-75	Орф-94	Орф-09	ВЗОС	СУМ	ВТС
забезвинно	—	Гр	—	—	—	—	—	—
забезневинно	—	Гр	—	—	—	—	—	—
забезпечено	—	—	—	—	Орф-09	ВЗОС	СУМ	ВТС
забіч ²	—	Гр ²	—	—	—	—	—	—
забіякувато	—	—	—	—	Орф-09	—	СУМ	—
забіякува́то	—	—	—	—	—	ВЗОС	—	ВТС
заблизько	—	—	Орф-75	Орф-94	Орф-09	ВЗОС	СУМ	ВТС
забобонно	—	—	—	—	Орф-09	ВЗОС	СУМ	ВТС
заважко	—	—	Орф-75	Орф-94	Орф-09	ВЗОС	СУМ	ВТС
завалисто	—	Гр	—	—	—	—	—	—
завбачливо	—	—	—	—	Орф-09	ВЗОС	СУМ	ВТС
завбільш	—	—	—	—	Орф-09	ВЗОС	—	—
завбільшки	—	Гр	Орф-75	Орф-94	Орф-09	ВЗОС	СУМ	ВТС
завбого	—	—	—	—	—	ВЗОС	СУМ	ВТС
заввиш	—	Гр	—	—	—	ВЗОС	—	ВТС
заввишечки	—	Гр	—	—	—	—	—	—
заввишки	—	Гр	Орф-75	Орф-94	Орф-09	ВЗОС	СУМ	ВТС
завгеть	—	Гр	—	—	—	—	—	—
завглиб	—	Гр	—	—	—	ВЗОС	—	ВТС
завглибки	—	Гр	—	—	—	—	—	—
завглибшки	—	Гр	Орф-75	Орф-94	Орф-09	ВЗОС	СУМ	ВТС
завгодя	—	Гр	—	—	—	ВЗОС	СУМ	ВТС
завгрубшки	—	Гр	Орф-75	Орф-94	—	ВЗОС	СУМ	ВТС
завдалеки	—	Гр	—	—	—	ВЗОС	—	ВТС
завдальшки	—	Гр	—	—	—	ВЗОС	—	ВТС
завдарім	—	Гр	—	—	—	—	—	—
завди	БН	—	—	—	—	—	—	—
завдовж	—	Гр	—	—	Орф-09	ВЗОС	—	ВТС
завдовжки	—	Гр	Орф-75	Орф-94	Орф-09	ВЗОС	СУМ	ВТС
завдовжки	БН	—	—	—	—	—	—	—
завдруге	—	Гр	—	—	—	ВЗОС	СУМ	ВТС
завдяки	—	Гр	—	—	—	—	—	—
завдячливо	—	—	—	—	Орф-09	ВЗОС	СУМ	ВТС
заведено	—	Гр	—	—	—	—	—	—
завжде	—	Гр	—	—	—	—	—	—
завжди́	—	—	Орф-75	Орф-94	Орф-09	ВЗОС	СУМ	ВТС
завжди	БН	Гр	—	—	—	—	—	—
завздалегідь	—	Гр	—	—	—	—	—	—
завзято	—	Гр	—	—	Орф-09	ВЗОС	СУМ	ВТС
завиграшки	—	—	—	Орф-94	—	ВЗОС	СУМ	ВТС
завидка	—	Гр	—	—	—	ВЗОС	СУМ	ВТС

	БН	Гр	Орф-75	Орф-94	Орф-09	ВЗОС	СУМ	ВТС
завидко	—	—	—	—	—	ВЗОС	—	ВТС
завидливо	—	—	—	—	Орф-09	ВЗОС	СУМ	ВТС
завидна	—	Гр	Орф-75	Орф-94	Орф-09	ВЗОС	СУМ	ВТС
завидно	—	Гр	—	Орф-94	Орф-09	ВЗОС	СУМ	ВТС
зависоко	—	—	—	—	Орф-09	ВЗОС	СУМ	ВТС
завідомо	—	—	—	—	—	—	СУМ	—
завізненько	—	Гр	—	—	—	—	—	—
завізно	БН	Гр	—	Орф-94	Орф-09	ВЗОС	СУМ	ВТС
завічно	—	Гр	—	—	—	ВЗОС	—	—
завкривдно	—	Гр	—	—	—	ВЗОС	—	ВТС
завоїсто	—	Гр	—	—	—	—	СУМ	—
заволоком	—	Гр	—	—	—	—	—	—
заворожено	—	—	—	—	Орф-09	ВЗОС	СУМ	ВТС
заворожуюче	—	—	—	—	—	ВЗОС	—	ВТС
завперше	—	Гр	—	—	—	ВЗОС	—	ВТС
завсегда	—	Гр	—	—	—	—	—	—
завсігда	—	Гр	—	—	—	—	—	—
завсігди	—	—	—	—	—	ВЗОС	СУМ	ВТС
завсігді	—	Гр	—	—	—	—	—	—
завсіди	—	Гр	Орф-75	—	—	ВЗОС	СУМ	ВТС
завстаршки	—	Гр	—	—	—	—	—	—
завсюди	—	Гр	—	—	—	—	—	—
завтовш	—	Гр	—	—	—	ВЗОС	—	ВТС
завтовшки	—	Гр	Орф-75	Орф-94	Орф-09	ВЗОС	СУМ	ВТС
завтра	—	Гр	Орф-75	Орф-94	Орф-09	ВЗОС	СУМ	ВТС
завуальовано	—	—	—	—	Орф-09	ВЗОС	СУМ	ВТС
завузько	—	—	—	—	Орф-09	ВЗОС	—	ВТС
завчас	БН	Гр	—	—	—	ВЗОС	—	ВТС
завчасно	—	—	—	—	Орф-09	ВЗОС	СУМ	ВТС
завчасто	—	Гр	—	—	—	—	—	—
завчасу	—	Гр	Орф-75	Орф-94	—	ВЗОС	СУМ	ВТС
завчено	—	—	—	—	Орф-09	ВЗОС	СУМ	ВТС
завше	—	Гр	—	Орф-94	—	ВЗОС	СУМ	ВТС
завшир	—	Гр	—	—	Орф-09	—	—	—
завширки	—	Гр	—	—	—	—	—	—
завширшки	—	Гр	Орф-75	Орф-94	Орф-09	ВЗОС	СУМ	ВТС
загадково	—	—	—	—	Орф-09	ВЗОС	СУМ	ВТС
загайно	—	Гр	—	—	Орф-09	ВЗОС	СУМ	ВТС
загалом	—	Гр	Орф-75	Орф-94	Орф-09	ВЗОС	СУМ	ВТС
загально	—	—	—	—	Орф-09	ВЗОС	СУМ	ВТС
загальноновживано	—	—	—	—	Орф-09	—	—	—
загальнодержав-	—	—	—	—	Орф-09	—	—	—
но								
загальнодо-								
ступно	—	—	—	—	Орф-09	—	—	—
загальнозрозумі-								
міло	—	—	—	—	Орф-09	ВЗОС	—	ВТС
загальнокорисно	—	—	—	—	Орф-09	ВЗОС	—	ВТС
< ... >								

заздалегіди Гол (*разом* із заздалегіди)
заздалегіди УАС (*при* заздалегідь)

Зведення орфоепічних та фонетико-граматичних варіантів під домінантами у проєктованому тезаурусі забезпечує дослідників систематизованим матеріалом з історії становлення певних категорій мови та взаємодії мовних рівнів в ході еволюції. Варто зазначити, що сучасними провідними лексикографами (колективом авторів Українського орфографічного словника (Орф-09) за ред. В.Г. Складенка та однотомного тлумачного Словника української мови (СУМЖ) за ред. В.В. Жайворонка) здійснена титанічна робота, що стосується групування варіантів в єдиному заголовному ряді. Формується нова методологія системного відображення варіантів та похідних слів в академічному тлумачному словникові. Мовні та кодифікаційні процеси увиразнюються системно і компактно. Так, зі Словника української мови за ред. В.В. Жайворонка (СУМЖ) дізнаємося про існування паралельних форм: *загудіти і загустити, загоряти і загорати, запевняти і запевнювати, зістругувати і зстругувати, зрізувати і зрізати, зшкрібати і зішкрібати і зскрібати, зяяти і зяяти, закладини і закладчини, закут і закутень, замкнений і замкнутий, задержуватий і задиракуватий і задиркуватий, зарані і зарання, зроду-віку і зроду-звіку* та ін.

Варіативні ряди, зафіксовані у Зведеному словнику української лексики кінця XVIII — поч. XXI ст., є набагато ширшими і постають як єдина ланка між синхронією і діахронією. Вони включають застарілі слова, тому дозволяють визначити глибину й результативність явища фонетико-граматичного варіювання. Досить розлогими є, напр., давні варіативні ряди на позначення понять *зіниця* (*зрінка, здрінка, зрівка, здрянка, зрінко, зрілко* та ін.), *збіжжя* (*збіже, збоже, збожжя*), *зрадник* (*здрайця, зрадок, зрадець*) та ін. За матеріалами зведеного словника моделюємо процеси асимілювання багатьох запозичених лексем і визначаємо їх наслідки в сучасній мові. Виявляється, що зовсім недавно в українській мові поняття **ангел** виражалося варіантами *ангол, ангель, янгол*; у словнику Б.Д. Грінченка засвідчені дублетні форми *аптека* і *аптика*; варіанти *авантурник* та *авдитор* є і в словнику Б.Д. Грінченка, і в 11-томному СУМі тощо. Надзвичайно розлогий варіативний ряд *бусурман* (*бусурмен, бесурман, бесурмен, бісурман, бесурмянин, бесур* та ін.) укладачами сучасних нормативних словників (Орф-09) зведений до двох реєстрових одиниць: *бусурман* і *бусурмен*.

Системне дослідження варіантів — це окремий актуальний напрямок мовознавства. Цьому явищу присвячені праці К.Г. Городенської, І.Г. Матвіяса, О.О. Тараненка, В.Б. Фридрак та багатьох інших учених. Узагальнити специфіку фонетико-граматичного варіювання слів в українській мові останніх трьох століть та з'ясувати закономірності їх кодифікування можна буде лише по завершенню укладання загальномовного тезауруса.

Для дослідження історичної глибини мовної системи та визначення **ядра лексичної системи**, що залишалося незмінним протягом віків, застосовуємо методику зіставлення реєстрів досліджуваних лексикографічних праць. Способом порівняння вокабуляріїв 13 різних за часом створення словників (СУМ+ВТС+Орф-75+Орф-94++Орф-09+ОЕ+ВЗОС+Гол+БН+Ж+Гр+ УНС+УАС=56 слів) визначаємо найбільш стійку групу лексики, яка була зафіксована словником П.П. Білецького-Носенка і входить до реєстру сучасних тлумачних та орфографічних словників (див. табл. 3).

Отже, 56 слів під буквою З — це частина лексичного ядра мови, яке витримало усі випробування часом, відображає основні поняття і займає центральні позиції в розбудові мовної системи. Моделювання таких ділянок лексики важливе для типологічних досліджень мови, осмислення її пізнавальної та аксіологічної спрямованості.

Внаслідок порівняння реєстрів чотирьох тлумачних словників (БН+Гр+СУМ+ВТС) одержуємо групу із 277 слів (див. табл. 4).

Ці слова є основою **перспективного моделювання** семантичних змін у мові (розширення та звуження семантики, розвитку полісемії та омонімії, перегруповання синонімічних рядів, зміни співвідношення родо-видових зв'язків тощо), адже їх семантична структура послідовно відбита у тлумачних словниках різних епох [25].

Інтегральне опрацювання реєстрів словників різних типів дозволяє також осмислювати явище лексикографічної синергетики (від гр. *synergia* «співучасть, взаємодія»). Під цим поняттям розуміємо спільні зусилля лексикографів різних епох, спрямовані на збереження лексичного фонду мови та вироблення оптимальних лексикографічних прийомів систематизування слів. У фрагменті таблиці 5 «Лексикографічна синергетика (літера З)» подані кількісні показники спільних реєстрів різних словників, що відображають найуживанішу нормативну лексику.

Табл. 3. Спільний лексичний фонд різних за типами та часом створення словників (літера З)

іменники	завада, займище, закуток, залога, запис, заполоч, запорожець, збиток, зброя, збруя, звичайність, звістка, згода, здирство, земля, зиск, злість, злодій, змова, зозуля, зрада, зріст, зуб
прикметники	залізний, заячий, збройний, звичайний, згідний, здоровенний, зелений, злосливий
дієслова	забажати, завдати, замучити, занастити, запобігати, зарікатися, заробляти, заручити, зачинити, звабити, збагнути, збентежити, згадати, згадувати, зледащити, зневажати, зневіритися, знущатися, зробити, зрушити, зуміти, зустрітися
прислівники	задосить

Табл. 4. Спільний реєстр традиційних і нових тлумачних словників (літера З)

іменники	забава, забороло, забрьоха, завада, завзятість, завзяття, завірюха, завіт, заволока, загата, загін ¹ , загреба, зажера, зажерливість, заздальгідь, заздрість, зазовини, зазубень, займище, закамарок, закарлючка, закінчення, закон, закрутка, закуток, залізняк, залізо, залага, залоза, заморока, занедбання, заохочування, запара, запаска, запинання, запис, заполоч, запорожець, заробок, засік, заслона, застава ¹ , заставка ¹ , заступ, загірка, затрата, захід ² , зашморґ, збиток, збіжжя, збій ¹ , збірня, зброя, збруя, зверхність, звичай, звід, звір, звістка, згода, згряя, згуба, здирство, здір, здобич, здоровило, зик ¹ , зирк, зиск, зичливість, зів, зірка, зіронька, з'їди, злигодні, злидень, злість, злодій, злодійство, злодога, злотий ² , злука, злюка, змова, зневага, знегода, знищення, знуцання, зовиця, зозуленька, зозулька, зозуля, золототисячник, зона, зоря, зрада, зрізок, зріст, зуб, зухвальство, зяб.
прикметники	завзятий, задній, заздрісний, зайвий, залізний, заміжній, запашний, запеклий, збройний, звиклий, звичайний, звичний, згідний, згодливий, здоровенний, зичливий, злигодній, злиденний, злодійкуватий, злодійський, злосливий, злотий ¹ , золотий, зухвалий.
дієслова	забавитися, забажати, забажатися, забрьохати, завадити ¹ , завдати, заводити ¹ , заводитися, заволати, заволікати, загоїти, загоїтися, заграти, загубити, загадати, заживати ² , закутати, залищитися, залучати, заманутися, замовляти, замучити, занапастити, занудити, заплющити, запобігати, заповідати, заразити, заразитися, зарікатися, заробляти, заручити, засапатися, заскабити, застріти, заталанити, затуляти, затягати ¹ , захляти, заховати, заходитися ¹ , захряснути, зацькувати, зачиняти, зашерхати, зашморгнути, заялозити, збавляти, збагнути, збентежити, збувати, звикати, звінчати, згадати, згадувати, згарбати, згаснути, згодити, зготовити, згромаджувати, згубити, здати, здивувати, здитинитися, здихати, здихатися, здійматися, здогнати, здолати, здужати, зичити, з'їхати, злагодити, зледащити, злигати, злучити, змагатися, змилюватися, зміняти, зміцнити, зневажати, зневіритися, знущатися, зорювати, зрадити, зрадіти, зробити, зрушити, зубожити, зуміти, зустрітися, зцупити.
прислівники	забарно, завдовжки, завжди, завізно, задосить, заздальгідь, заледве, заміж, звичайно, звісно, злиденно, змалку, зненацька, знов, зранку.

Поза спільним реєстром перебуває пасивна чи обмежена сферою вживання лексика, або та, що не була введена до реєстру 11-томного СУМа з ідеологічних міркувань. За даними таблиці визначаємо, що зі словника Б.Д. Грінченка, загальна кількість слів у якому під буквою **З** складає 6064 одиниці, до реєстру 11-томного СУМа було включено 3576 слів, до реєстру ВТС — 3854 і т. д. Отже, поза 11-томним СУМом виявилось понад дві тисячі лексичних одиниць словника Б.Д. Грінченка (на літеру **З**). У зведеному словнику лексичний реєстр словника Б.Д. Грінченка постане в повному обсязі, і дослідники матимуть змогу аналізувати «забуті» слова щодо їх нормативності та етнокультурної цінності: *збірослов* «словник», *збіросвіт* «точка, в якій сходяться проме-

Табл. 5. (фрагмент). Лексикографічна синергетика (літера З)

Словник	СУМ	ВТС	Орф-75	Орф-94	Орф-09	ВЗОС	БН	Гр	Я	УНС	УАС	СІС	ССІС
СУМ	11171	10874	6924	7920	8730	9829	314	3576	436	3371	5100	31	43
ВТС	10874	14075	7341	8752	10033	12774	322	3854	472	3523	5449	57	68
Орф-75	6924	7341	7640	7107	6719	7364	255	2530	306	2757	3769	30	39
Орф-94	7920	8752	7107	8926	8034	8799	262	2799	348	2956	4168	49	53
Орф-09	8730	10033	6719	8034	11166	9785	250	2910	374	2964	4364	49	60
ВЗОС	9829	12774	7364	8799	9785	13800	310	3690	464	3412	5187	53	69
ОЕ	7481	8267	6718	8321	7601	8336	241	2578	334	2711	3874	46	50
БН	314	322	255	262	250	310	669	295	37	210	273	1	1
Ж	3034	3694	2303	2531	2694	3678	292	2548	411	2453	3150	21	26
Гр	3576	3854	2530	2799	2910	3690	295	6064	171	2357	4371	1	3
Гол	2021	2117	1861	1928	1905	2090	145	1286	117	1505	2084	10	17
Я	436	472	306	348	374	464	37	171	1745	255	439	1	1
УНС	3371	3523	2757	2956	2964	3412	210	2357	255	5144	4203	11	17
УАС	5100	5449	3769	4168	4364	5187	273	4371	439	4203	8590	11	19
СІС	31	57	30	49	49	53	1	1	1	11	11	62	37
ССІС	43	68	39	53	60	69	1	3	1	17	19	37	81
УРЕ	374	464	368	414	412	444	30	121	35	186	210	30	27
УРЕС	264	307	253	272	276	293	25	94	27	138	153	22	20
НСЗ	7	9	6	9	13	12	0	3	1	5	4	0	1
Всього слів:	11171	14075	7640	8926	11166	13800	669	6064	1745	5144	8590	62	81

ні світла», *забігайло* «улеслива людина», *зайдисвіт* «волоцюга», *засадич* «хліб», *замерзляки* «бурульки», *заміття* «кучугури снігу», *закладанка* «плахта», *зубка* «цибуля», *засушок* «сухар», *зробок* «виснажена працею людина», *завідня* «колода, якою повертають вітряк», *заткалка* «пробка», *зсипа* «кошик», *злюбини* «обряд сватання», *згіддя* «майно», *звисок* «крутий берег», *замозолити* «заробити тяжкою працею», *зсинити* «побити до синців», *златкувати* «покрити латками», *замолодикувати*, *замоторитися* «поспішати» та ін. Частина цих слів актуалізована укладачами словників Орф-09, ВЗОС та ВТС.

Продуктивним способом всебічного дослідження динаміки лексичного складу мови на значному часовому відтинку є ідеографічне моделювання розвитку ієрархічно структурованих груп і підгруп за семантичними даними тлумачних словників різних епох. В електронному

загальномовному тезаурусі закладається можливість поняттєвого структурування лексики на основі словникових ідентифікаторів значення, які вказують на родові семи (архісеми) поля і об'єднують навколо себе видові назви. Відбираємо їх зі словника Б.Д. Грінченка, 11-томного СУМа і ВТС за ред. В.Т. Бусла. Для кожного словника проектуємо свою синоптичну схему, внаслідок чого матимемо змогу простежити динаміку мовної картини світу за різними часовими періодами. Основою моделювання є 11-томний СУМ. В ідеографічному словнику іменників, сформованому нами за матеріалами 11-томного СУМа, нараховується 101 поняттєва група: БОГ, ЛЮДИНА, ДІЯ, ЯВИЩЕ, ЧАС, ПРОСТІР, ОДЯГ, ВЗУТТЯ та ін. За матеріалами Великого тлумачного словника української мови В. Т. Бусла визначаємо, що на межі ХХ і ХХІ ст. для відображення нових понять у мові розвиваються нові поняттєві групи та підгрупи: БІЗНЕС, ТУРИЗМ, ДИЗАЙН, КОМП'ЮТЕРИ, КОМП'ЮТЕРНІ ТЕХНОЛОГІЇ, НАРКОТИКИ, ФОБІЇ та ін. [26]. Зіставлення структури поняттєвих груп за різними словниками виявляє спіралеподібний хід перебудови мовної системи. Екстра- та інтралінгвальні фактори зумовлюють перегрупування гіпонімів та гіперонімів, внаслідок чого відбувається ускладнення внутрішньої структури мови. В 11-томному СУМі слово *туризм*, наприклад, зафіксоване як звичайна видова назва, а в новітніх словниках (ВТС, НСЗ та ін.) воно постає як гіперонім, що формує поняттєву підгрупу ТУРИЗМ: *агротуризм, екотуризм, бізнес-тур, зелен-тур* та ін.

Інструментарій електронного ідеографічного тезауруса іменників дозволяє моделювати динамічні зміни в усіх поняттєвих групах і підгрупах за функціонально-стилістичними параметрами. Так, за кількома словниками простежуємо історію назв посуду, що мають ремарку *заст.* в 11-томному СУМі: *вагани, ваганки, гарець, гарнець, залізник, каганець, красовуля, кухва, кухоль, миса, мідень, мідниця, носатка, око, піднос, половинчик, поставець, сороківка, талір, талірка, талірочка, фіал, чарка, шерітвас, шкалик, штоф¹, штофик* та ін. Виявляємо, що укладачі ВТС (за ред. В. Бусла) фіксують усі застарілі назви посуду. В Українському орфографічному словникові (Орф-09 за ред. В. Склярєнка) та однотожному тлумачному Словникові української мови (СУМЖ за ред. В.В. Жайворонка) зафіксовані лише деякі слова цієї групи. Укладачі останнього для слів *гарець* і *гарнець, каганець, поставець* та ін. використовують ремарку *трад.-нар.* Отже, як традиційно-народні збережені в сучасній мові назви посуду, засвідчені І.П. Котляревським в «Енеїді» («Всю страву в *вагани* вливали і роздавали всім ложки» або «Троянці... одважних стали обнімати.. і *красовулю* піднесли») та Номисом в «Українських приказках і прислів'ях» («Будем пить із *каганця* та й чарочки до денця»). Тож маємо змогу простежити історію розвитку поняттєвих груп, з'ясувати особливості мовного освоєння світу українцями у певні часові періоди та визначити традиційно-народну основу мови.

Отже, систематизування та зіставлення різноаспектних даних за словниками різних типів та епох в електронному тезаурусі лексики української мови кінця XVIII — поч. XXI ст. забезпечує вивчення динаміки мови та мовних норм в усій складності їх вияву. Інтегральне опрацювання семантичних, граматичних, хронологічних та стилістично-функціональних параметрів дозволяє моделювати мову як складну динамічну систему, розвиток якої характеризується наступними змінами: кількісним розширенням словникового складу та зміною співвідношення неологічної та архаїчної лексики в різні періоди мовного розвитку; якісним оновленням лексико-семантичної системи (розширенням чи звуженням семантики слів, розвитком полісемії та омонімії, перегрупуванням гіпонімів та гіперонімів, ускладненням ієрархічних відношень лексичних одиниць); розширенням або скороченням варіативних рядів слів, конкуруванням фонетико-граматичних чи акцентуаційних дублетів, усуненням надлишкових варіативних форм; поступовою розбудовою лексичного ядра мови та його центральної ролі в усіх динамічних процесах; активною взаємодією та взаємозбагаченням термінологічних підсистем і загальноповсякденної лексики; стилістичною диференціацією лексики та ін. Зосередження та систематизування даних про історію, структуру та функціонування мови в єдиній інформаційно-довідковій системі — основа всебічного дослідження динаміки мови і мовних норм, прогнозування наступних змін, моделювання мовної та концептуальної картин світу, розбудови теорії і практики інтегральної лексикографії.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

- БН — Білецький-Носенко П.П. Словник української мови / Підгот. до вид. В.В. Німчук. — К.: Наук. думка, 1966. — 423 с.
- ВЗОС — Великий зведений орфографічний словник сучасної української лексики / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. — К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004. — 896 с.
- ВТС — Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. — К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. — 1736 с.
- Гол — Голоскевич Г. Правописний словник. — Нью-Йорк — Париж — Сідней — Торонто — Львів: 1994. — 461 с.
- Гр — Словарь української мови / За ред. Б.Д. Грінченка. — Т. I—IV. — К., 1907 — 1909.
- ЕСУМ — Етимологічний словник української мови: В 7-и т. / Голов. ред. О.С. Мельничук. — Т. I—VI. — К.: Наук. думка, 1982 — 2012.
- Ж — Желеховський Є., Недільський С. Малорусько-німецький словар. — Т. I—II. — Львів, 1886.
- НСЗ — Нові слова та значення: словник / Інститут української мови НАН України; уклали: Л.В. Туровська, Л.М. Василькова. — К.: Довіра, 2009. — 271 с. — (Словники України).
- ОЕ — Орфоепічний словник української мови: В 2-х т. / Уклад. М.М. Пешак, В.М. Русанівський, Н.М. Сологуб, В.В. Чумак, Г.М. Ярун. — К., 2001.
- Орф-75 — Орфографічний словник української мови / Уклад. С.І. Головащук, Т.В. Зайцева, І.С. Назарова, М.М. Пешак, В.М. Русанівський. — К., 1975.
- Орф-94 — Орфографічний словник української мови / Уклад. С.І. Головащук, М.М. Пешак, В.М. Русанівський, О.О. Тараненко. — К.: Вид-во «Довіра», 1994. — 864 с.
- Орф-09 — Український орфографічний словник / уклали: В.В. Чумак [та ін.]; за ред. В.Г. Скляренка. — К.: Довіра, 2009. — 1011 с. (Словники України).

- СІС — Словник іншомовних слів / за ред. О.С. Мельничука. — К., 1986. — 776 с.
ССІС — Сучасний словник іншомовних слів / Уклад. О.І. Скопненко, Т.В. Цимбалюк. — К., 2006. — 789 с.
СУМ — Словник української мови. — Т. I—XI. — К.: Наук. думка, 1970—1980.
СУМЖ — Словник української мови / Кер. В.В. Німчук та ін. / Відп. ред. В.В. Жайворонюк. — К.: ВЦ «Просвіта», 2012. — 1320 с.
УАС — Українсько-англійський словник / Уклад. К. Андрусишин і Я. Кретт. — Саскатун (Канада), 1990. — 1163 с.
УНС — Українсько-німецький словник / Уклад. З. Кузеля і Я. Рудницький. — Лейпциг, 1943. — 1494 с.
УРЕ — Українська радянська енциклопедія: В 12-и т. — К., 1977—1985.
УРЕС — Український радянський енциклопедичний словник: У 3-х т. — К., 1967—1968.
Я — Яворницький Д. І. Словник української мови. — Катеринослав, 1920. — Т.1 (А-К). — 408 с.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрущенко В.М. Концепція і архітектура Машинного фонду російського мови // Машинний фонд російського мови: ідеї і суждення. — М.: Наука, 1986. — С. 26–44.
2. Гетьман І.М. Теоретична і практична ідеографія: Принципи побудови тезаурусів: Навч. посібник. — К.: Вища шк., 1993. — 119 с.
3. Демська О.М. Вступ до лексикографії. — К.: Вид-во Києво-Могилянської академії, 2011. — 268 с.
4. Дубичинський В.В. Теоретическая и практическая лексикография. — Вена. — Харьков, Издатели: Wiener Slavistischer Almanah, 1998. — 160 с.
5. Караулов Ю.Н. Лингвистическое конструирование и тезаурус литературного языка. — М.: Наука, 1981. — 366 с.
6. Караулов Ю.Н. Общая и русская идеография. — М.: Наука, 1976. — 355 с.
7. Клименко Н.Ф., Карпіловська Є.А., Кислюк Л.П. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі. — К.: Вид. дім Дмитра Бураго, 2008. — 336 с.
8. Клименко Н.Ф., Пещак М.М., Савченко І.Ф. Формалізовані основи семантичної класифікації лексики. — К.: Наук. думка, 1982. — 250 с.
9. Козирева З.Г. Зведений словопоказчик української лексики // Лексикографічний бюлетень: Збірник наукових праць / Відпов. ред. к. філол. н. І.С. Гнатюк. — К., 2009. — Вип. 18. — С. 31–41.
10. Кочерган М.П. Лексико-семантична система // Українська мова: Енциклопедія. — К.: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2004. — С. 305–306.
11. Манакін В.М. Мова і загальна симетрія універсуму // Мовознавство. — 2011. — № 3. — С. 26–40.
12. Мельничук О.С. Структура і система мови // Українська мова: Енциклопедія. — К.: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2004. — С. 656–657.
13. Морковкин В.В. Идеографические словари. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1970. — 72 с.
14. Німчук В.В. Давньоруська спадщина в лексиці української мови / АН України. Ін-т української мови; Відп. ред. С.П. Бевзенко. — К.: Наук. думка, 1992. — 416 с.
15. Паламарчук Л.С. Українська радянська лексикографія (Питання історії, теорії та практики). — К.: Наук. думка, 1978. — 204 с.
16. Пещак М.М., Клименко Н.Ф., Карпиловская Е.А. Украинский семантический словарь. Проспект. / Отв. ред. М.М. Пещак. — Киев: Наук. думка, 1990. — 264 с.
17. Пещак М.М., Клименко Н.Ф., Ярун Г.М. Лексична семантика в системі «людина-машина» / Відп. ред. Л.С. Паламарчук. — К.: Наук. думка, 1986. — 278 с.
18. Пещак М.М. Нариси з комп'ютерної лінгвістики: Монографія. — Ужгород: Закарпаття, 1999. — 200 с.
19. Пещак М.М., Снежко Н.Д. Система ведення інтегрованого каталогу в Машинному фонді українського мови // Матеріали Третньої Всесоюзної конференції по створенню Машинного фонду російського мови. — Ч. 2. — М.: Ін-т рус. яз., 1989. — С. 145–146.

20. *Русанівський В.М.* Структура лексичної і граматичної семантики. — К.: Наук. думка, 1988. — 240 с.
21. Русский семантический словарь: В 6 т. / Под общей ред. Н.Ю. Шведовой. — М.: Азбуковник, 1998 — 2007.
22. Русский семантический словарь: Опыт автоматического построения тезауруса: от понятия к слову / Сост.: Ю.Н. Караулов и др. — М.: Наука, 1983. — 566 с.
23. *Сніжко Н.В.* Моделирование динамики системно-структурных отношений украинских наименований орудий труда: Автореф. дис. ...канд. филол. наук. — К., 1990. — 20 с.
24. *Сніжко Н.В.* Актуальні проблеми системного дослідження лексики // Українська лексикографія в загальнослов'янському контексті: теорія, практика, типологія. — К.: Ін-т української мови НАН України, 2011. — С. 532–543.
25. *Сніжко Н.В.* Проблеми сучасної інтегральної лексикографії // Слово и словарь = Vocabulum et vocabularium: сб. науч. тр. / ГрГУ им. Я.Купалы; редкол.: Л.В. Рычкова (гл. ред.), Т. Ройтер, В.В. Дубичинский [и др.]. — Гродно: ГрГУ, 2013. — С. 26–29.
26. *Сніжко Н.В., Сніжко М.Д.* Динаміка концептів та структурні зміни лексики в «Ідеографічному словнику української мови» // Людина. Комп'ютер. Комунікація: Зб. наук. праць / За ред. Ф. Бацевича. — Львів: Вид-во Національного університету «Львівська політехніка», 2010. — С. 293–297.
27. *Соколовская Ж.П.* Проблемы системного описания лексической семантики. — К.: Наук. думка, 1990. — 184 с.
28. *Степанов Ю.С.* Основы общего языкознания: Учебное пособие для студентов филол. специальностей пед. ин-тов. — М.: Просвещение, 1975. — 271 с.
29. *Тараненко О.О.* Новий словник української мови (концепція і принципи укладання словника). — К.; Кам'янець-Подільський, 1996. — 172 с.
30. *Уфимцева А.А.* Лексическое значение: Принцип семиологического описания лексики. — М.: Наука, 1986. — 240 с.
31. *Чумак В.В.* Пешчак Марія Михайлівна // Українська мова: Енциклопедія. — К.: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2004. — С. 475–476.
32. *Шведова Н.Ю.* Теоретические результаты, полученные в работе над «Русским семантическим словарем» // Вопросы языкознания. — М.: Наука, 1999. — С. 3 — 16.
33. *Щерба Л.В.* Языковая система и речевая деятельность. — Л.: Наука, 1974. — 428 с.
34. *Ярун Г.М., Луцик А.А.* Марія Михайлівна Пешчак (24 листопада 1928 — 23 січня 2010) // Українська мова. — 2010. — № 4. — С. 164–170.

Стаття надійшла 13.06.2013.

Natalia Snizhko

Київ

A SYSTEMATIC STUDY OF THE DYNAMICS OF THE UKRAINIAN LANGUAGE LEXIS OF LATE XVIII — EARLY XIX CENTURY

The article is dedicated to a systematic study of the dynamics of the Ukrainian language lexis of late eighteenth — early twenty-first century (based on dictionaries of various types and ages). The presented methodology of the common approach to development of electronic thesaurus designed for systematization of lexical items against lexicographical parameters and types of language changes.

Key words: M. M. Peschak, systematic vocabulary, dynamics of language and linguistic rules, integrated lexicography, the common word index, the common language thesaurus.

УДК047.31+811.161.2

Євген Вокальчук, Ольга Степанова, Ольга Кирилюк
м. Рівне

ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ СЕМІНАР «АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКОЇ НЕОГРАФІЇ»

Описано основні напрями роботи Всеукраїнського наукового семінару «Актуальні проблеми української неографії», що відбувся в лютому 2013 р. у м. Рівному.

***Ключові слова:** неологія, лексикографія, неологічний словник, індивідуально-авторська неографія, семінар.*

У Рівному 21 — 22 лютого 2013 р. відбувся Всеукраїнський науковий семінар «Актуальні проблеми української неографії», зініційований одним із найпотужніших мовознавчих осередків краю — кафедрою української мови імені професора К.Ф. Шульжука Рівненського державного гуманітарного університету (далі — РДГУ), яка цьогогоріч відзначає півстолітній ювілей із часу заснування. Семінар відбувся за безпосередньої участі Інституту української мови Національної академії наук України, із якою з 2010 р. кафедра налагодила конструктивну науково-дослідницьку співпрацю. Її результатом є низка проведених наукових заходів, із-поміж яких зокрема Міжнародна наукова конференція «Українські переклади Святого Письма в слов'янському контексті (до 450-річчя Пересопницького Євангелія)», публікації наукових праць у збірниках лексикографічної серії «Українська індивідуально-авторська неографія», що видаються на Рівненщині з 2007 р. Співорганізаторами семінару були Національний університет «Острозька академія», Рівненський будинок учених, а також Університет імені Ф. Палацького в Оломоуці

© Є. Л. ВОКАЛЬЧУК, О. І. СТЕПАНОВА, О. В. КИРИЛЮК, 2013

(Чеська Республіка), із яким із 2010 р. рівненський виш плідно співпрацює в царині неолого-неографічних студій, про що переконливо свідчать опубліковані збірники наукових праць молодих дослідників¹, проведені спільні наукові заходи, напр., Другі міжнародні наукові читання «Лінгвістичні студії молодих дослідників» пам'яті професора К.Ф.Шульжука (Рівне, РДГУ, 16 — 17 лютого 2012 р.).

Основною метою проведення семінару була активізація науково-дослідницької роботи в галузі української неології та індивідуально-авторської неографії, обговорення проблем лексикографічного опису неологічної лексики в сучасних словниках.

Семінар урочисто відкрила проректор із наукової роботи РДГУ професор **Т. І. Поніманська**. У вітальному слові доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови імені професора К.Ф. Шульжука, науковий керівник неографічних лабораторій «NEOLEX-Рівне» РДГУ та «Острозький неограф» Національного університету «Острозька академія» **Г.М. Вокальчук** наголосила на тому, що проведення семінару в м. Рівному не випадкове, адже саме на Рівненщині з 2007 р. успішно функціонують дві неографічні лабораторії, основною метою роботи яких є якнайширше залучення філологічно обдарованої студентської молоді до наукової діяльності в царині перспективної молоді української науки — неології. На сьогодні члени лабораторій цілеспрямовано працюють над укладанням персональних словників видатних українських поетів XIX — XXI ст., формуванням електронного ресурсу першого в слов'янській лексикографії «Словника авторських лексичних новотворів в українській поезії XX — XXI століть».

Учасників наукового зібрання привітали: заступник начальника управління освіти і науки Рівненської обласної державної адміністрації **П.М. Коржевський**, доктор філологічних наук, професор, проректор із наукової роботи Рівненського інституту слов'янознавства Київського слав'янського університету **О.В. Тищенко**, який відзначив наукову та практичну значущість проведення міжнародних мовознавчих зібрань. У вітальному слові доктор філологічних наук, професор кафедри славистики Університету імені Ф. Палацького в Оломоуці **А.М. Архангельська** зазначила, що заклад, який вона має честь представляти, вперше підписав угоду про науково-дослідницьку співпрацю з європейським вишем, започаткувавши цим самим якісно новий формат співпраці викладачів і студентів.

¹ Лінгвістичні студії молодих дослідників: Збірник наукових праць учасників II Міжнародних наукових читань «Лінгвістичні студії молодих дослідників», присвячених пам'яті проф. К.Ф.Шульжука (Рівне, РДГУ, 16 — 17 лютого 2012 р.) / Рівненський державний гуманітарний університет, Університет ім. Ф. Палацького в Оломоуці. — Рівне-Острог. — Вип. 2. — 2012; Актуальні явища в сучасних слов'янських мовах та літературах: Збірник наукових праць учасників міжнародного семінару молодих славістів (Оломоуць, 17—18 жовтня 2011 р.) / Університет ім. Ф. Палацького в Оломоуці, Рівненський державний гуманітарний університет, Чеська асоціація українців. — Оломоуць, Рівне, 2011.

У доповідях, виголошених на пленарному засіданні, порушено актуальні проблеми слов'янської (насамперед української) неології та неографії, проаналізовано шляхи поповнення й оновлення лексики сучасних мов, розглянуто труднощі в адаптації чужомовних неолексем до особливостей фонетичної й граматичної систем мови-реципієнта, прокоментовано складні випадки лексикографічного опису новотворів, обговорено проблеми формування реєстру словників неологічної лексики тощо.

Член-кореспондент НАН України, доктор філологічних наук, професор, завідувач відділу стилістики і культури української мови НАН України **С.Я. Єрмоленко** в доповіді «**Діапазон оказіональності в семантиці епітета**» простежила особливості функціонування поетичного слова, відзначила залежність зміни семантики лексем під впливом соціуму, зауважила, що антропоцентрична парадигма, яка активно презентована в сучасному мовознавчому просторі, зосереджує увагу на комунікативній ролі мови, функціональних можливостях її одиниць, зв'язках із ментальністю народу, виявленні в мові та мовленні найрізноманітніших інтенцій суб'єкта мовлення, проявів людських чинників, що продукуються й існують у зв'язку з такою прагматично орієнтованою й загальною суперкатегорією, як експресивність. Актуальним завданням сучасної лексикографії, як зазначила проф. С.Я. Єрмоленко, є фіксація результатів вторинної номінації. Загалом підготовка до видання словників — важливий процес сьогодення, і тому необхідно виважено підходити до включення в них новотворів, урахувати рівень адаптації кожного оказіоналізму в «мовному просторі», зважати на критерії літературного стандарту, який змінюється залежно від історичних умов, сфер функціонування літературної мови і від колективної мовної свідомості.

Доктор філологічних наук, професор **А.М. Архангельська** в доповіді «**Словотвірні неофемінативи в новій українській мові: лексикографічний і транслятологічний аспекти**» розглянула суфіксальні агентивні іменники жіночого роду, які останнім часом активізувалися як в українській, так і в інших слов'янських мовах. Приєднуючись до основи, суфікси сприяють виникненню нових лексем, які входять в ужиток із певним лексичним значенням. На особливу увагу заслуговують афікси, які вносять у значення слова додатковий відтінок (певне емоційне забарвлення). Новотвори з суфіксами суб'єктивної оцінки, або демінутивними, не завжди є нормативними, через що й не відображені у словниках різних типів. Очевидно, кожне таке утворення, на думку проф. А.М. Архангельської, вимагає уточнення додаткової конотації для визначення функційного потенціалу в системі мови й мовлення, на часі — окреслення критеріїв унормування та кодифікації новотворів для введення їх до реєстрів українських словників нового покоління.

У доповіді «**Неосемантизм в польському й українському політичному дискурсі**» доктор філологічних наук, професор **О.В. Тищенко** проаналізував нову українську та польську лексику, що використовується в сучасному політичному дискурсі, окреслив тенденції творення вторинних номінацій різних типів — як автономних із вільним значенням,

так і неавтономних зі значенням, пов'язаним із певними контекстами вживання слова. Джерелами появи таких неосемантизмів стають питомі українські та польські лексеми. Якщо ж нові значення не виявляють зв'язку з семантикою наявних у мові лексем і, до того ж, позначають нові реалії, поняття, явища, то в таких випадках є підстави надавати подібним одиницям статусу прихованих нових запозичень. Засвоєння таких запозичень свідчить про поповнення номінаційних ресурсів сучасних української й польської мов і є необхідним для забезпечення нових когнітивних і комунікативних потреб суспільства. Нові пояснювальні словники — загальномовні тлумачні, перекладні, аспектні — мають відобразити цей розвиток семантичного потенціалу лексики.

Пленарне засідання завершила доповідь кандидата філологічних наук, професора, завідувача кафедри історії та культури української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки **С.К. Богдан** «Оказіональні апелютиви та назви осіб в епістолярних текстах Лесі Українки». Дослідниця проаналізувала найпоширеніші мовні засоби, завдяки яким можлива реконструкція образів комунікантів і доміант міжособистісного спілкування за епістолярними текстами Лесі Українки. Кожен лист письменниці органічно поєднує комунікативну діяльність адресанта й адресата, перетворюючи їхні діалоги в цілісний епістолярний дискурс, що віддзеркалює типологію та динаміку міжособистісної комунікації, реалізацію комунікативних ролей, які найвиразніше виявляються в характерологічних епістолярних стереотипах комунікантів — етикетних, етнічних тощо. Епістолярне моделювання потребує урахування об'єктивних біографічних відомостей про автора, інформації про його творчість, історичний зріз і реальний психологічний клімат, у якому здійснено комунікацію.

Після пленарного засідання роботу семінару продовжили в Рівненському будинку вчених, де проходили засідання двох секцій — «**Теорія і практика індивідуального індивідуально-авторського словництва**» та «**Лексико-граматичні і фразеологічні інновації в парадигмі сучасних мовознавчих досліджень. Лінгводидактичні аспекти неології та неографії**».

У доповіді кандидата філологічних наук, доцента кафедри української мови імені професора **К.Ф. Шultzюка** РДГУ Н.А. Адах «**Словник авторських лексичних новотворів у поезії Василя Барки**» основну увагу зосереджено на перспективі укладання різножанрових словників лексичних новотворів Василя Барки (тлумачного, тематичного, словотвірного), проаналізовано основні труднощі лексикографічного опису лексичних новотворів поета.

Кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії літератури та славістики РДГУ **Н.І. Вовчук** у доповіді «**Естетичні й експресивні функції okazіоналізмів (на матеріалі російської поезії кінця ХХ століття)**» акцентувала увагу слухачів на конотативному значенні новотворів сучасних російських поетів, наголосила на необхідності фіксації додаткових значень інновацій у словниках авторських неологізмів.

Доповідь кандидата філологічних наук, доцента кафедри української мови імені професора К.Ф. Шульжука РДГУ *Н.В. Гаврилюк* «**Словотворчість київських неокласиків: лексикографічний аспект**» було присвячено аналізу складних випадків лексикографічного опису авторських новотворів, зокрема визначенню початкової форми інновацій, встановленню першоавторства новотворів тощо.

Аспірантка кафедри української мови імені професора К. Ф. Шульжука РДГУ *О.В. Кирилюк* у доповіді «**Основні труднощі лексикографічного опису новотворів Павла Тичини**» проаналізувала складні випадки словникового представлення інновацій у процесі формування реєстру оновленого «Словника авторських лексичних новотворів Павла Тичини» (на 1097 одиниць), матеріалом якого слугували поетичні тексти повного академічного видання творів письменника.

У доповіді «**Новотвори Яра Славутича: труднощі лексикографічного опису**» кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії літератури та славістики РДГУ *А.Л. Матчук* проаналізувала словотворчу практику представника української діаспори, визначила його місце з-поміж найпродуктивніших творців лексичних новотворів в українській поезії ХХ ст., схарактеризувала роль інновацій у формуванні логічного та емоційного підтексту художнього твору.

Кандидат педагогічних наук, професор кафедри загальної психології та психодіагностики РДГУ *Г.І. Ніколайчук* у повідомленні «**Оказіональні утворення дошкільників як об'єкт лексикографічного опису**» зазначила, що аналіз дитячих інновацій засвідчує реалізацію глибинних системних можливостей мови, не реалізованих належно в узуальних одиницях. Слово для дитини є предметом пізнання, інструментом і результатом цього пізнання. Мовно-мисленнева діяльність дошкільників безпосередньо залежить від ступеня оволодіння мовою і від конкретної мовленнєвої ситуації. У дитячих okazіоналізмах відбивається невичерпний словотвірний потенціал мови.

Аспірантка кафедри української мови імені професора К.Ф. Шульжука РДГУ *О.Б. Тимочко* в доповіді «**Словники неологічної лексики В. Стуса, І. Калинця, І. Світличного, Г. Чубая (порівняльний аспект)**» обґрунтувала актуальність створення словника неологізмів кількох авторів, на конкретних прикладах довела, що в процесі укладання словника авторських новотворів необхідно здійснювати процедуру лексикографічної експертизи.

Кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови імені професора К.Ф. Шульжука РДГУ *Н.В. Кирилкова* в доповіді «**Південноволинська фразеологія як об'єкт лексикографічного опису**» наголосила на нагальній потребі укладання діалектних фразеологічних словників. У вітчизняному мовознавстві відчувається брак досліджень із фразеології південноволинських говірок української мови, тому на часі є укладання словника диференційного типу, який містить винятково фразеологію, що не увійшла до основного складу української мови.

Кандидат богословських наук, завідувач кафедри філології Київської православної богословської академії **О.Я. Мирончук** у доповіді «**Синтагматично-парадигматичні відношення в номінації святості**» окреслив тематичну групу назв чинів святості як окремої частини агіографічної термінології, яка на сучасному етапі також поповнюється новими найменуваннями.

У перерві учасники семінару ознайомилися з експозиціями Літературного музею Уласа Самчука та Музею бурштину, розміщеними в залах Рівненського будинку вчених.

Паралельно з роботою Всеукраїнського наукового семінару відбулося засідання двох студентських секцій, що проходило в межах наукового проекту «Лінгвістичні студії молодих дослідників» кафедри української мови імені професора К. Ф. Шульжука РДГУ й було присвячене 50-річчю кафедри.

Студенти представили наукові напрацювання в царині сучасної неології за напрямками: «**Теорія і практика індивідуально-авторського словництва**» (виступило 7 учасників) та «**Індивідуально-авторська лексична й фразеологічна номінація: художній і публіцистичний дискурс**» (5 учасників). У коло неографічних зацікавлень молодих дослідників потрапила творчість Валер'яна Поліщука, поетів-шістдесятників, представників Празької школи, Нью-Йоркської групи, Анатолія Мойсієнка, Ігоря Павлюка, Бориса Нечерди, Володимира Свідзінського та інших українських поетів.

22 лютого роботу семінару продовжили в Національному університеті «Острозька академія». До учасників наукового зібрання з вітальним словом звернувся доктор філософських наук, професор, академік АН ВШ України, перший проректор Національного університету «Острозька академія» **П.М. Кралюк**.

Із доповіддю «**Авторські неолексеми в тексті та словнику**» виступила кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу стилістики і культури мови Інституту української мови НАН України **Г.М. Сюта**. Дослідниця відзначила, що багато новотворів не встигають потрапити до фундаментальних словників або ж свідомо не фіксуються в їхніх реєстрах через свою виразну експресивність, що часто є наслідком порушення лексичної або словотвірної норми. Цей факт спричиняє появу словників нового типу — неологічних або словників мовних інновацій, здебільшого лексико-словотвірних. Останнім часом дедалі нагальнішою є потреба регулярного лексикографічного аналізу мовної ситуації з погляду нової та оновленої лексики. На думку доповідачки, тільки ті новотвори мають увійти до активного вжитку, які є естетично виправданими.

Доктор педагогічних наук, професор, академік АН ВШ України, завідувач кафедри української мови і літератури Національного університету «Острозька академія» **І.М. Хом'як** виступив із доповіддю «**Технологія роботи з неологічними словниками**», де представив, зокрема,

зразок лабораторного заняття, на якому студенти укладають словники авторських лексичних новотворів, накреслив шляхи вдосконалення роботи студентів зі словниками нових слів.

Аспірант кафедри української мови і літератури Національного університету «Острозька академія» **В.В. Максимчук** у доповіді «**Словник лексичних новотворів сучасних поетів Рівненщини: проблеми лексикографічного опису**» здійснив порівняльний аналіз лексикографічної презентації авторських лексичних новотворів у сучасних неологічних словниках, визначив особливості роботи над укладанням тлумачного словника авторських субстантивів, зафіксованих у творчості поетів Рівненщини середини ХХ — початку ХХІ ст.

Учасники семінару відвідали музеї Національного університету «Острозька академія».

На підсумковому пленарному засіданні науковці відзначили актуальність обговорюваної проблематики, наголосили на необхідності укладання диференційних неологічних словників різних типів (тематичних, словотвірних, тлумачних тощо) та прийняли Ухвалу наукового семінару:

Продовжити практику видання словників авторської неологічної лексики в українській поезії ХХ — ХХІ ст.

Практикувати обговорення питань сучасної неографії на науково-практичних семінарах.

Розширити матеріал неографічних досліджень. Обрати предметом лексикографічного опису: 1) мову фольклору, 2) мову української художньої прози та мову сучасних ЗМІ; 3) дитячу мову, 4) мову сучасного студентства.

Стаття надійшла 22.04.2013.

Vokalchuk Yeuhen, Olga Stepanova, Olga Kyryliuk
Rivne

THE ALL-UKRAINIAN SCIENTIFIC SEMINAR
«ACTUAL PROBLEMS OF UKRINIAN NEOGRAPHY»

The main tendencies of the work of The All-Ukrainian scientific seminar «Actual problems of Ukrianian neography» has happened on February 2013 in the town Rivne (Ukraine) are described.

Key words: neology, lexicography, neographic dictionary, individual-author's neography, workshop.

УДК 047.31+811.6

**ФЕСТИВАЛЬ УКРАЇНСЬКОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ
(Міжнародна наукова конференція
«Українська термінологія і сучасність»,
Київ, 23 – 25 квітня 2013 р.)**

23–25 квітня цього року в Інституті української мови НАН України у рамках проведення Фестивалю української науки відбулася Міжнародна наукова конференція «Українська термінологія і сучасність».

Конференцію організували: Інститут української мови НАН України, Комітет наукової термінології, відділ наукової термінології Інституту української мови НАН України.

У роботі конференції взяли участь понад 60 науковців та освітян з України (зокрема, міста Київ, Харків, Кременчук, Львів, Дніпропетровськ, Рівне, Севастополь, Кам'янець-Подільський, Біла Церква, Суми, Сімферополь, Слов'янськ, Луганськ, Черкаси, Донецьк), а також з Росії (Москва, Челябінськ, Кемерово), з Білорусі (Мінськ, Вітебськ), Польщі (Варшава) та Словенії (Любляна). Конференція об'єднала інтелектуальний потенціал дослідників у галузі термінології, які, спираючись на традиції та досвід попередників, прагнуть розширити горизонти сучасного термінознавства.

23 квітня директор Інституту української мови НАН України, д.ф.н., проф. **П.Ю. Гриценко** у вітальному слові щиро побажав учасникам конференції успіхів і зачитав письмові привітання від академіка, віце-президента НАНУ, д.фіз.-мат.н., проф., завідувача відділу фізичної електроніки Інституту фізики НАНУ, заслуженого діяча науки і техніки України **А.Г. Наумовця**; академіка НАМНУ,

© Н. О. ЯЦЕНКО, 2013

чл.-кор. НАНУ, д.мед.н., проф., завідувача кафедри нефрології Національної медичної академії післядипломної освіти імені П. Шупика МОЗ України, президента Світової федерації українських лікарських товариств, почесного президента Всеукраїнського лікарського товариства, заслуженого діяча науки і техніки України **Л.А. Пирога**. З вітальними словами звернулися академік НАНУ, д.біол.н., проф., завідувач відділу біофізики і радіобіології Інституту клітинної біології та генетичної інженерії НАНУ, заслужений діяч науки і техніки України **Д.М. Гродзинський**; чл.-кор. НАНУ і НАНМУ, д.мед.н., проф., завідувач кафедри фармакології та клінічної фармакології Національного медичного університету імені О.О. Богомольця **І. С. Чекман**; чл.-кор. РАН, д.ф.н., проф., завідувач сектору африканських мов Інституту мовознавства РАН **В.О. Виноградов**; к.ф.н., пр.н.с. Центру системного аналізу і стратегічних досліджень НАН Білорусі **В. К. Щербін**, к.ф.н., проф., пр.н.с. відділу наукової термінології Інституту української мови НАНУ **Л.О. Симоненко**.

Пленарне засідання доповіддю «**Історіографія термінознавства: метамова і структурні підрозділи**» розпочала д.ф.н., завідувач відділу наукової термінології Інституту української мови НАНУ **В.Л. Іващенко** (Київ). Вона узагальнила досвід українських і зарубіжних термінознавців у систематизації теоретичних праць, присвячених історіографічним аспектам термінознавчої думки й окремих термінологій. На особливостях функціонування наукових термінів, зокрема їхніх структурних типах і внутрішній формі, зосередив увагу **В.О. Виноградов** (Москва) у доповіді «**Метаморфозы термина в научном дискурсе: терминополь и терминосистема**». Предметом аналізу д.ф.н., проф. кафедри лінгвістики і міжкультурної комунікації Московського державного педагогічного університету **К.Я. Авербуха** стала загальнотеоретична проблематика російського функціонального термінознавства (доповідь «**Современное терминоведение: коммуникативный аспект**»). Про функції наукових цитат, засвідчених у спеціальних термінологічних словниках та концептуаріях, йшлося в повідомленні к.ф.н., пр.н.с. Центру системного аналізу і стратегічних досліджень НАН Білорусі **В.К. Щербіна** (Мінськ) «**Функции научных цитат в терминографии и специальной концептографии**». Докладний огляд деяких аспектів наукової діяльності видатного вченого А.Ю. Кримського у царині термінознавства здійснила к.ф.н., проф. **Л.О. Симоненко** в доповіді «**Українознавчі й термінознавчі студії академіка А.Ю. Кримського**».

У межах конференції відбулося вісім презентацій нових термінографічних, бібліографічних та монографічних видань, зокрема: **Л.О. Симоненко** «**Словник української біологічної термінології**» (відп. ред. Д.М. Гродзинський, Л.О. Симоненко. — К., 2012. — 744 с.); к.ф.н., доц. Українського державного університету фінансів та міжнародної торгівлі **С.О. Радзівська** «**Англо-український словник-довідник з нанонауки**» (автори: І.С. Чекман, С.О. Радзівська. — К., 2013. — 250 с.); к.ф.н., доц. кафедри українознавства Кременчуцького національного

університету імені Михайла Остроградського **О.М. Тур** «Словник основних термінів землевпорядкування та кадастру» (укладачі: О.М. Тур, Л.В. Туровська. — Кременчук, 2012. — 140 с.); **О.В. Петренко**, к.мед.н., доц. кафедри офтальмології Національного медичного університету імені О.О. Богомольця «Офтальмологія. Иллюстрированный словарь-справочник терминов офтальмопластической хирургии» (авторы: Г.Д. Жабоедов, О.В. Петренко / Под ред. Л.В. Туровской. — К.; Ирпень, 2012. — 168 с.); д.ф.н., проф. кафедри теорії та практики перекладу англійської мови Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна **А.П. Мартинюк** «Словник основних термінів когнітивно-дискурсивної лінгвістики» (автор: А.П. Мартинюк. — Х., 2011. — 196 с.); к.ф.н., асистент кафедри історії та стилістики української мови Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка **Д.Ю. Сизонов** «Медична термінологія в українських ЗМІ: Словник» (автор: Д.Ю. Сизонов / За ред. Л.І. Шевченко. — К., 2012. — 329 с.); к.пед.н., доц. Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства **К.Т. Селіверстова** «Словник архівної термінології» (готується до друку); д.ф.н., проф., завідувач кафедри прикладного мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка **І.М. Кочан** «Українське термінознавство в іменах» (автор: І. Кочан — Львів, 2012. — 292 с.).

Робота конференції відбувалася в 7-ми секціях: «Теорія, історія та методологія термінознавства», «Термінологія лінгвістики та суміжних наук», «Термінологія медицини, хімії, біології», «Термінологія математики, фізики, техніки, наук про Землю та космос», «Термінологія суспільних наук», «Прикладне термінознавство, теорія термінографії і практика укладання галузевих словників», «Функціональне і когнітивне термінознавство».

Як засвідчили доповіді учасників наукового зібрання, у полі пильної уваги слов'янських мовознавців перебувають актуальні питання сучасного термінознавства, проблеми етимології та історії, варіювання й унормування термінів, окремі аспекти функціонування галузевих терміносистем, проблеми термінографії та функціонального і когнітивного термінознавств. Д.ф.н., завідувач відділу наукової термінології **В.Л. Іващенко**, к.ф.н., н.с. **Н.О. Яценко** (Інститут української мови НАНУ, Київ) у спільній доповіді «Галузеве слов'янське термінознавство: функціональна дослідницька парадигма» проаналізували основні аспектуальні, крос-аспектуальні, крос-дисциплінарні та крос-парадигмальні напрями функціональної дослідницької парадигми галузевого термінознавства кінця ХХ — початку ХХІ ст. **І.А. Казимирова** та **Л.В. Туровська**, к.ф.н., с.н.с цього ж відділу оприлюднили доповідь «Празька термінологічна школа: історія та сучасність», у якій розглянули основні напрями діяльності Празької термінологічної школи з початку її функціонування й дотепер. У доповіді «Нові тенденції розвитку термінознавства: здобутки міжнародної наукової групи Р. Таммерман» к.ф.н., доц., завідувачка

кафедри філології Дніпропетровського державного аграрного університету **Т.В. Стасюк** представила вагомий здобуток цієї міжнародної наукової групи. **Н.В. Васильєва**, д.ф.н., проф., пр.н.с. відділу теоретичного і прикладного мовознавства (Інституту мовознавства РАН, Москва) виголосила доповідь «**Экономические термины с мифологическим компонентом: способы анализа**», в якій запропонувала власний підхід до аналізу термінів, в основі яких лежить поняття міфологічного комплексу. **М.І. Філон**, к.ф.н., доц., завідувач кафедри української мови філологічного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна та **О.М. Кривець**, к.ф.н., доц. кафедри української, російської мов та прикладної лінгвістики Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» виголосили доповідь «**Наукова картина світу у філософському й лінгвістичному вимірах**», в якій проаналізували загальний стан дослідження феноменів картини світу, мовної та наукової картини світу у філософії та лінгвістиці. У доповіді **Н.В. Нікуліної**, к.ф.н., доц. кафедри українознавства Харківського національного автомобільно-дорожнього університету «**Номен як об'єкт східнослов'янських термінологічних студій**» основну увагу було зацентровано на номені як різновиді спеціальної лексичної одиниці термінологічної системи.

У роботі другої секції «*Термінологія лінгвістики та суміжних наук*» взяла активну участь аспірантка Інституту української мови НАНУ **Н.А. Ляшук**, виголосивши доповідь «**Метапростір системотворчого поняття «лінгвістика / мовознавство»**», у якій зроблено спробу упорядкувати сучасну українську лінгвістичну термінологію за системотворчим поняттям «лінгвістика / мовознавство». У доповіді **С.М. Дерби**, к.ф.н., викладача кафедри української та російської мов як іноземних Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка «**Системна організація української лінгвістичної термінології**» зацентровано увагу на актуальних проблемах сучасної української термінології, а саме джерелах формування термінів лінгвістики та принципах їхньої деривації. **Ю.П. Продан**, аспірантка Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка у доповіді «**Поняття «термін-фразема» у лінгвістиці**» наголосила на проблемі визначення лексичних одиниць, які інтегрують ознаки терміна і фраземи. **О.Ю. Олійник**, аспірантка Інституту української мови НАНУ (Київ) у повідомленні «**Термінологія опису мовного ландшафту у вітчизняному та зарубіжному мовознавстві**» представила погляди мовознавців на термінологію мовного ландшафту, визначивши специфіку ключових термінів напряму в працях зарубіжних і вітчизняних дослідників. Докторантка Інституту української мови НАНУ, к.ф.н. **Л.В. Мовчун** доповідь «**Філологічна термінологія в поетичному тексті і проблема художньої дефініції (на прикладі термінопоняття «рима»)**» присвятила використанню філологічних термінів у поезії, зокрема розкрила проблему художньої дефініції на прикладі термінопоняття «рима». **М.В. Піменова**, чл.-кор. Сибірської академії наук вищої

школи, голова Кемеровського регіонального відділення Російської асоціації лінгвістів-когнітологів, д.ф.н., проф., завідувач кафедри загального мовознавства і слов'янських мов Кемеровського державного університету виголосила доповідь **«Терминология когнитивной лингвистики: концептуальная система и концептуальная картина мира»**, обравши за об'єкт дослідження концептуальну систему і концептуальну картину світу. **В.А. Маслова**, д.ф.н., проф. Вітебського державного університету та **Юанна Коженевська**, д.ф.н., проф. Вищої економічної школи у Варшаві у спільній доповіді **«Терминосистема современной лингвокультурологии»** проаналізували термінологію нової галузі лінгвістики — лінгвокультурології. Доповідь **Н.Г. Лозової**, аспірантки Інституту української мови НАНУ (Київ), **«Когнітема — когнітивний простір, «когнітосема — когнітивно-семасіологічний простір»: диференціація понять»** присвячена аналізу окремих понять теорії гносеології, зокрема когнітивної моделі, основних різновидів когнітивних структур, когнітивного простору, когнітеми. У доповіді **«Термін фрейм у лінгвістиці»** **О.О. Коляденко**, м.н.с. відділу наукової термінології Інституту української мови НАНУ (Київ), з'ясовано особливості функціонування терміна *фрейм* у лінгвістиці, зокрема окреслено основні підходи до його визначення. **Ю.А. Чернобров**, асистент кафедри філології і психології Білоцерківського аграрного університету в доповіді **«Синтаксичний термін як об'єкт дослідження в українському історичному термінознавстві»** зацентувала увагу на наукових досягненнях мовознавців у дослідженні синтаксичної термінології в руслі історичного термінознавства. У доповіді **Л.С. Генералюк**, д.ф.н., с.н.с. відділу слов'янських літератур Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАНУ (Київ), **«Екфразис і проблема контамінації термінів»** йшлося про особливості використання терміна *екфразис* у літературознавстві в контексті вивчення художніх образів у літературі, реалізованих завдяки взаємодії візуально-пластичного та вербального кодів. Про особливості вторинної номінації в медичній термінології розповіла у своїй доповіді **«Вторинна номінація як спосіб творення термінів акушерства і гінекології»** к.ф.н., викладач Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського **Г.О. Морозова** (Сімферополь). Доповідь **Р.В. Міняйла**, к.ф.н., доц., завідувача кафедри української мови та літератури Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (Луганськ) **«Етимони багатозначних і омонімічних українських рибальських лексем»** присвячено дослідженню професійних термінів рибальського промислу. Аналіз закономірностей формування метафоричної номінації в українській бджільницькій термінології здійснила лаборант відділу наукової термінології Інституту української мови НАНУ (Київ) **І.В. Шматко** у повідомленні **«Семантична структура бджільницького терміна в аспекті метафоричної номінації»**.

Четверту секцію **«Терминологія математики, фізики, техніки, наук про Землю та космос»** розпочала своєю доповіддю **«Семантична навантага словотворчих елементів у науковій мові»** **О. Д. Кочерга**, к.фіз.-мат.н.,

с.н.с. Інституту теоретичної фізики ім. М.М. Боголюбова НАНУ (Київ), яка узагальнила дискусію з проблеми специфіки семантики словотворчих засобів у науковій мові, що триває на робочих семінарах термінологів (представників природничих, точних і гуманітарних наук) у Харкові. Словотвірні особливості гірничих термінів розглянула у повідомленні **«Деякі аспекти творення термінів гірничої справи (префіксальний та префіксально-суфіксальний способи)»** *О.В. Колган*, к.ф.н., доц. кафедри української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету (Слов'янськ). Історичний огляд термінології й номенклатури гірничої справи, зокрема шахтобудування, що активно розвивалися протягом 20 — 30-х рр. ХХ ст., подав *І.О. Сокол*, к.ф.н., старший викладач Київського славістичного університету у виступі **«Основні віхи української гірничої термінології»**. Предметом дослідження *Л.А. Халіновської*, м.н.с. відділу наукової термінології Інституту української мови НАНУ (Київ), **«Вертоліт, гелікоптер чи гвинтокрил?»** стали зазначені терміни, які функціонують у сучасній авіаційній терміносистемі з частковою синонімією. *Л.Б. Гаращенко*, аспірантка Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди у повідомленні **«Багатокomпонентні термінологічні одиниці загальнотехнічної терміносистеми»** наголосила на закономірностях формування багатокomпонентних термінів-словосполучень у загальнотехнічній галузі, визначивши при цьому найпоширеніші структурні моделі багатокomпонентних термінів. У доповіді викладача Національного університету «Львівська політехніка» *Л.В. Харчук* **«Тематична класифікація українських електроенергетичних термінів»** проаналізовано тематичні групи електроенергетичних термінів і тематичну класифікацію на поняттєвому рівні терміносистеми. У доповіді **«Вербалізація правових понять у термінах на позначення непідприємницьких товариств»** *Р.І. Монастирської*, к.ф.н., викладача кафедри українського мовознавства Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського (Сімферополь), основну увагу звернуто на істотні ознаки відповідних правових понять, узагальнення семного складу термінологічних значень, які їх репрезентують. Здобувач Львівського національного університету імені Івана Франка *І.Ю. Василяк* у повідомленні **«Лексико-семантичні відношення в українській термінології кіномистецтва»** проаналізувала семантичну структуру термінів кіномистецтва та їхній взаємозв'язок із загальноповсюджаною лексикою. Розмежуванню видів законодавчого та філологічного тлумачення на матеріалі термінопонять кримінального права була присвячена доповідь **«Законодавче та філологічне тлумачення термінопонять кримінального права»** *Л.М. Василькової*, м.н.с. відділу наукової термінології Інституту української мови НАНУ (Київ). *Є.В. Куріанов*, к.ф.н., викладач Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут», виголосив доповідь **«Репрезентація полісемічних термінів енергетичного машинобудування в електронному словнику лінгвоенциклопедичного типу»**, в якій порушив проблему впорядкування багатозначних

термінів у галузевому електронному словнику з енергетичного машинобудування. *М.Д. Гінзбург*, д.техн.н., проф. (Харків) у доповіді **«Українські дієслова і віддієслівні іменники в загальномовних і термінологічних словниках: проблема лексикографування»** узагальнив практику подавання в академічних словниках дієслів і віддієслівних іменників на відповідність нормам української мови. Аспірантка Львівського національного університету ім. Івана Франка *О.М. Андрусичин* виголосила доповідь **«Терміни грецького та латинського походження в українській астрономічній термінології першої половини ХХ століття»**, в якій обрала за об'єкт дослідження грецькі та латинські запозичення в астрономічній термінології першої третини ХХ ст., засвідчені у третій частині «Словника математичної термінології» Ф. Калиновича та Г. Холодного. *В.Г. Будикіна*, к.ф.н., доц., завідувач кафедри східних і романо-германських мов Челябінського державного університету у доповіді **«Образовательная терминология как объект лексикографического описания: на материале словарей по лингвострановедению США, Великобритании, Франции и Германии»** представила результати лексикографічного аналізу освітніх термінів і номенів, засвідчених в аналізованих словниках. *І.М. Кочан*, д.ф.н., проф., завідувач кафедри прикладного мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка, в доповіді **«Словотвірні норми і термінологія»** порушила проблеми термінологічної деривації, що інколи виходять за межі традиційної словотвірної норми під впливом зовнішньомовних і внутрішньомовних чинників. *Л.П. Кислюк*, к.ф.н., с.н.с. відділу структурно-математичної лінгвістики Інституту української мови НАНУ (Київ), презентувала доповідь **«Паралелізм лексичної та синтаксичної деривації в термінології»**, в якій докладно розглянула питання співіснування, конкурування та розмежування суфіксальних і композитних відіменникових прикметників-термінів. *З.Й. Куньч*, к.ф.н., доц. кафедри української мови Національного університету «Львівська політехніка», у доповіді **«Проблеми чужомовного впливу на українську науково-технічну термінологію»** зацентувала увагу на проблемах, що виникають у сучасній українській науково-технічній термінології через посилення чужомовних впливів. *Г.В. Чорновола*, к.ф.н., доц. кафедри методики навчання, стилістики і культури української мови Черкаського національного університету імені Б. Хмельницького, у доповіді **«Формування мовно-термінологічної компетентності студентів на заняттях з української мови за професійним спрямуванням»** представила види роботи з галузевою термінологією на заняттях з української мови за професійним спрямуванням для студентів нефілологічних напрямів. Особливе зацікавлення учасників конференції викликала доповідь *Є.А. Карпіловської* **«Термін у сучасній мовотворчості»**, д.ф.н., проф., завідувача відділу структурно-математичної лінгвістики Інституту української мови НАНУ (Київ), оскільки тема інновацій у сучасній загальній українськомовній практиці є дуже актуальна. *І.Р. Процик*, к.ф.н., доц. кафедри прикладного мовознавства Львівського національного

університету ім. Івана Франка, зробила повідомлення «**Термінна лексика в соціолекті українських футбольних фанатів**», зацентрувавши увагу на вербальному самовираженні українських футбольних фанатів, а саме функціонуванні у цьому соціолекті наукових термінів. Доповідь «**Детермінологізація дієслів у сучасній українській мові**», яка охопила широкий спектр типологічних досліджень, оголосила *Ю.В. Романюк*, к.ф.н., с.н.с. відділу структурно-математичної лінгвістики Інституту української мови НАНУ (Київ). Доповідь *В.І. Критської*, к.ф.н., с.н.с. цього ж відділу, «**Відтермінологічна неологізація (на прикладі термінів екологія, екологічний)**» стосувалася процесу відтермінологічної неологізації.

Слід зазначити, що великим досягненням цієї термінологічної конференції став своєрідний діалог поколінь, що відбувся завдяки активній участі в заході не лише молодих дослідників, але й досвідчених фахівців академічних та освітніх установ. Упродовж конференції її учасники мали можливість ближче познайомитися з науковими закладами, бібліотеками, старожитностями Києва, зокрема відвідати Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник, літературно-меморіальний музей М. Булгакова, побувати на Андріївському узвозі, а також переглянути виставу Київського академічного театру драми та комедії на лівому березі Дніпра. Фахове знайомство та цікаве спілкування учасники конференції продовжили під час урочистої вечері, організованої господарями — працівниками відділу наукової термінології Інституту української мови НАН України.

Підсумовуючи результати своєї роботи, конференція ухвалила:

1. Уважати Міжнародну наукову конференцію «Українська термінологія і сучасність» важливим продовженням термінознавчих традицій — регулярних наукових контактів дослідників різних наукових шкіл і різних поколінь України, Росії, Білорусі, Польщі, Словенії у галузі термінознавства.

2. Надалі проводити Конференції на базі Інституту української мови НАН України та вишів України один раз на два роки. Звернутися з пропозицією до кафедр української мови навчальних закладів України тісніше співпрацювати з метою різноаспектного дослідження галузевих термінологій, організації спеціалізованих круглих столів, шкіл-семинарів, майстер-класів із проблем унормування й упорядкування термінології конкретної галузі знання.

3. Матеріали, ухвалу, науково-практичні рекомендації щодо вживання окремих термінів та фотозвіт Конференції розмістити на сайтах Інституту української мови НАН України та відділу наукової термінології Інституту української мови НАН України. Інформацію про Конференцію оприлюднити на сторінках фахових періодичних видань і друкованих ЗМІ.

4. Відділу наукової термінології Інституту української мови НАН України налагодити зв'язки із зарубіжними учасниками Конференції, створити на його основі міжнародний координаційний центр з уніфі-

кації лінгвістичної термінології, укласти словник термінів цієї галузі знання.

5. Об'єднати зусилля термінологічного комітету Національної медичної академії наук України (керівник — акад. Л. А. Пиріг) та відділу наукової термінології Інституту української мови НАН України щодо створення великого загальнонаціонального енциклопедичного медичного словника.

6. Звернутися до Міністерства освіти і науки з пропозицією увести до програм вишів курс «Основи термінознавства», а також затвердити спеціальність «термінознавство».

7. Висловити подяку організаторам Конференції, особливо Комітету наукової термінології НАНУ, дирекції, співробітникам відділів наукової термінології, структурно-математичної лінгвістики, граматики, соціолінгвістики, стилістики та культури мови, історії мови Інституту української мови НАН України, всім, хто долучився до створення належних умов для її проведення. Окрему подяку висловити Національному педагогічному університету імені М.П. Драгоманова за допомогу в розселенні учасників Конференції.

Матеріали доповідей конференції вийшли окремими виданнями — «Термінологічний вісник» і «Українська термінологія і сучасність».

Ніна ЯЦЕНКО (Київ)

Стаття надійшла 23.05.2013.

Nina Jatsenko

Kyiv

A FESTIVAL OF THE UKRAINIAN TERMINOLOGY

(An international scientific conference «Ukrainian terminology and the present epoch», Kyiv, 23–25 April, 2013).

Мовна мозаїка

ВІДБУВАТИ, ВІЇЖДЖАТИ, ВІДХОДИТИ, ВИРУШАТИ, але не ВІДПРАВЛЯТИСЯ

У сучасному українському вжитку дієслова **відправлятися** / **відправитися** під впливом російських *отправляется* / *отправится* стали єдиними виразниками різних значень руху, пор.: *Автобус відправляється з Києва о 8 годині*; *Поїзд відправляється з другої колії*; *Обережно! Поїзд відправляється*; *Ми відправляємося в дорогу*; *Вони відправляються в подорож автобусом*. Для кожного з названих уживань в українській мові є свої дієслівні відповідники, пор.: *Автобус відправляється з Києва о 8 годині* — *Автобус відбуває (виїжджає) з Києва о 8 годині*; *Поїзд відправляється з другої колії* — *Потяг відходить з другої колії*; *Обережно! Поїзд відправляється* — *Обережно! Потяг рушає*; *Ми відправляємося в дорогу* — *Ми вирушаємо в дорогу*; *Вони відправляються в подорож автобусом* — *Вони вирушають у подорож автобусом*.

Отже, замість **відправлятися** / **відправитися** використовуйте виразніші, точніші українські синонімічні дієслова **відбувати** / **відбути**, **від'їжджати** / **від'їхати**, **відходити** / **відійти**, **рушати** / **рушити**, **вирушати** / **вирушити** / та ін., зважаючи на властиві їм відтінки значення руху.

Катерина Горденська

УДК 049.32 +81:37

**«КОЛИ ЕПІТЕТ Б'Є СТІЛОЮ
У САМУ ЩОНАЙГЛИБШУ СУТЬ»****С.Я. Єрмоленко, В.І. Єрмоленко, С.П. Бибики** **Новий словник епітетів української мови.** — К. : Грамота, 2012. — 488 с.

Вихід у світ нового словника — це завжди подія і для лінгвістів, і для широкої громадськості, бо в суспільстві постійно існує потреба в упорядкованій мовній інформації. «Словник часто глибше розкриває сутнісні сторони мови, особливості її структури та буття як феномену культури, аніж лінгвістичні праці інших типів», — наголошує П.Ю. Гриценко [3: 238]. Як цінне джерело знань і показник розвитку мови словник регулює мовну діяльність, стимулює наукові пошуки, виражає й формує ментальність етносу.

Новий словник епітетів української мови, авторами якого є С.Я. Єрмоленко, В.І. Єрмоленко, С.П. Бибики, репрезентує мовну картину світу українців, виражену ознаковими словами. Його реєстр становить понад 340 слів-іменників, що значно більше, ніж у «Словнику епітетів української мови» 1998 р. видання. Зокрема, новий словник поповнили такі ціннісно марковані в мовній картині світу українців заголовкові слова, як **батьківщина, брат, верба, гріх, дерево, дитина, дочка, дружина, зерно, місто, світ, сім'я, українець, церква, явір** та ін. Список іменників сформовано на підставі традиційної або індивідуально-авторської уживаності епітетних словосполучень в аналізованих текстах. Розширення реєстру словника, як зазначають автори, зумовлене використанням нових джерел, з яких добирали епітетні словосполучення (с. 3). З цих причин, а також у зв'язку з актуалізацією україноцентричних понять зросла кількість образних означень у словникових статтях. Подані епітети виявляють глибину, роз-

© Л. В. КРАВЕЦЬ, 2013

маїтість та постійну змінність українського мовомислення. За ними можна простежити основні тенденції естетизації української мови, закономірності переінтерпретації загальнолюдських і національних цінностей, особливості взаємодії традиційного й новаторського в мовотворенні, розвиток ідіостилів та еволюцію художнього стилю. «Історія епітета є історією поетичного стилю, — підкреслював О.М. Веселовський. — І не тільки стилю, а й поетичної свідомості...; ціла історія смаку і стилю в його еволюції від ідей корисного і бажаного до видіння поняття прекрасного» [2: 73].

У характерології лексикографічних праць важливою є повнота відтворення лексики певного періоду. Ця величина не підлягає точній параметризації, але судити про неї можна за корпусом текстів, на основі яких укладено картотеку словника. Джерельну базу нового словника епітетів склали художні, публіцистичні, наукові та науково-популярні тексти досить довгого періоду — від І. Котляревського до наших днів. Такі часові та функціонально-стильові параметри мовного матеріалу актуалізували проблему аксіології текстів, яку автори словника, на наш погляд, успішно розв'язали.

Як засвідчує список використаних джерел, укладачі звернулися насамперед до творчості знакових в українській культурі постатей, серед яких Б. Грінченко, М. Грушевський, І. Дзюба, О. Довженко, М. Драй-Хмара, І. Драч, П. Загребельний, М. Зеров, Г. Квітка-Основ'яненко, О. Кобилянська, Л. Костенко, І. Котляревський, А. Кримський, Б. Лепкий, Є. Маланюк, А. Малишко, І. Нечуй-Левицький, О. Олесь, Б. Олійник, О. Ольжич, Т. Осьмачка, Д. Павличко, М. Рильський, Є. Сверстюк, І. Світличний, М. Стельмах, П. Тичина, Леся Українка, І. Франко, Т. Шевченко, Д. Яворницький та ін. Широко представлені також тексти письменників, учених, публіцистів кінця ХХ — початку ХХІ ст., а саме Ю. Андруховича, С. Жадана, О. Забужко, П. Кононенка, І. Малковича, М. Матіос, А. Мойсієнка, О. Пахльовської, І. Римарука, А. Содомори та ін. Перевагу надавали джерелам, у яких означення виконують важливу змістову й емоційно-експресивну роль (с. 3).

Значення епітетів у новому словнику розкрито як у мінімальних словосполученнях, так і в ширших висловленнях. Для ідентифікації семантики іменниково-прикметникових словосполучень з мовно-естетичним змістом залучено речення з віршованого, прозового, драматичного художнього тексту, рідше — з публіцистичного, наукового текстів. Фіксація і художніх, і логічних означень мотивована тим, що «Без характерних слів-епітетів не обходиться як розмовно-побутовий, так і книжні стилі. Наша мова взагалі була б неточною, недолугою без епітетів, у ній не відчувалося б суб'єктивної індивідуальної оцінки, живого сприйняття дійсності. Книжні стилі — науковий, офіційно-діловий — так само послуговуються прикметниковими означеннями, що виконують роль кваліфікаторів, логічних характеристик предметів, явищ в аналітичних текстах» (с. 3 — 4).

Лексикографічне опрацювання мовних одиниць неможливе без урахування їхньої граматичної специфіки. У новому словнику епітетів застосовано диференційований підхід до формування реєстру. Наприклад, заголовковим словом визначено іменник у початковій формі.

Водночас ураховано традицію вживання: якщо в аналізованих джерелах іменник зафіксовано тільки у формі множини, то саме в цій формі його зареєстровано як слово-заголовок: **вії, вуха, пальці, щоки**; якщо виявлено іменник і у формі однини, і у формі множини з помітним переважанням останньої, то слово-заголовок зареєстровано у формі множини, а в дужках подано форму однини або зазначено *часто вживається у мн., як правило, у мн.:* **бджоли (бджола), вуса (вус, вуси), долоні (долоня), каштан** (як правило, у мн.), **мрія** (як правило, у мн.), **руки (рука), сніг** (часто вживається у мн.), **трава (травиця)** (як правило, у мн.), **успіх** (часто вживається у мн.).

Епітети подано після заголовкового слова в алфавітному порядку. За частиномовною належністю — це переважно прикметники, якісні або відносні в значенні якісних. Наведено також дієприкметники, вжиті в значенні прикметників. У переліку епітетів представлено форми вищого й найвищого ступенів порівняння прикметників, а також здрібніло-пестливі й збільшено-згрублі форми, які мають виразне емоційно-експресивне забарвлення.

Варто відзначити, що в новому словнику епітетів удосконалено структуру словникової статті, а саме розмежовано епітети, що вживаються у складі порівняння та у складі іменникової метафори; виокремлення логічних (термінологічних, усталених) означень збережено. Розробляючи таку структуру статті, автори керувалися тим, що «вибрані з поетичного корпусу (чи з поетичної картотеки) словосполучення засвідчують синтаксичний механізм змін поетичної семантики, узалежнений від мовно-естетичної настанови висловлення. Через це у такому реєстрі поетичних синтагм варто відокремлювати вживання епітета в метафоричному поетичному словосполученні, у структурі порівняння, фразеологізму, а не обмежуватися лише розмежуванням означальних слів за семантикою, за «узвичаєністю — незвичаєністю», структурою та образністю» [1: 67]. Таке розмежування має наукову цінність для вивчення процесів концептуалізації, віддзеркалених у мові, та впливу їхньої еволюції на мовну динаміку.

У лексикографічній практиці завжди актуальне розмежування узуального й індивідуального у слововживанні, а отже й семантиці лексем. Особливої гостроти ця проблема набуває під час укладання словників поетичної мови, в якій семантичні трансформації є високочастотним явищем. Виявлення й диференціація усталеного, традиційного й оригінального, авторського в художньому тексті не просте завдання. Розв'язання його потребує розвиненого чуття мови, глибоких знань і досвіду не тільки в галузі лінгвістики, а й літературознавства. Тому безсумнівною заслугою авторів нового словника епітетів є виокремлення у словниковій статті індивідуально-авторських епітетів під рубрикою з однойменною назвою.

Важливо також те, що в новому словнику епітетів збережено застосування функціонально-стильових ремарок, які відображають конотації прикметників і дієприкметників в українському мовно-національному просторі. Наприклад, позначками конотованості є, зокрема, ремарки *діал., ірон., ласк., нар.-поет., поет., розм., уроч.* та ін.

Вдало відображена в рецензованій лексикографічній праці різноаспектність характеристик заголовкового слова. Застосована система виділення семантичних груп епітетів за різними ознаками дає повне уявлення про прикметниково-означальне поле певного слова-поняття в українській мові: *про розмір, форму; про колір; про інтенсивність, тривалість дії; про враження, психологічне сприйняття; про характер чогось* тощо. Наприклад, ряди епітетів до слова **мир** поділено за такими семантичними рубриками: *про характер, наслідки; про оцінку миру (бажаний, безкровний, благодатний, благополучний, благотворний, вбивчий, вигідний, глибокий, демократичний, добрий, загальний, корисливий, лагідний, насильницький, несправедливий, нестурбований, озброєний, переможний, повний, принизливий, світлий, святий, справедливий, справжній, тихий, тяжкий); про тривалість, міцність (вічний, довгий, довготривалий, міцний, непорушний, стійкий, твердий, тимчасовий, тривалий, тривкий, щирий)* (с. 225 — 226). Варто зауважити, що багатозначні прикметникові епітети зараховані до різних семантичних груп.

Уживання основного масиву загальнономовних і традиційних, а також індивідуально-авторських епітетів ілюструють приклади з художніх, публіцистичних, наукових та науково-популярних текстів. Поданий матеріал засвідчує прагнення авторів акцентувати естетично вартісні вислови, позитивну оцінку явищ, індивідуально-авторську оригінальність поетичних словосполучень.

Словник містить алфавітний покажчик реєстрових слів-іменників, означуваних епітетами, список цитованих джерел із зазначенням прізвища автора й назви книжки, з якої взято приклади, а також список сучасної наукової літератури, присвяченої дослідженню епітета.

Новий словник епітетів української мови відчутно поповнює лексикон сучасного лінгвістичного простору, демонструючи багатство й невичерпні можливості нашої мови. Він має велику перспективу практичного застосування не лише в освітній сфері, а й у журналістській, видавничій, літературній.

1. Бибик С. «Новий словник епітетів української мови»: до корпусу поетичної мови // *Культура слова*. — 2012. — Вип. 77. — С. 64 — 72.
2. Веселовский А. Н. Историческая поэтика. — Л.: Гослитиздат, 1940. — 649 с.
3. Грищенко П. Ю. «Слово поза словником»: реєстр словника як проблема сучасної тлумачної лексикографії // *Українська лексикографія в загальнослов'янському контексті: теорія, практика, типологія*. Ларисі Григорівні Скрипник. — К., 2011. — С. 238 — 249.

Лариса КРАВЕЦЬ (м. Київ)

Стаття надійшла 16.04.2013

Larysa Kravets

Kyiv

THE EPITHET THAT HITS THE MARK

Book review on: Yermolenko S. Y., Yermolenko V. I., Bybyk S. P.

New Dictionary of epithets of Ukrainian language. — K.: Gramota, 2012. — 488 p.

УДК 049.32 + 811.161.2

«МІЖ ОСВІТОЮ І САМООСВІТОЮ

Т.А. Космеда, О.Б. Ляховин. Вступ до мовознавства в тестах. — Дрогобич: «Коло», 2012. — 130 с.

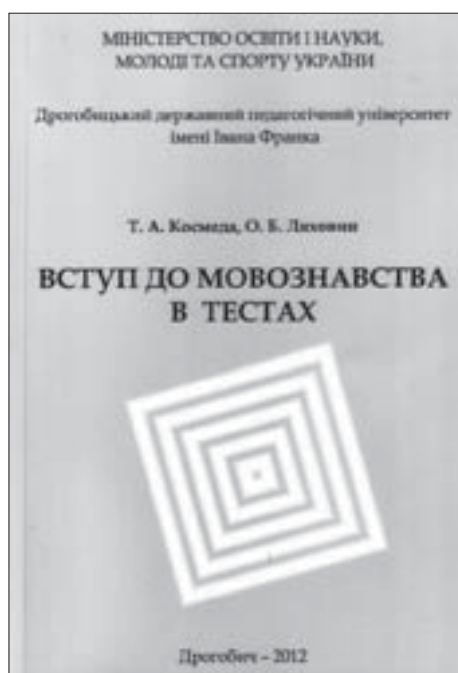

Важливою складовою навчання у вищій школі є якісні підручники та посібники, оскільки саме вони забезпечують можливість перманентного доступу до інформації з конкретного предмету, слугують засобом набуття практичних знань та умінь. З огляду на останнє чи не найважливіше місце у системі навчальних джерел посідають тестозорієнтовані посібники, добрим прикладом яких є рецензована праця Т.А. Космеди й О. Б. Ляховин, що вийшла друком, без перебільшення, в одному з найкращих українських видавництв «Коло» (Дрогобич) у 2012 році.

Самоосвіта завжди була й залишається основою навчального процесу: не можна когось навчити чого-небудь, якщо хтось не хоче навчитися, крім того, знання мусять на чомусь базуватися, інакше матимемо хаос далекий від освіти, бо як висловлюються самі автори: «Студенти повинні усвідомити зв'язок теоретичного і часткового мовознавства, зрозуміти, що проблеми мовознавства становлять наукове підґрунтя вивчення кожної конкретної мови». Цю ідею втілює посібник **Вступ до мовознавства в тестах**, пропонуючи користувачеві-студентові систему тестів для самоосвіти чи точніше для самоконтролю.

Варто зауважити, що на сьогодні наявність на книжкових полицях магазинів розмаїття навчальних підручників, посібників, poradників, тестових завдань, на жаль, не завжди вирізняються належною якістю або часто стають заручниками далеко недосконалих навчальних програм. Хоча безумовно багато є й хороших прикладів. До них можемо зарахувати й розгляданий посібник Т.А. Космеди й О.Б. Ляховин, укладачі якого, зокрема професор Тетяна Космеда, мають великий педагогічний стаж як в українських, так і закордонних вишах. Як на-

© О.М. ДЕМСЬКА, 2013

слідок бачимо вдале переплетення загальноосвітньої практики й розуміння навчального процесу та національної педагогічної традиції.

Посібник складається з чотирьох розділів «Зміст програми курсу «Вступ до мовознавства», «Тестові завдання», «Модульні контрольні роботи», «Індивідуальні навчально-дослідні завдання». Особливої уваги заслуговує зорієнтованість посібника на тести, а такий спосіб подання матеріалу однозначно спрощує роботу із посібником, що на сьогодні, зважаючи на інтенсивність навчальних програм та навантаженість студента, є важливою перевагою.

Однак не звужуймо кола користувачів цієї праці й не оминаймо викладача, який може також скористатися посібником і як навчально-методичною працею-зразком ор-

ганізації методичних матеріалів суміжних курсів. Це стає можливим завдяки чотирьом взаємно доповнювальним частинам книжки, де в першій частині автори подають загальні положення академічного курсу «Вступ до мовознавства»; змістове наповнення модулів, згідно з яким далі згруповано тестові завдання; теми й плани лекцій та практичних (семінарських) занять; і, що надзвичайно важливо, планування самостійної роботи та питання для самоконтролю. У другій — систему тестових завдань, тематично детермінованих змістом курсу й коректно структурованих тематично. Третій — завдання модульних контрольних робіт. І врешті, в четвертій — теми рефератів, які пропонують зосередитися на письмі та писемності, власних назвах, зокрема, урбанонімах, що можна трактувати як початки українського лінгвоурбанознавства; а також зразки оформлення титульної сторінки, змісту реферату й використаної літератури.

Оформлення наукової праці вважаємо виявом наукової культури, тому трактуємо цей фрагмент посібника справді актуальним.

Завдання вищої школи полягає не лише у викладанні курсів, а й забезпеченні навчального процесу якісними науковими та науково-методичними працями, що й виконують Тетяна Космеда й Олена Ляховин. Це заслуговує не тільки на повагу, а й вдячність від колег, яким цей посібник стане у пригоді.

Орися ДЕМСЬКА (м. Київ)

Стаття надійшла 05.06.2013.

Orysia Demska
Kyiv

BETWEEN EDUCATION AND SELF-EDUCATION

Book review on: Kosmeda T.A., Liakhovyn O.B. Vstup do movoznavstva v textakh. — Drohobych: «Kolo», 2012. — 130 p.

УДК 049.32 +374:804

УКРАЇНСЬКА МОВА В СВІТІ

**А.М. Архангельская, Е.П. Левченко, В.М. Мокиєнко/
Украинский язык: Учебное пособие по развитию
речи. — СПб.: КАРО, 2013. — 336 с.**

В Україні та поза її межами і сьогодні не кожен охочий має можливість вивчити українську мову. Немає доступних курсів української мови, не вистачає підручників і посібників. Це біда насамперед нашої держави. Тому прикро і водночас приємно спостерігати, як за престиж української мови дбають не тут, а, наприклад у Росії. Українська спільнота може тільки вітати видання посібника для російськомовних студентів, усіх громадян пострадянського простору, які мають бажання вивчити українську мову або прагнуть удосконалити рівень знань, мовної культури не лише в соціокультурній сфері, а й у побуті. Саме таке призначення має посібник А.М. Архангельської, Є.П. Левченко, В.М. Мокиєнко «Украинский язык: Учебное пособие по развитию речи». — СПб.: КАРО, 2013. Автори зазначають, що ця «книга адресована всім, кого цікавить українська мова, хто хоче або вже почав її вивчати, прагне активізувати і поповнити власний лексичний запас...» (С. 1).

Матеріал посібника підібрано з урахуванням власне комунікативного й порівняльного аспекту вивчення споріднених мов — української і російської з урахуванням ситуативно-практичного спрямування і країнознавчої інформативності.

Підручник складається з трьох розділів. У першій частині «Основні відмінності граматичних систем української і російської мов» у зручному форматі таблиць автори подають інформацію про відмінювання українських

© С. Я. ЄРМОЛЕНКО, Т. А. КОЦЬ, 2013

слів. Увагу акцентовано на особливостях відмінкової парадигми іменників: висвітлено вживання кличного відмінка, чергування приголосних *г, к, х* — *з, ц, с* у давальному і місцевому відмінках однини жіночого роду I відміни, наголошування форм у поєднанні зі словами *два, три, чотири*, зазначено винятки із загальних правил.

Крім загальновживаних слів, зокрема іменників II відміни (*борці, діяч, дно, суспільство, горе, місце*), наведено зразки відмінювання діалектних одиниць (*вуйко*). Звернено увагу на стилістичну функцію варіантних форм закінчень *-ові, -еві, -єві* та *-у, -ю* іменників II відміни чоловічого роду в давальному

відмінку однини. У випадку послідовного розміщення кількох іменників у давальному відмінку флексії рекомендовано не повторювати, напр.: *панові Івану, ректору Іваненкові* (С. 17).

Автори докладно аналізують закінчення іменників чоловічого роду II відміни однини в родовому відмінку та наводять парадигму відмінювання іменників IV відміни.

У посібнику ґрунтовно розкрито особливості функціонування в українській мові прикметників, наголошено на відсутності в них словоформи кличного відмінка (*вітре буйний, світе тихий, краю милий*) (С. 27) та наявності стягнених та нестягнених, поширених в усній народній творчості, варіантів (*вечірня — вечірняя, карі — карії*) (С. 28).

У першому розділі звернено також увагу на різницю у відмінюванні географічних назв в українській та російській мовах, зокрема назв-словосполучень (*у місті Львові, у селі Іванівці* — в російській мові відмінюються тільки номенклатурні назви), а також числівників з основою на *-десять*. Твердження часто підкріплено покликанням на наукові праці українських мовознавців. Укладачі рецензованого видання акцентують увагу на характерних рисах української мови у вживанні збірних числівників, а також невідмінюваних одиниць на **-ко** зі значенням збірності (*двійко, двоєчко, трійко, троєчко*).

У підручнику наведено детальну парадигму відмінювання дієслівних одиниць I та II дієвідміни доконаного і недоконаного виду, висвітлено творення форм наказового способу, чергування приголосних у коренях слів.

Другий розділ книги містить 11 уроків, об'єднаних за тематичним принципом: «Знайомство. Звертання до співрозмовника. Культура

спілкування», «Аудиторія. Навчання. Освіта», «Гуртожиток. Квартира, Житло», «Сім'я. Традиції. Звичаї. Свята», «Людина і час», «Час. Відрізки часу. Пори року», «Місто. Транспорт», «Здоров'я. Здоровий спосіб життя», «Хобі. Дозвілля», «Зовнішність. Характер людини». Систему завдань зорієнтовано на розвиток і удосконалення діалогічного та монологічного українського мовлення російськомовного студента. Диалоги пересипані формулами мовного етикету (*привіт, добрий вечір, добридень, добрий вечір у вашій хаті, дуже радий знайомству, щиро вдячний*), звертаннями (*Маріє Валентинівно, мамо, тату, Володимире*). Важливим для побудови правильної синтаксичної єдності є знання механізмів дієслівного керування. Автори посібника звертають на це увагу і подають зразки таких мовних формул (*знайомити -млю, -миш, познайомити -млю, -миш кого? з ким? (знайомимо друзів з батьками, познайомлять Михайла з факультетом, познайомлю вас з його друзями)*).

У посібнику є рубрика «посміхніться», яка покликана і розважити, і акцентувати увагу читача на певному мовному явищі (*Слово не горобець. Взагалі ніщо не горобець, крім горобця*). Зрозуміти правильно тексти допомагають словнички, які достатньо широко розкривають тему уроків, матеріали для довідок, а також коментарі до семантики, наголосування та граматичних особливостей вжитих слів.

Доречно підібраний матеріал про міжмовні омоніми покликаний навчити студента диференціювати лексичні одиниці української та російської мови (*умикати* в українській мові відповідає російському слову *включать*. Російське *умикать* відповідає українській лексемі *вкраси* (С. 79).

У посібнику вміщено цікаві і стилістично різноманітні комунікативні ситуації, які охоплюють усі сфери життєдіяльності сучасної людини. Автори наводять також перелік формул висловлення власного погляду (*на мій погляд, я переконаний, що, як на мене, то..., усе це сон рябої кобили*), пропозиції, поради (*я дуже раджу тобі, чи не спробувати тобі, може б тобі варто було*), подяки за пропозицію, пораду (*я тобі дуже дякую, дякую за пораду*), згоди (*погоджуюся, авжеж, ти маєш рацію*), незгоди (*я ніяк не можу погодитися, шкода, але це не для мене, мені треба подумати*).

Усні завдання, вміщені у підручнику, вчать вільно входити в будь-яку комунікативну ситуацію, правильно добирати слова і висловлювання, наприклад говорити компліменти. Допомагають у цьому матеріали для довідок: *Ви першокласний фахівець, з вами так приємно спілкуватися, у тебе (Вас) така молода мама (славний батько, чудовий брат)*.

Тему про погоду та клімат в Україні проілюстровано прикладами з усної народної творчості, що дозволяє вивчити не лише живу мову, а й дізнатися про традиції та звичаї народу: *Кажани літають після заходу сонця — на теплу, ясну погоду; Жаби вдень вискакують на доріжки саду — бути дощу; Веселка на небі затримується довго — негода не мине*. Тут можна знайти інформацію про народний календар днів тижня, госпо-

дарської праці людини тощо (*Субота — не робота — помий, помаж та спати ляж*).

Урок про місто, транспорт розповідає про історичні місця, пам'ятки культури, архітектури, природного ландшафту Києва. Підібрані тексти містять номенклатурні, географічні назви, імена та прізвища людей. Це дозволяє не тільки збагати свій словниковий запас, а й опанувати деякі правила української орфографії.

Третій розділ посібника відповідає тематиці і змісту відповідних уроків другого розділу. Тут є українсько-російські словнички і тексти для самостійної роботи над кожною із запропонованих тем. Автори подають цікаву й пізнавальну інформацію про походження і семантику українських прізвищ, зокрема козацьких імен, історію освіти в Україні, специфіку менталітетів різних народів, звичаї і традиції українців, культурну спадщину Києва та Львова, розвідки про видатних учених, уподобання сучасної молоді, моду тощо.

Студенти у посібнику можуть знайти часто вживані слова та вислови в сфері освіти, науки, громадському транспорті, побуті. Наведено також українсько-російські номенклатурні назви навчальних та виховних закладів, факультетів, професійну та термінологічну лексику. За тематичними групами подано слова на позначення предметів інтер'єру, побутової техніки, назви спорідненості і свята, обрядової лексики. У підручнику вміщено художні, науково-популярні, публіцистичні тексти, які виразно розкривають стилістичний потенціал української мови.

До посібника автори додають компакт-диск, на якому в форматі МПЗ запропоновано діалоги, тексти, вірші, анекдоти. Прослуховуючи їх, студенти зможуть навчитися правильної української вимови і інтонації. Використання цих матеріалів на аудиторних заняттях сприятиме контролю навиків аудіювання. Видання такої навчальної літератури вітають не лише українські мовознавці, а вся громадськість.

Світлана ЄРМОЛЕНКО, Тетяна КОЦЬ (м. Київ)

Рецензію отримано 25.06.2013.

Svitlana Yermolenko, Tetyana Kots

Kyiv

UKRAINIAN LANGUAGE IN THE WORLD

Book review on *Arkhangelskaya A.M., Levchenko E.P., Mokiienko V.M.* Ukrainian language: The manual on the development of speech. — SPb.: KARO, 2013. — 336 p. /in Russian)

РЕПЛІКА НА РЕПЛІКУ В.А. ШИРОКОВА

Дивно, що В. А. Широков відповідь на наші міркування, що стосуються першої книги «Словника української мови» в 20-и томах, не наважився надрукувати в журналі «Українська мова», де вони прозвучали (2012. — № 3), а в рубриці «Лист до редакції» журналу «Мовознавство»¹, одним із заступників головного редактора якого він є. Виходить, що академік написав листа сам собі!

Епіграфом до своєї «репліки» В.А. Широков узяв цитату з Євангелія від апостола Матвія (гл. VII, вірші 1–5): «Не судіть, щоб і вас не судили... Лицеміре, вийми перше колоду із власного ока, а потім побачиш, як вийняти скалку з ока брата твого».

Ми написали статтю про сучасне *тлумачне* словникарство, а не взагалі про українську лексикографію, як пише автор. Саме в зазначеній галузі вітчизняної лінгвістичної науки найвиразніше спостерігається падіння професійної моралі, гріх проти однієї з десятих Заповідей Божих: «Не кради!» (Вих. 20:15). Ми ніколи не привласнювали чужої розумової праці, і маємо повне право говорити про плагіат.

За визначенням юристів, «плагіат (лат. *plagium* — викрадення, від грец. *πλάγιος* — косий, крутійський) — оприлюднення (опублікування) повністю або частково чужого твору під іменем особи, яка не є автором цього твору. ***П. визначається незалежно від того, опубліковано чужий твір чи ні, а також охороняється він авторськими правами чи ні*** (виділення наше — *В.Н.*). Примушення до

¹ Широков В. Репліка на статтю В.В. Німчука «Про сучасну українську тлумачну лексикографію» // Мовознавство. — 2013. — № 1. — С. 77. Далі покликання на «Репліку» подаються в тексті.

співавторства також визнається П.П. тягне крим. і цив.-прав. відповідальність...²». В.А. Широков дезорієнтує громадськість, пишучи, ніби «Словник української мови» в 11 томах видавався..., ще до приєднання України до Ковенції з охорони авторського права, тому авторські права в ньому не фіксувалися». Як відомо, СРСР приєднався до зазначеної Конвенції ще 1973 р. (останній том СУМа вийшов у світ 1980 р!). І вже в 4-у томі, надрукованому того ж 1973 р., занотовано: © Видавництво «Наукова думка». Дивно, що цього не знає науковий керівник проекту СУМ-20. До цього ж правники як плагіат кваліфікують опублікування чужого твору під іменем особи, яка не є автором його, незалежно від того, чи охороняється він авторськими правами. У статті ми процитували з передмови до СУМа-20 повідомлення, що «Словник української мови» 1970–1980 рр. входить до складу нового 20-томного словника» з докором, що «не зазначено, на якій підставі і з чийого дозволу». В.А. Широков у відповідь патетично заявляє: «Зрозуміло, що дозвіл, про який говорить В.В. Німчук, дає Академія — вона й дала його» (с. 77–78). Хіба НАН України, як і будь-яка інша державна установа, розпоряджається авторськими правами своїх співробітників?! Юристи термін **авторство** визначають як «право визнаватися автором творів науки, л-ри і мист-ва. Є *особистим* немайновим правом і може *належати тільки автору*»³ (курсив і виділення наші — В. Н.)

В.А. Широков підкреслює, що «дехто із лексикографів 11-томника, зокрема В.М. Білоноженко, В.О. Винник, В.В. Дятчук, Н.Є. Лозова та ін., брав участь і в укладанні 20-томника, і ні в кого з них питань не виникало. Виникли вони лише у В.В. Німчука, який наскільки нам відомо, стосунку до укладання Словника української мови в 11-ти томах не мав» (с. 78).

А хіба про наукову етику має право обстоювати тільки той, інтелектуальний доробок якого хтось безсоромно привласнив? Це факт, що укладачів СУМа-11 в межах слів, які починаються на А–Б, та наукових редакторів відповідного матеріалу в «Передмові» СУМа-20 навіть не згадано. Мусимо сказати, що В.М. Білоноженко та В.О. Винник у свій час підписалися під рецензією «Обережно — плагіат!», у якій «укладачів» «Нового тлумачного словника української мови» В. Яременка та О. Сліпушко звинувачено в присвоєнні чужої інтелектуальної праці. Н. Є. Лозова не брала участі в написанні СУМа-11, а була тільки помічником редактора його останнього тому — С.І. Головашука.

В.А. Широков пильно оберігає своє авторське право й у відповідних виданнях ретельно зазначає: «Ідея та назва серії «Словники України». Гуменюк Т. П., Широков В. А.» (коли ми давали назву серії «Академічні словники», нам і на думку не спадало охороняти її позначкою ©),

² Венецька М.В. Плагіат // Юридична енциклопедія. — Т. 4. — К., 2002. — С. 566.

³ Там само

але вважає за можливе ігнорувати авторство лінгвістичних праць «малих форм» — статей у тлумачному словнику.

В.А. Широков силкується посіяти сумніви щодо нашої сумлінності: «А чи знав сам автор..., що новий Словник робиться на базі 11-томника? Безперечно, знав. Чому ж він тоді не «бив на сполох»?» (с. 78). Звідкіля про засади укладання СУМа-20 і характер використання в ньому в СУМа-11 було беззаперечно відомо? Чи В.А. Широков, чи хтось інший десь про це публічно говорив? Ні! Проспекту СУМа-20 (якщо такий є) не було опубліковано. Щоправда, на одне з засідань бюро ВЛМФЕ В.А. Широков приносив зразки опрацювання словникового матеріалу в СУМі-20 у порівнянні з аналогічними статтями СУМа-11. Там були представлені, за небагатьма винятками, тлумачення лексем зі сфери християнської церкви та релігії зі змінами чи доповненнями матеріалів СУМа-11, і лексикографічні статті, взяті «живцем» із нього, тому оригінальні статті-зразки губилися серед них. До Інституту української мови НАНУ, де ми працюємо, СУМ-20 на рецензію В.А. Широков не надсилав. Про все, що вважали за позитивне й новаторське у СУМі-20, ми сказали, проте В.А. Широков на це заплющив очі.

Наш опонент твердить, «що 20-томник, який є наступником 11-томника, суттєво відрізняється від нього. Це стосується насамперед ідеологічної спрямованості Словника, у процесі укладання якого проведено велику роботу з його деідеологізації, звільнення від рудиментів тоталітарної доби, що становило... (до 20%). Таку ж велику роботу було проведено й у напрямі розширення текстово-ілюстративної частини Словника, яка (на матеріалі першого тому) виросла більше ніж удвічі порівняно з попередником» (с. 78). З цього видно, що йдеться не про укладання нового лексикона, а про переробку СУМа-11! Усунення цитат із заідеологізованої компартійної літератури не вимагало особливої лінгво-наукової праці. У своїй рецензії ми сказали, що у СУМі-20 багато ілюстрацій зайвих, довгі цитати введено в лексикографічні статті лише для збільшення фізичного обсягу СУМа-20. В.А. Широков пишається тим, що «створено принципово новий для українського мовознавства комп'ютерний мовно-інформаційний інструмент — Український національний лінгвістичний корпус, який нині налічує понад 110 млн. слововживань, майже у 20 разів перевершуючи обсяг лексичної картотеки Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні НАНУ, на основі якого було укладено 11-томник» (с. 78). Непосвячених ця цифра може вражати. Але цінність лінгвістичного корпусу вимірюється не лише кількістю слововживань, але й кількістю лексичних одиниць. Корпус може містити десятки, або сотні тисяч вживань, наприклад, частки **не** чи прийменника **у(в)**, але не мати в собі добре відомих слів, значень. У СУМі-20, наприклад, немає іменника **алаверди**. Не виділено окремо медичного номена **бляшка**, не подано семантики «біла гарячка, алкогольний делірій» лексем **білка**, **білочка** (див. у Google!).

Про можливості Українського національного лінгвістичного корпусу міркувати годі, бо він не доступний через Інтернет. Оригінальна спроба О. М. Демської обґрунтувати створення Національного корпусу української мови в своїй докторській дисертації та окремій монографії поза межами Українського мовно-інформаційного фонду НАН України викликала несправедливу брутальну критику В.А. Широкова⁴, який, напевне, хотів би мати монополію в цій ділянці вітчизняної лінгвістики. О. М. Демська недавно успішно захистила докторську дисертацію.

Щодо арифметики, то в статті ми лише хотіли сказати, що із СУМа-11 до СУМа-20 забрано 54,66% лексикографічних статей, а нових додано лише 45,34% тобто більше половини СУМа-20 становить СУМ-11!

«У В.В. Німчука, який вважає себе знавцем релігії (як він наголошує, «практикуючим християнином»), саме до біблійної лексики і фразеології, поданої у Словнику в 20-ти томах, виникло багато питань», — пише В.А. Широков (с. 79). Це зауваження — в дусі радянської пасквільної критики — через перекручення фактів. Звідки він знає, ніби ми вважаємо себе релігієзнавцем. Наш фах — мовознавство. Автор «репліки» у спотвореному вигляді дає наше зауваження про те, що у СУМі-20 «українець, який є практикуючим християнином, не знайде пояснення слів, які часто чує в храмі та поза ним...»⁵. Зрозуміло, ми тут говоримо не про себе: значення лексем, які наводимо для прикладу (**автокефал**, **антидот**, **артос** тощо) нам особисто не потрібно тлумачити.

На наше питання, чому до джерел СУМа-20 залучено тільки Огієнків переклад (1962 р.) Біблії, але зігноровано інші повні переклади Св. Письма — П. Куліша, І. Пулюя, І. Нечуя-Левицького (1903 р.), І. Хоменка (1963), патріарха Філарета (2004 р.), о. Рафаїла Турконяка (2006 р.) В. А. Широков сказав, ніби лише переклади І. Огієнка відповідає «критеріям авторитетності (деякі фахівці висловлюють думку, що він найточніший із слов'янських перекладів), поширеності (ним користуються на всій території України), нормам сучасної української мови (за винятком подання закінчення **-и** в Р.в. іменників ж.р. третьої відміни), він є оригінальним перекладом із давньоєвропейської та грецької мов..., ним користуються представники всіх конфесій. Інші ж названі перекладам цим критеріям, на жаль, не відповідають, і, отже, використовувати їх у біблійній частині нового Словника, немає жодних підстав» (с. 79). Досі ніхто з мовознавців не піддавав сумніву авторитетності перекладів П.Куліша, І. Пулюя, І. Нечуя-Левицького, а також І. Хоменка. Їх належно оцінив відомий лінгвіст О. Горбач⁶, а не

⁴ Широков В.А. Гра в науку, або мистецтво полювання на дракона // Мовознавство. — 2005. — № 5. — С. 80–83.

⁵ Німчук В.В. Про сучасну українську тлумачну лексикографію // Українська мова. — 2012. — № 3. — С. 16.

⁶ Горбач О. Мовостиль новітніх перекладів Св. Письма на українську мову народню мову 19–20 вв. // Наукові записки Українського вільного університету. — Ч. 13. —

«деякі фахівці». Якби В. А. Широков ближче знав переклади П. Куліша та ін., І. Хоменка, то відав би, що вони зроблені з відповідних оригіналів (на титульній сторінці перекладу І. Хоменка надруковано: «за оригінальними європейськими, араміїськими та грецькими текстами»). Переклад І. Огієнка від норм сучасної української мови відрізняється не тільки флексією **-и** в род. відмінку однини. Пор. хоча б: ім'я йому *Голіат* із *Гату* (І Самуїл. XVII, 4), із *Ариматеї...* Йосип (Мт. XXVII, 55), Перше послання св. апостола Павла до *Коринтян* у перекладі І. Огієнка та *Голіаф* з *Гета* у перекладі о. Турконяка (2011 р.), *Голіаф*, з *Гефа*; з *Аримафеї...* Йосиф, до *коринф'ян* — патріарха Філарета (2004 р.)⁷. Поширеність перекладу та популярність його серед представників різних груп людей не мають жодного значення для визначення вартості тексту як лінгвістичного джерела. А варіанти перекладу певних лексем і виразів — цінний матеріал для тлумачного словника. Ми разом із Н. Пуряєвою виявили кілька десятків варіантів українських перекладів тільки молитви «Отче наш».

У «Передмові» до СУМа-20 сказано, що «при укладанні біблійної частини СУМа використана авторизована система «Єврейський та грецький лексикони Стронга, де до кожного слова Старого і Нового Завіту подано варіанти перекладів» (с. 26). Оскільки тут говоряться про *варіанти перекладів*, ми зробили зауваження, що «нам не відомий жоден український переклад Біблії з нумерацією Джеймса Стронга» (с. 14). У відповідь на це В.А. Широков пише: «В.В. Німчук критикує використання системи «Єврейський та грецький лексикони Стронга... Якби В.В. Німчук був знайомий із нею, він зрозумів би, що нею можна користуватися з однаковим успіхом незалежно від тексту, до якого вона прикріплена: вона показує варіанти перекладу грецьких слів Нового Завіту, що й потрібно для укладача» (с. 79).

Саме через те, що користуємося нею⁸ під час відповідних лексикологічних студій, у нас і виникло питання до авторів, бо про варіанти перекладу може йтися лише в тій самій, конкретній мові. Ми зовсім не докоряємо за використання системи Дж. Стронга авторами СУМа-20.

Неправда, що В.В. Німчук взагалі «критикує те, що ремарка *бібл.* ужита до цілого ряду слів». Критиковано таке конкретне твердження в «Передмові» до СУМа-20: «Адже без спеціальних знань такі біблійні поняття, як, наприклад, *віра, спасіння, гріх, покаєння, святість, спра-*

Мюнхен, 1988. Separatum. — С. 29–98. Пор. ще: *Мороз Т.В.* Лексика перекладів книг Святого Письма у контексті розвитку української літературної мови в другій половині XIX — на початку XX століття // Автореф. дис. к.ф.н. — Чернівці, 2007. — 20 с.

⁷ Пор. ще: *Тимошик Г.В.* Біблієантропоніми в новочасних перекладах Святого Письма українською мовою. / Автореф. к.ф.н. — Львів, 2010. — 20 с.

⁸ Див., наприклад, Новый Завет с индексацией новогреческого слова по системе Иакова Стронга. Синодальный перевод (разбивка наша — В.Н.). Исчерпывающий греческо-русский лексикон Нового Завета с номерами Стронга и греческой Симфонией / Под ред. В. Журомского. — Житомир, [2001]. — 917 с.

ведливість, закон, благодать, апостол, ангел тощо правильно не витлумачиш. Наведені слова є *біблеїзмами*, тобто лексемами, які своїм походженням сягають тексту Біблії (курсив наш — В. Н.). Адаптовані мовною практикою, вони набули вже інших значень, що сприймаються як загальнономовні» (СУМ-20, с. 26). Ми сказали, що насправді бібліїзмами є лише лексеми **ангел, апостол, благодать**, а решта — праслов'янські слова, які поруч із прадавніми, набули нових значень під впливом Біблії.

У рецензії ми натякали, що деривати на **-ейн-ый, -ейск-ий, -еизм**, утворені від іменників на **-ия** — це чисто російські словотвірні типи, що мають пояснення з погляду історії мови. У російській мові функціонують структури: *арми(я)* [ар-миј-а] — *арме-єц* [армеец], *армей-ський*; *библ(ия)* [библиј-а] — *библе-изм*, *библей-ський*; *гварди(я)* [гвардиј-а] — *гвардеј-єц* [гвардеец], *гвардей-ський*; *компани(я)* [компаниј-а] — *компанеј-єц* [компанеец], *компаней-ський*; *милици(я)* [милициј-а] — *милицей-ск(ий)*, *полици(я)* [полициј-а] — *полицей-щина*, *полицей-ск(ий)* та ін., а також *кель(я)* [кел'ј-а] — *келей-к-а*, *келей-ник*, *келей-н(ый)*, *келей-ность*; *оружи(е)* [оружије] — *оружей-н(ый)*, *оружей-ник*⁹.

В українській літературній мові маємо: *армія* — *армієць, армійський*, *Біблія* — *біблеїзм, біблейський, біблійний*; *гвардія* — *гвардієць, гвардійський*; *компанія* — *компанієць, компанійський, міліція* — *міліційний, міліцейський*; *поліція* — *поліцейщина, поліцейський, поліційний*; *келія* — *келійний, келійність*¹⁰ тощо. Пор. також: *біблій-н(ий)*, *біблей-ськ(ий)*, *біблій-ськ(ий)*, *міліцій-н(ий)*, *міліцей-ськ(ий)*¹¹.

Як бачимо, в українській мові відповідних похідних від іменників на **-ия** немає дериватів виключно з елементом **-ей-**, як у російській мові, для якої вони органічні. Такі деривати конкурують із структурами з елементом **-ій-**, які в українській мові є природними.

В. Жайворонок, на авторитет якого покликається В.А. Широков, в останньому виданні енциклопедії «Українська мова», використовує саме питому форму **бібліїзм**, а не **біблеїзм**¹², як твердить академік.

Для В.А. Широкова — «трохи дивно називати русизмами похідні не від російського слова; з таким самим успіхом можна стверджувати, що *библеизм* — це українізм у російській...» (с. 79). Дериватологам і лексикологам незвично чути, ніби деривати від запозиченого слова, утворені за допомогою власних мовних ресурсів, також є запозиченнями!

⁹ Тихонов А.Н. Словообразовательный словарь русского языка в двух томах. — Т. 1. — М., 1985. — С. 74, 95, 213, 461, 608, 784, 425, 703.

¹⁰ Український орфографічний словник / Вид. 5-е, перероб. і допов. / За ред. В.М. Русанівського. — К., 2005. — С. 27, 49, 154, 396, 594, 323.

¹¹ Карпіловська Є.А. Кореневий гніздовий словник української мови. — К., 2002. — С. 54, 497.

¹² Жайворонок В.В. Бібліїзми // Українська мова: енциклопедія. Вид. 3-тє, змін. і допов. — К., 2007. — С. 48.

Не заперечуючи форми біблеїзм, яку обстоюємо, В. А. Широков міркує: «У тім у 20-томнику вживається і слово біблійський, хоча зауважимо, що тут варто бути обережним, адже таке, наприклад, слово, як *бібліознавство*, стосується не знання Біблії, як могло б здатися, якщо використовувати пропоноване В.В. Німчуком написання, а є лише синонімом до слова книгознавство» (с. 79–80). Шкода, що критикові не відомий композит **біблієзнавство** добре знаний в україністиці (може, його немає в розрекламованому Українському Національному лінгвістичному корпусі?).

Акад. В.А. Широков пише: «В.В. Німчук хотів би бачити слова **акафіст** та **алилуя** в написанні через **и**: Аргумент: «В нашій церкві співають потрійно «Алилуя, алилуя, алилуя, слава Тобі, Боже». Автор і справді співає в церковному хорі, де практикується саме така вимова цього слова, але цей факт не може бути аргументом для подання в академічному його ненормативного написання... Якби пропозицію автора прийняти, наприклад, написання *акафіст* через *и* — *акафіст*, то воно, за законом аналогії, потягло б цілу низку змін: *фізика* → *физика*; *фірма* → *фирма*, *фіто* → *фито*, *амфі* → *амфи*...». Відомо, що давні й старі запозичення «правилові дев'ятки» не підлягають, тому, наприклад, пишемо *єпископ* і похідні, а не *епіскоп*, *лимон* і деривати¹³, а не *лімон* тощо, та це не тягне за собою написання *и* в цій позиції в інших лексемах! Той факт, що в українськомовних відправах та сучасних перекладах Св. Письма засвідчується форма *алилуя* підтверджуємо покликаннями на відповідну літературу, зокрема цитуємо працю І. Огієнка: «В нашій Церкві співають потрійно «Алилуя... слава Тобі, Боже...» (с. 15). В.В. Широков ці слова приписує нам і пускає плітку, буцім «автор і справді співає в церковному хорі», а далі, на основі оманни, злісно іронізує.

Наші численні, обґрунтовані зауваження автор репліки оминає, бо, вочевидь, не має переконливих контраргументів, і наукову дискусію перетворює на балачку, далеку від науки за змістом і від наукового стилю за формою. Наприклад, на зауваження про те, що в СУМі-20 пропущене значення «православ'я» вокабули *благочестя*, наявне і добре проілюстроване у словнику за ред. Б. Грінченка й у СУМі-11, вигукє і повчає: «До чого тут православ'я? Адже в часи перших апостолів ні про яке розрізнення християнської церкви на різні конфесії не йшлося. Варто зауважити, що В. В. Німчук у своєму аналізі як авторитетний «ангелознавець» послідувано намагається поширити свою теологічну і церковну ерудицію на загальнономовний тлумачний словник... Теологія... на нашу думку, не може слугувати джерелом лексичних значень, тим більше в світській державі, якою є Україна. Тому посилання на церковні авторитети взагалі недоречне в академічному Словнику української мови. З цієї, зокрема, причини, теологічні праці практич-

¹³ Український орфографічний словник. — С. 227, 365.

но не враховувалися в лінгвістичному корпусі, на основі якого укладається Словник, а ремарку *теол.* не введено до системи його ремаркування» (с. 91). Звідки така неприязнь до представників Церков, які об'єднують мільйони мирян, що читають багату українську релігійну літературу? Керівництво УМІФ безпідставно ігнорує словникові й фразеологічні надбання цілої галузі життя нації й інтелектуальну працю представників вітчизняної духовності протягом 1025 років після прийняття християнства? Нехтування напрацюваннями дослідників християнської релігії, творами авторитетних теологів і знавців обрядів традиційних Церков України якраз і призводить до неадекватних або неповних тлумачень у СУМі-20, що ми показали на багатьох прикладах, які В.А. Широков не спроможний спростувати. А це є одним із наслідків невведення в Корпус української мови величезного масиву лексики. Виходить, що в Корпусі немає цілої бібліотеки відповідної літератури сучасною українською літературною мовою. Для теоретиків і практиків названого Корпусу церковно-релігійний стиль не існує! Читаємо міркування акад. Широкова, і здається, що повернулися в радянську добу офіційного атеїзму.

У зв'язку з зауваженням, що «значним кроком назад у вітчизняній (підкреслення теперішнє — *В.Н.*) лексикографії є відсутність у СУМі-20 міжнародних латинських назв при українських вокабулах із галузей ботаніки та зоології...» у В.А. Широкова, «складається враження, що В.В. Німчук не дуже добре обізнаний із матеріалом, який рецензує» (с. 81). У СУМі-11 були хоч поодинокі спроби давати латинські відповідники до українських ботанічних і зоологічних номенів, а в СУМі-20 їх немає зовсім. В.А. Широков твердить, що «насправді (і не тільки в першому томі; пор.: Оман...(Inula Helenium L.) ... — Т. V, с. 691) конкретне подання латинських назв є дуже складним завданням, яке поки що не під силу лексикографам, оскільки українська ботанічна номенклатура все ще перебуває у стадії розроблення, що було нами з'ясовано під час консультацій з біологами» (с. 82). Дивуєшся аргументації та рівневі його (В.А. Широкова) радників. Українська природнича номенклатура (насамперед широкоживані назви, які часто трапляються і в не фаховій літературі) давно кодифікована. Може йтися лише про вдосконалення її відповідно до нових міжнародних вимог. Фахівці знають, що латинські відповідники національних номенів містять багато солідних вітчизняних словників, зокрема «Словарь української мови» за ред. Б. Грінченка (1907–1909), академічні «Украинско-русский словарь» за ред. А. Кримського і С. Єфремова (1924–1933), «Українсько-російський словник» у 6-ти томах (1953–1963), «Русско-украинский словарь» у 3-х томах (1968), «Етимологічний словник української мови» (1982–). Виявляється, те, що було під силу авторам, які уклали словники 100 або 50 років тому, з надуманої причини не до снаги деяким нинішнім працівникам установи, директором якої є акад. В.А. Широков.

Ми писали, що лексикографи мають право в необхідних випадках заповнювати вільні для деривації ніші, але краще їм почекати, поки відповідну лексему створять інші носії мови. Наприклад, коли в мові засвідчений ад'єктив **бурунний**, немає сенсу додавати від себе прикметник **буруновий**, а від назви тварини **бурундук** іменування маляти не обов'язково повинен мати непаспортизований дериват **бурундученя** (чому не **бурундуча**). А В.А. Широков твердить, ніби «В.В. Німчук вважає недоліком подання в СУМ-20 дериватів від назв деяких тварин... і водночас хотів би бачити в реєстрі «бідолашненький», «блакитнючий» (до речі, на запит «блакитнючий» навіть Google подає нульовий результат, отже, це явний оказіоналізм, недопустимий у тлумачному словнику...» (с. 82). По-перше, лексеми *бідолашненький*, *блакитнючий* засвідчені вживанням у літературі. По-друге, з якого часу система Google, а не Корпус української мови зобов'язана фіксувати українську лексику. У свій час Д. Пилипчук писав: «Звісно, треба не забувати, що рівень репрезентованості української літератури в інтернеті сьогодні навряд чи перевищує п'ять відсотків...»¹⁴. Він у Гуглі знайшов одну цитату на слово **болотнеча**¹⁵. Але Яндекс нині пропонує вже 13 контекстів із цією лексемою! У Яндексі знайдете і цитату з прикметником **блакитнючий!** Між іншим, характер «творчого» використання у СУМі-20 ресурсів Інтернету для тлумачення лексем (особливо — інтернаціоналізмів), заслуговує окремого з'ясування.

Ми не заперечуємо того, що слово **берегиня** вживається широко в значенні «охоронниця», і воно відображене в СУМі-20, а лише звертаємо увагу на те, що тлумачення «русалка», яке паспортизується «з наук. літ.» подано на останньому місці та ще й оснащено ремаркою *заст.* (с. 17).

У СУМі-20 одне із значень вокабули **благовісник** подано як «народна назва християнського свята Собору Архангела Гавриїла...». Ми зробили зауваження, що «в календарях Православної і Греко-католицької Церков відзначається день вшанування Архангела Гавриїла як Собор Архангела Гавриїла, але це не свято, а робочий день» (с. 22). В.А. Широков відповідає: «Але це не аргумент, бо за нашим законодавством більшість церковних свят є робочими днями» (с. 83), прагнучи виправдати неточну інтерпретацію семантики вокабули. У нас ідеться, звичайно, про робочий день із погляду вірян традиційних в Україні Церков.

В.А. Широков не погоджується «із закидом про зловживання цитатним матеріалом... Багатство ілюстративного матеріалу є перевагою нового Словника, а не його вадою» (с. 83). Проте в безлічі випадків у СУМі-20 маємо не багатство матеріалу, а зайві довгі цитати при одно-

¹⁴ Пилипчук Д. Болять мені загублені слова... Мій додаток до першого тому Словника української мови у двадцяти томах. — Біла Церква, 2012. — С. 358 (уся книга — 624 с.).

¹⁵ Там само. — С. 358.

значних лексемах, у тому числі номенах і термінах. Таке враження, що це робиться для штучного збільшення обсягу Словника.

В. А. Широков і на дрібні зауваження не дав адекватних пояснень, а на багато питань, що стосуються концепції СУМа-20, не дав переконливих відповідей або й не відповідав зовсім (зокрема не сказав, чому немає в ньому точної паспортизації матеріалу).

У рецензії констатуємо: «У СУМі-20 дотримано норми «Українського правопису» 1993 р. Але Українська національна правописна комісія на своєму засіданні 19 грудня 2003 р. затвердила окремі правила з проекту нової редакції «Українського правопису» 1999 р. ...В Українському мовно-інформаційному фонді НАНУ про це мають знати, адже секретар Правописної комісії є його співробітницею. Невже в реєстрі СУМа-20 будуть фіктивні невідмінювані вокабули типу **півгривні, півночі, півхліба** тощо» (с. 15). В.А. Широков облудно інформує читачів: «...Словник укладено згідно з нормами чинного правопису (тобто 1993 р. — *В.Н.*). Але В.В. Німчук пише про недотримання цих правил укладачами Словника. Ця критика може викликати тільки подив, оскільки автор посилається на такі правила, яких у чинному правописі немає... Отже, В.В. Німчук вимагає дотримуватися правописних правил, які існують хіба що в його уяві» (с. 83–84) та наводить майже цілу сторінку правил із правопису 1993 р. Ось нам і наукова дискусія акад. В.А. Широкова, і мистецтво спотворення чужих думок! Не дивно: з установи, якою керує В.А. Широков, уперше у спотвореному вигляді сказано журналістам про «Проект найновішої редакції «Українського правопису» 1999 р., і розпочалася кампанія з дискредитації запропонованих змін в орфографії. Тепер ще додамо, що й сам В.А. Широков добре знає про запропоновані нововведення на засіданні Правописної комісії 19.XII.2003 р., про які відмовився сказати в розлогодному інтерв'ю кореспондентці газети «Зеркало недели» (№ 32, 18.08.2004 р. — С. 16).

Аналізуючи перший том СУМа-20, ми говорили не тільки про негативне, але й позитивне в новому Словнику й оцінки наші — безсторонні, але про це автор «репліки» не згадує, прагнучи наші всі міркування видати як необ'єктивні.

Науковий керівник проекту «Словник української мови» у 20-и томах В.А. Широков завершує репліку в стилі, далекому від академічного: «На жаль, нам досі не траплялися лексикографічні праці самого В.В. Німчука, отже, поки що немає можливості оцінити його лексикографічну кваліфікацію й з'ясувати, чи є він «практикуючим словникарем» чи тільки «практикуючим християнином» (с. 84). Яка хуцпа! А суддя хто?!

Релігійні переконання є приватною справою людини, в якій втручатися для культурних людей — непристойно.

Цікаво б знати, на якому власному словникарському досвіді й доробку В.А. Широков теоретизує в галузі комп'ютерної лексикографії. Не для самовихваляння, а для поповнення філологічних знань доктора

технічних наук, В.А. Широкова, який не має лінгвоукраїністичної освіти, повідомляємо, що ми докладно дослідили українську лексикографію від її зародження в XI ст. до середини XIX ст., захистили докторську дисертацію «Староукраїнська лексикографія» в 1981 р., здійснили чимало лексикологічних студій, зокрема написали розділи «Праслов'янська лексика», «Лексика давньоруської мови» в академічній «Історії української мови. Лексика і фразеологія» (1983 р.), опублікували індивідуальну монографію «Давньоруська спадщина в лексиці української мови» (с. 1992 р.), видали або перевидали 6 староукраїнських лексиконів і новоукраїнський «Словник української мови» П. Білецького-Носенка. Ми є співавтором великого академічного «Словника гідронімів України» (К., 1979 р., авторський внесок — понад 20 а.а.), міжнародного лексикографічного проекту «Основен систем и терминологія на словенската ономастика» — «Основная система и терминология славянской ономастики» (Скопје, 1983). За нами визнане авторство 30 статей у першому томі «Етимологічного словника української мови» (1982 р.).

Отже, В.А. Широков не спростував нашої критики, що стосується концептуальних вад СУМа-20 і наукової етики.

Рецензенти з Інституту української мови НАН України четвертого тому СУМа-20 відзначили багато з тих недоробок, про які йшлося в нашому розгляді першого тому.

Ми переконані, що СУМ-20 — це доповнене видання СУМа-11 із недовладними часто змінами.

Василь НІМЧУК (Київ)

Отримано 13.06.2013.

Vasyl Nimchuk

Kyiv

A REMARK ON THE SHIROKOV'S REMARK

УДК 092+81'282+811.161.2 В.Німчук

**В.В. НІМЧУК У ЛІНГВОУКРАЇНІСТИЦІ
(До 80-річчя з дня народження
Василя Васильовича Німчука)**

Вышнею благодатию во сытность упоень.
Глубиною моудрости обилно исполнень.

Д. Туптало

Поступ світової мовознавчої думки еволюціонує та, як правило, пов'язується з певною особистістю, яка осяває епоху та формує її, змінює уявлення, які, здається, були непорушними та усталеними, трансформує та реінтерпретує світоглядні площини, що забезпечують подальший розвиток її Величності Науки. Серед класиків вітчизняної мовознавчої думки називаємо канонічні імена, що на роки та століття визначили український мовознавчий дискурс, — О. Потебню, К. Михальчука, П. Житецького, Л. Булаховського та деяких інших, чий науковий доробок давно став об'єктом студій академічних установ та лекційних курсів навчальних закладів. Безперечно, в Україні останнє півстоліття позначене мовознавчою присутністю Василя Васильовича Німчука, для нинішнього покоління лінгвістів — класика, який 6 липня святкує своє вісімдесятиріччя.

Німчукова епоха в лінгвістиці — від виокремлення мовного явища в синхронії та діахронії до ґрунтового та енциклопедичного тлумачення його в загальнослов'янському контексті; транслінгвальна академічна школа вивчення мови не лише в царині мовній зокрема, але й у річищі української культури та історії загалом. Школа Василя Німчука — це десятки засадничих монографій,

© В.М. МОЙСІЄНКО, 2013

які є етапними зрізами осягнення україністики від першої писемної пам'ятки, де виявлено українські мовні риси, до сьогодення. Школа Німчука — це сотні наукових статей, що є відправними взірцями для подальшого поглибленого вивчення та осмислення мовних явищ від поодинокого факту до аналітичних системних узагальнень. Німчукова думка — це виступи на найвищих світових мовознавчих форумах. Німчукова академія — це десятки докторантів та аспірантів, які розвивають і поглиблюють здобутки глотологічної музи ювіляра.

Народився Василь Німчук 6 липня 1933 р. в с. Довге Іршавського району Закарпатської області в селянській родині Василя та Марії Німчуків, які були й залишаються в пам'яті ювіляра моральним еталоном та духовним взірцем крізь час та простір. Нелегке і вельми непросто дитинство та навчання в школі в 1939 — 1950 рр., коли авторитарними партійними рішеннями нова влада вшент руйнувала віками усталену філософію людського буття, загострено та болісно відбилося в душі юнака. Батьківське: «На світі є Бог, який усе бачить»¹, — беззаперечне мірило вчинків ученого, непорушне й до сьогодення. Нові радянсько-більшовицькі «істини» Василь Німчук не просто не сприймав, але й категорично не бажав про подібне мракобісся думати. Виховання та повага до мами й нянька незворотно й однозначно наvertsали до християнських істин: люби Господа Бога свого всім серцем, усією душею, всім розумом і силою своєю; возлюби ближнього як самого себе. Саме ці християнські істини стали підвалинами формування світогляду майбутнього вченого. Тому, з одного боку, не дивно, а з іншого, — неймовірно дивовижно, що в 1981 р. докторську дисертацію захищатиме не член комуністичної партії, а безпартійний «западенець», — надзвичайна подія часів «розвинутого соціалізму!» Додамо також, що науковець провідної радянської академічної установи ніколи не приховував наявність храму Божого у своїй душі. Василь Васильович, де б не перебував, завжди відвідував службу Божу. Вступ до партії, послаблення віри — для Василя Німчука означало втрату батьків, батьківщини, зрештою, себе самого, адже «Бог усе бачить!».

Навчання в 1950 — 1955 рр. на українському відділенні філологічного факультету Ужгородського університету давалося легко й невимушено, як усе те, до чого лежить душа та торкається допитливий погляд Василя Васильовича. Заслуженою нагородою талановитому юнакові став диплом з відзнакою. Роки навчання в аспірантурі (1955 — 1958 рр.) на кафедрі української мови рідної *alma mater* під науковим керівництвом С.П. Бевзенка (1920 — 2005), відомого вченого й мудрого вихователя, були не тільки роками діалектологічних експедицій, аналізу й систематизації сили-силенної записів говірного мовлення та встановлення словотвірних особливостей різних частин мови в закарпатських верхньонадборжавських говірках, але й роками формування наукового

---

¹ *Пуряєва Н.* Добре поліття (До 75-річчя від дня народження члена-кореспондента НАН України Василя Васильовича Німчука) // *Українська мова.* — 2008. — № 2. — С. 107.

світогляду, наукової дбайливості та ретельності, нарешті, — легендарного універсуму Вченого.

1958 рік — рік зарахування на посаду молодшого наукового співробітника Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні АН УРСР, з яким нерозривно пов'язані 55 років життя ювіляра. За цей час В.В. Німчук проходить шлях від молодшого наукового співробітника до члена-кореспондента АН УРСР (1990), а з 1998 по 2008 — директор Інституту української мови НАНУ (Інститут створено в 1991 р.). Упродовж наукового шляху довжиною в півстоліття захищено дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук «**Словотвір іменних частин мови в закарпатських верхньонадборжавських говірках**» (1963) та доктора філологічних наук «**Староукраїнська лексикографія**» (1981); виступи на найвищих мовознавчих наукових форумах: Міжнародних з'їздах славістів (IX, Київ /1983/; X, Софія /1988/; XI, Братислава /1993/; XII, Краків /1998/; XIII, Любляна /2003/), на всіх семи Міжнародних конгресах україністів; здійснено керівництво написанням кандидатських (20) та консультування докторських (3) дисертацій; розпрацьовано та реалізовано, на жаль, не до кінця, науковий проект академічної «**Історії української мови**» (опубліковано чотири томи: «**Фонетика**», «**Синтаксис**», «**Морфологія**», «**Лексика**»), яка й дотепер «залишається найгрунтовнішим академічним дослідженням складного процесу формування та розвитку всіх структурних рівнів української мови»². Зрештою, українська медієвістика другої половини ХХ — початку ХХІ ст. просто немислима поза Німчуком.

Близько п'ятисот опублікованих праць — від тез і статей до видань пам'яток і монографій у різних царинах мовознавчої науки — дозволяють говорити про Німчукову концепцію поступу вітчизняної медієвістики, яка базується на всебічному й ґрунтовному аналізі фактів писемних пам'яток з обов'язковим опертям на матеріали сучасних говорів, на середньовічно-бароковому контексті староукраїнської граматичної думки. Максималізм Василя Васильовича виявляється не лише до себе, до своїх наукових студій, але й до всіх, хто працює поряд із ним. Спостережено, що після розв'язання Німчуком лінгвістичної проблеми — додати, як правило, нічого³.

² *Пуряєва Наталія*. Професор Василь Васильович Німчук: у напрямку ad fontes // Василь Васильович Німчук: Бібліографія до 75-річчя / Упорядники Ю.Осінчук, Н.Пуряєва. — К., 2008. — С.24.

³ Київські глаголичні листки Х ст. до опрацювання та публікації В. Німчуком вважалися фальсифікатом. Тому такою емоційною була реакція Г. Хабургаєва на невнесення Р. Цейтлін цієї пам'ятки до реєстру обстежених матеріалів у своїй монографії «Лексика древнеболгарских рукописей X — XI вв.» та, по суті, ігнорування висновком українського вченого: «...вилучення Київського місалу із числа прямих джерел «літературної спільнослов'янської мови» X — XI ст. не виправдане ніякими міркуваннями, ...а питання про «підробку» після «превосходного» дослідження В.В. Німчука взагалі має бути зняте». — Цитуємо за: *Білоусенко П.І.* Німчук — учений, наставник, організатор науки // Волинь-Житомирщина. — 2003. — № 10. — С. 10.

В.В. Німчук знаний у славистиці працями в різних ділянках: діалектології, ономастики, етимології, становлення українського правопису, українсько-балканських мовних зв'язків, вивчення української мови як сакральної... І все ж Василь Васильович для більшості — передовсім глибокий і неперевершений дослідник давніх слов'янських текстів, мовознавець-пам'яткар. Учений великою мірою дав можливість українцям подивитися на власну мовну історію, на свою мовну першоприсутність у слов'янському світі. Якби учений підготував та опублікував лише кілька книг із академічної серії «Пам'ятки української мови», а не двадцять п'ять томів, серед яких: «Лексикон славенороський» Памва Беринди (1627), «Лексис...» Л. Зизанія (1596), «Синоніма словенороська» (XVII ст.), «Словник української мови» П. Білецького-Носенка (1838—1843), «Лексикон славено-латинський» Є. Славинецького та А. Корецького-Сатановського (XVII ст.), «Буквар» Івана Федорова (1574), «Грамматика ...» М. Смотрицького (1619), «Грамматика...» Л. Зизанія (1596), «Київські глаголичні листки» (X ст.) — усі одноосібно; «Книга Київського підкоморського суду» (1584 — 1644), «Ділова мова Волині й Наддніпрянщини XVII ст.», «Актова книга Житомирського гродського уряду» (1605), «Євсевієве євангеліє 1283», «Ключ царства небесного» Г. Смотрицького (1587) — у співавторстві; за безпосереднього благословіння мовознавця (відповідальне редагування): «Вірші. Приповісті посполиті» К. Зіновіїва (кін. XVII ст.) / Підгот. до вид. І. Чепіга, «Ділова і народно-розмовна мова XVIII ст.» / Підгот. до вид. В. Передрієнко, «Лікарські та господарські порадики XVIII ст.» / Підгот. до вид. В. Передрієнко, «Ключ розуміння» І. Галятівського (1659) / Підгот. до вид. І. Чепіга, «Волинські грамоти XVI ст.» / Підгот. до вид. В. Задорожний, А. Матвієнко, «Гісторія... Г. Граб'янки. Лѣтопись краткій» (1739) / Підгот. до вид. В. Мойсієнко, «Пересопницьке євангеліє 1556 — 1561» / Підгот. до вид. І. Чепіга, «Актова книга Житомирського гродського уряду 1611 року» / Підгот. до вид. А. Матвієнко, В. Мойсієнко, «Акти Житомирського гродського уряду: 1590 р., 1635р.» / Підгот. до вид. В. Мойсієнко, «Добрилове Євангеліє 1164 року» / Підгот. до вид. Ю. Осінчук — то вже це дало б підставу навіки вписати ім'я Василя Німчука золотими літерами до пантеону українського мовознавства. Якість та кількість оприявлених для української науки томів пам'яток не просто вражає, а спонукає до висновку про те, що з особистістю цього вченого пов'язана ціла епоха в розвитку україністики. Зважити варто й на те, що в цьому переліку названі тексти, які опубліковані вперше. 25 томів пам'яток української мови, що стали надбанням вітчизняного мовознавства завдяки подвижницькій праці (прямої чи опосередкованої) однієї людини — Василя Васильовича Німчука. Сотні нових мовних фактів було відкрито для сучасної лінгвістики. Тисячі лексем, виявлених в анналах історії та оприявлених, — ущільнили словникові гнізда вітчизняної історичної лексикографії. Лінгвальний простір українського словомислення та мовна тяглість, коли текст існує не тільки в

історичному, а в одному неподільному синкретичному просторі мови, історії та культури, — набули в аксіологічній парадигмі вченого науково-естетичної значущості. У процесі підготування до друку пам'яток української мови В. Німчук додає розлогі лінгвістичні дослідження, не передмови, а саме дослідження, ґрунтовний аналіз мовних особливостей тексту, який нерідко займає значну частину публікованої книги. Характеристика лінгвальних рис пам'ятки обов'язково супроводжується порівняннями із сучасним діалектним станом, що нерідко дозволяє дослідникові максимально точно локалізувати такий текст. Причому варто зауважити, що вчений оперує фактами не лише близького йому закарпатського говору, який він знає блискуче, але й інших українських. Російські мовознавці О. Соболевський, О. Шахматов, через брак на той час діалектних матеріалів східнослов'янських мов, сприйняли написання в «Євсевієвому Євангелії 1283 р.» *свю (всю), све (все), сви (вси)* як неприродні для східнослов'янського тексту, потрактовуючи їх за південнослов'янськими з сербськими рисами протографа⁴. Не бачили в подібних написаннях оригінальної української риси й вітчизняні лінгвісти (Г. Голоскевич). Але після аналізу пам'ятки Василем Німчуком, ця метатеза перетворюється із підтвердження південнослов'янськості протографа на властиво українську ізофону. В.В. Німчук у тексті виявив ще низку подібних написань: *всоємоу (своємоу), свде (всде)*, і пов'язує такі перестановки звуків у тексті Євангелія із мовним оточенням писаря Євсевія. При цьому учений своє міркування підтверджує мовленням жителів с. Держів Миколаївського р-ну Львівської обл., де й тепер кажуть *Всітий Вечір* замість *Світий Вечір*⁵. Такі та багато інших спостережень дозволяють Василеві Німчуку зробити важливий висновок: «Попович не копіював бездумно євангельський текст. Читане йшло через його мовну свідомість, тому в пам'ятці відбиваються мовні та графічні навички Євсевія, що відбивають узус середовища, в якому він проживав». І таким узусом, на основі виявлених мовних фактів, був наддністрянський діалект української мови, а сам Євсевій походив з давнього Галича або прилеглих до нього теренів⁶. Аргументовано відхиляє В. Німчук докази російських учених О. Соболевського та Г. Вздорнова про потрактування мови Київського Псалтиря 1397 як російської. Мовознавець звертає увагу на мову притчі «О инороз», яку вписано на полях одного з аркушів. У притчі засвідчено низку рефлексів, властивих північним українським говіркам, що й дало підстави дослідникові твердити,

⁴ Німчук В.В. Євсевієве Євангеліє 1283 р. як пам'ятка української мови // Євсевієве Євангеліє 1283 р. / Підгот. до вид. Г.Арполенко, З.Козирева, Г.Лиса, В.Німчук, К.Симонова, Г.Щербатюк. — К., 2001. — С. 11.

⁵ Там само. — С. 11.

⁶ Там само. — С. 35.

що рідною мовою митців-ілюстраторів книги була українська у її північному, поліському вияві⁷. Долучився мовознавець і до дискусії про місце народження автора «Граматыки словенское» Івана Ужевича, якого різні вчені в різні часи локалізували то в південній Білорусі, то в південно-західній Україні. Скрупульозно проаналізувавши не лише лінгвістичний бік «Граматыки...», але й лінгвальний, В. Німчук робить висновок, що в пам'ятці «відбиваються також локальні північноукраїнські (точніше — волинсько-поліські) риси, які найбільше виявляються в фонетиці (е на місці ненаголошеного **ѣ** та **ѧ**, твердий **р**)»⁸. Такі вмлі й глибокі оперування мовними фактами дозволяють ученому не лише вступати в дискусію з іншими мовознавцями та переконливо спростовувати їхні висновки, але й нерідко робити більш вагомі узагальнення щодо функціонування та розвитку писемно-літературної мови конкретного періоду на конкретних теренах. Грунтовно проаналізувавши десятки північноукраїнських пам'яток (особливо скорописних, раніше не опублікованих), Василь Німчук вперше в українському мовознавстві робить висновок про функціонування щонайменше в XIII — XVI ст. північноукраїнського, поліського варіанта староукраїнської літературно-писемної мови⁹. Наразі у вітчизняній історичній діалектології таке твердження вже майже ніхто не піддає сумніву.

Будь-яку мовознавчу проблему В. Німчук вивчає, тривалий час осмислює перед тим, як запропонувати її розв'язок. Не дивно, що в його публікаціях (чи то стаття, чи монографія) спочатку подано історію питання, причому нерідко *ab ovo*. Висновок властиво Німчука може складати всього невеликий абзац, але перед тим — ґрунтовний, як правило, вичерпний критичний аналіз гіпотез попередників. Так, у статті «**Проблема українського діалектогенезу**» висновкові: «Мабуть, діалектний поділ української мови в її нинішній конфігурації в XIV — XVI ст. ще не склався <...>. Можна припускати, що нинішнє співвідношення визначальних говіркових ізоглос в українському континуумі в основному було завершене не пізніше кінця XVII ст.»¹⁰, — передує аналіз праць чи не всіх відомих дослідників цього питання, починаючи від другої половини XIX ст. (К. Михальчука, О. Шахматова, А. Кримського, В. Ганцова, М. Наконечного, Ф. Жилка). А із аргументів І. Матвіяса та Г. Півторака вчений критично розглядає кожний пункт, відзначаючи, що багато наведених фактів дискусивні й не завжди є доказовими. Наприклад, із 15 аргументів Івана Матвіяса на користь генетичного

⁷ Німчук В.В. Київський Псалтир 1397 р. — пам'ятка північного діалекту української мови // Український діалектологічний збірник. 3. — К., 1997. — С. 227.

⁸ Німчук В.В. Мовознавство на Україні в XIV — XVII ст. — К., 1985. — С. 197.

⁹ Німчук В.В., Симонова К.С. Передмова // Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст. / Підгот. до вид. В.Німчук, В.Русанівський, К.Симонова, В.Франчук, Т.Черторизька. — К., 1985. — С. 16.

¹⁰ Німчук В.В. Проблема українського діалектогенезу // Проблеми сучасної ареалогії. — К., 1994. — С. 44.

зв'язку північних середньонаддніпрянських говірок з говірками північного наріччя Василь Німчук не спростовує лише один — збереження *o* в ненаголошених новозакритих складах. Усі контраргументи мовознавець підкріплює конкретними прикладами з писемних пам'яток або говорів української мови. Так само структурно вибудовані й інші важливі для лінгвоукраїністики праці: «Про графіку та правопис як елементи етнічної культури: історія г»¹¹, «Періодизація як напрямок дослідження генези та історії української мови»¹², «Походження української мови»¹³.

Думки Василя Німчука щодо діалекто- та глотонгенезу в українстиці останнім часом стають загальноновизнаними й загальноприйнятими. В університетських лекційних курсах та підручниках з історії української мови з періодизацією розвитку української мови вченого «конкурує» хіба що періодизація Ю. Шевельова. Зауважимо, що В. Німчук на цю проблему кардинально поглядив не змінював від часу надмірної радянської наукової заполітизованості (східнослов'янські мови вийшли з єдиної давньоруської колиски, а самостійне їхнє життя починається від XIV ст.) до української наукової вольності (українська мова розвинулася безпосередньо із праслов'янської і «общерусского» періоду в історії української мови не було). У кінці XX ст. Німчукові міркування з цієї проблеми не радикальні патріотично українські, а, як і раніше, максимально науково виважені: «Нам видається, на користь того, що в X (XI) — XII (XIII) ст. могла існувати давньосхіднослов'янська (давньоруська, київськоруська) мова, котра охоплювала яскраве діалектне розмаїття, не менше аргументів, ніж на користь погляду, що такої мови не існувало. Коли хтось доведе, що в XI — XII і першій половині XIII ст. різні частини східного слов'янства вважали себе різними етносами (народами, народностями), тоді існування давньосхіднослов'янської (давньоруської, київськоруської) мови як живої, щоденної мови різнодіалектного населення Київської Русі, феодальних князівств XII — XIII ст. та як етапу в східнослов'янській лінгвісторії буде з повною підставою заперечене»¹⁴.

Відчуття мови у Василя Васильовича, розвинене з дитинства, проникливе й тонке, як у музиканта з абсолютним слухом. Батько міг спілкуватися кількома мовами: українською у її закарпатському варіанті, угорською, чеською, румунською, італійською, словенською, сербською. Син пішов далі, мовознавець-поліглот практично володіє

¹¹ Німчук В.В. Про графіку та правопис як елементи етнічної культури: історія г (До 60-річчя «Українського правопису») // Мовознавство. — 1990. — №6. — С. 3–10; 1991. — №1. — С. 9–18; №2. — С. 18–24.

¹² Німчук В.В. Періодизація як напрямок дослідження генези та історії української мови // Мовознавство. — 1997. — № 6. — С. 3–14; 1998. — № 1. — С. 3–12.

¹³ Німчук В.В. Походження української мови // Етнічна та етнокультурна історія України. У 3 т. — К., 2005. — Т.1. — Кн. 2. — С. 351–468.

¹⁴ Німчук В.В. Періодизація як напрямок дослідження генези та історії української мови // Мовознавство. — 1998. — № 1. — С. 8.

багатьма слов'янськими і європейськими мовами, а на текстовому рівні — майже всіма¹⁵. Пригадую випадок в угорському Сегеді, де в сербсько-му храмі після спілкування з вірянами місцеві представники сербської громади прийняли Василя Васильовича за туриста з Сербії. Про мовну та діалектну обізнаність Німчука ходять легенди. Він з легкістю переходить не лише з мови на мову при спілкуванні, але й нерідко на діалекти. Такі мово- та діалектопереходи Учений здійснює і під час виконання пісень, яких він знає сотні. До речі, одна з найулюбленіших — сербська народна пісня «Golubice bijela».

Мовознавець-енциклопедист, до найдрібніших відтінків знавець норм літературної української мови, Василь Німчук найвищим виявом мовного патріотизму вважає збереження, плекання і ні за яких обставин не цурання рідної говірки. За першої і найліпшої нагоди Професор переходить на рідний верхньонадборжавський говір, підтримує спілкування на інших українських діалектах, тішиться, як він каже, «чманіє» від звучання в мовленні поліських дифтонгів. Однак Учений в усьому передовсім — Учений. Любов до діалектів безмежна лише в річищі спілкування й вивчення їх як фактів мови. Останнім часом Європу загалом, а Україну зокрема охопила так звана діалектна революція — намагання піднести й задекларувати рідний діалект як окрему мову. В Україні найбільше «успіхів» у таких намаганнях досягли земляки Василя Німчука — носії закарпатського діалекту української мови, які визнають себе окремою «русинською нацією», оскільки спілкуються окремою «русинською мовою». Василь Васильович Німчук без перебільшень міг би стати найвідомішим і найдостойнішим носієм цієї «мови», бо свій говір знає найдосконаліше. Однак учений-мовознавець знає більше і бачить дещо глибше: підстав виокремлювати закарпатський діалект в окрему мову є стільки ж, скільки гуцульський, поліський, надсянський... Комплекс найвиразніших українських мовних рис охоплює архаїчні говірки від Овруча до Мукачєвого. В основі сучасного діалектного розшарування українського мовного ландшафту лежать спільні історичні лінгвальні процеси, які сягають періоду проживання предків сучасних закарпатців з предками інших етнографічних груп українців у Київській Русі. Щоб усвідомити такі, здавалося б, прості істини, і не проголошувати український закарпатський діалект окремою мовою, потрібно його любити і знати так, як закарпатець, українець Василь Німчук.

Професор В.В. Німчук зреалізував багато творчих наукових задумів, матеріалізувавши їх у сотні публікацій. Кілька капітальних студій за його безпосередньої участі підготовлені до друку і будуть видані найближчим часом, серед яких хрестоматія пам'яток «Українська мова X — XIII ст.», Четвя 1489 р., Новий завіт у перекладі В. Негалєвського 1581 р., Луцька книга 1561 р., дослідження про мову «Влесової книги».

---

¹⁵ Білоусенко П.І. В.В. Німчук — учений, наставник, організатор науки // Волинь-Житомирщина. — 2003. — № 10. — С. 7.

Але має Вчений ще один свій, чи не найважливіший, мовознавчий проєкт — видання словника рідної говірки. Матеріали до цієї праці Василь Васильович збирав (і продовжує збирати) від часу усвідомленого зацікавлення мовою. У картотеці не лише тисячі мовних фактів, записаних безпосередньо від носіїв рідного діалекту, але й багатющий матеріал з писемних пам'яток. І це, очевидно, має бути не один том.

Дай Боже, Пане Професоре, зреалізувати Ваші задуми!
Многая літа!

Віктор МОЙСІЄНКО (Житомир)

Стаття надійшла 02.06.2013.

Victor Moyisijenko

Zhytomyr

V.V. NIMCHUK IN UKRAINIAN LINGUISTICS

(To the 80year anniversary from the Vasyl V. Nimchuk's birthday)

Мовна мозаїка

ЧИ МОЖЕ У ЗАКОНІ ЩОСЬ ЗГАДУВАТИСЯ?

Дуже часто на сторінках ЗМІ зустрічаємо слова **згаданий**, **згадуватися**. Газети пишуть: *не створили згаданий відділ; відзначили 1000-річчя згаданої події; вкладники згаданих установ; вилучити згадані мільярди; претензії згаданого суб'єкта; у виробничій діяльності згаданого товариства; учасник згаданих афер; у нових будинках згаданої небезпеки немає; згадані підприємці Тернопільщини; суди в усіх цих документах взагалі не згадуються; слово «паранджа» у законі навіть не згадується* тощо.

У «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» (укладач В. Бусел) читаємо, **згадувати** — 1. Відтворювати в пам'яті, свідомості події, обставини, образи і т. ін. минулого, відновлювати уявлення про кого-, що-небудь. 2. Побіжно називати кого-, що-небудь, коротко повідомляти, зауважувати про когось, щось... Пригадувати кому-небудь щось сказане чи зроблене ним раніше. **Згадувати добрим словом**. Наприклад: *Чи хто згадає, чи забуде мене в снігу на чужині...; Дарувала шиту шовками хустину, щоб згадував на чужині; Згадував свою Волинь святую І волю-долю молодую; Холоне серце, як згадаю, Що не в Україні ховають...* (Т. Шевченко).

Отже, **згадувати** — це коли суб'єкт (виконавець) дії відтворює у пам'яті, пригадує когось або щось. Наприклад, *Мені згадалося море*. Тобто я пригадала, відтворила у пам'яті морське узбережжя. Та чи може щось **згадатися** (без виконавця дії) у документах, законах?

У вищенаведених реченнях з газет **згаданий**, **згадуватися** вжито неправильно. Правильно **цей, такий, наведений, поданий, описаний, зазначений, вищенаведений, вищеописаний, вищезазначений** тощо. Наприклад: *Наведений вірш розкриває нам тайну авторової творчості* (словник української мови); *Засмутив мене досить Ваш лист і своїм настроєм і поданими фактами; Я знала тільки те горе, що описане в драмах* (Леся Українка); *Опис цей ґрунтується... на земсько-статистичних дослідженнях трьох зазначених губерній...* (українсько-російський словник).

Отже, в аналізованих прикладах з газет треба писати **цей (це, ця, ці), такий (таке, така, такі), наведений, поданий, описаний, зазначений, вищенаведений, вищеописаний, вищезазначений** тощо **відділ, подія, суб'єкт, товариство, небезпека**, а також **установи, мільярди, афери підприємці** та ін. Наприклад, *не створили такий відділ; відзначили 1000-річчя цієї події; про суди в усіх цих документах взагалі не йдеться* чи *про суди в усіх цих документах взагалі нічого не написано (не зазначено); слово «паранджа» у законі не подано (не зазначено, не написано, не наведено)* чи слова «паранджа» у законі немає.

Марія Ріней

ЗДАВАННЯ, А НЕ ЗДАЧА В ОРЕНДУ...

В українській мовній практиці під впливом російської мови поширився іменник *здача* в сполуках із такими словами, як *оренда*, *квартира*, *документи*, *екзамени* (*іспити*), *гроші*, *багаж*, *зброя*, *кров*, *пост* та ін., напр.: *Чи варто купувати квартиру для здачі її в оренду?* (fincompass.org.ua); *Здача квартири* — це один із способів отримання додаткового прибутку (ehow.in.ua); *Умови здачі документів* (obuhivzem.org.ua); *Здача кандидатських екзаменів* (ec.donnu.edu.ua); *Нестандартна підготовка до здачі іспитів з математики для школярів* (testmath.com.ua); *Чи не кожні батьківські збори закінчуються задачею грошей* (радіо «ЕРА FM»); *Здача вантаж на станції* (Із навч. пос.); *У Києві з 1 листопада [2012 р.] стартує місячник добровільної здачі зброї* («Дзеркало тижня»); *За здачу крові можна отримувати по два оплачуваних вихідних* (ridna.ua); *Порядок приймання та здачі поста* (ukrref.com) тощо.

Українськими відповідниками *здачі* є віддієслівні іменники на *-ння*. Проте замінюючи слово *здача* цими іменниками, потрібно зважати на те, що воно, так само як рос. *сдача*, пов'язане з дієсловами обох видів — доконаного *здати* (рос. *сдать*) і недоконаного *здавати* (рос. *сдавать*), тоді як його українські відповідники мають окремі форми для недоконаного й доконаного виду залежно від видової ознаки спільнокореневого дієслова, пор. *віддавання* ← *віддавати* (недок. в.) і *віддання* ← *віддати* (док. в.), *передавання* ← *передавати* (недок. в.) і *передання* ← *передати* (док. в.) та ін.

Якщо слово *здача* співвідносне з дієсловами недоконаного виду (означають незавершену дію), то його потрібно замінювати віддієслівними іменниками на *-ння* цього ж виду, такими як *здавання*, *віддавання*, *складання*, *подавання*, *передавання*. Зокрема, замість *здача квартири в оренду* потрібно вживати *здавання квартири в оренду* (в найм) або *віддавання квартири в оренду*; замість *здача документів* — *здавання* або *подавання документів*; замість *здача екзаменів (іспитів)* — *складання екзаменів (іспитів)*; замість *здача грошей* — *здавання* чи *віддавання грошей*; замість *здача багажу* — *здавання багажу*; замість *здача зброї* — *здавання* чи *віддавання зброї*; замість *здача крові* — *здавання крові*; замість *здача поста* — *здавання* або *передавання поста* й под. Напр.: *...має у своєму розпорядженні власні приміщення, які зараз порожні і здавання в оренду яких могло б принести значно більшу вигоду* («Дзеркало тижня»); *Здавання в найм (в оренду) устаткування і машин виробничо-технічного призначення* (discount.ua); *...У законопроекті не прописано схему продажу (аукціон чи за фіксованою ціною) чи віддавання в оренду державної землі* («День»); *Реєстр приймання-здавання документів* (legalexpert.in.ua); *На подавання документів до вишів абітурієнтам дали цілий місяць* (ua.life.comments.ua); *Складання кандидатських іспитів є обов'язковим для присудження наукового ступеня кандидата наук* (science.donntu.edu.ua); *Здавання грошей здійснюється спеціально виділеними працівниками, або працівниками Головної каси...* (Із законодавчого тексту); *Благодійництво (добровільне віддавання грошей задля певної мети) — це такий же перерозподіл грошей в суспільстві від багатих і не дуже осіб...* («Дзеркало тижня»); *За договором перевезення... в разі здавання багажу — також доставити багаж до пункту призначення...* (Із законодавчого тексту); *Місячник добровільного здавання зброї* («Вільне життя»); — *За віддавання ядерної зброї!* (bilozerska.livejournal.com); *Після здавання крові відпочиньте протягом 10 хвилин* (krov.ua); *Сторож, що здає пост, ... приступає до здавання поста...* (Із законодавчого тексту); *...[особа], яка проводить інструктаж і засвідчує приймання-передавання зброї та поста* (Із законодавчого тексту) тощо.

Якщо слово *здача* пов'язане з дієсловами доконаного виду (означають завершену дію), то його треба замінювати віддієслівними іменниками доконаного виду на *-ння*, такими як *віддання*, *передання*, *складення*, *подання* або дієсловом доконаного виду *здати* чи формою *здано*. Пор. заміни в наведених на початку реченнях: *Здача квартири* — це один із способів отримання додаткового прибутку (ehow.in.ua) → *Віддання квартири в оренду* — це один із способів отримання додаткового прибутку або *Здати квартиру* — це один із способів отримання додаткового прибутку; *Здача гаража в оренду* (onlinemoney.com.ua) → *Віддання гаража в оренду* або *Здати (віддати) гараж в оренду*; *Чи варто купувати квартиру для здачі її в оренду?* (fincompass.org.ua) → *Чи варто купувати квартиру для віддання її в оренду?* або *Чи варто купувати квартиру для того, щоб здати (віддати) її в оренду?*; *Здача вантаж на станції* (Із навч. пос.) → *Здати вантаж на станції*; *Умови здачі документів* (obuhivzem.org.ua) → *Умови подання документів*; *Порядок приймання та здачі поста* (ukrref.com) → *Порядок приймання та передання поста* та ін.

Отже, уникаймо іменника *здача* (дія) і послуговиймося його українськими відповідниками — віддієслівними іменниками на *-ння* недоконаного і доконаного виду.

Лариса Колібаба

ЧИСЕЛЬНІСТЬ ПАРТІЙ, АЛЕ КІЛЬКІСТЬ ДЕПУТАТІВ

В українському вжитку іноді сплутують іменники **чисельність** і **кількість**. Справді, вони передають спільне значення — «певне число, кількісний склад кого-, чого-небудь», проте в поєднанні з різними словами. **Чисельність** уживають із назвами істот чи неістот, що утворюють певну сукупність і мають значення збірності: **чисельність** людства, партії, фракції, парламенту, міністерства, відділу, організації, делегації, групи, комісії, армії, війська, загону, гарнізону, персоналу, стада та ін. Напр.: ... теперішня **чисельність людства** вже перевищує 7 млрд! («Україна молода»); **Чисельність Партії** регіонів на Тернопільщині активно зростає (oroga.ua.org); Але на законній основі було неможливо забезпечити зменшення **чисельності парламенту** на 150 депутатів («Українська правда»); Загальна **чисельність загону** — 275 військовослужбовців («День»); Верховна Рада скоротила **чисельність Збройних Сил України** (svoboda.org.ua); ... всі свідчення про **чисельність Запорізького Війська**, навіть протягом якогось одного століття, надто суперечливі (exlibris.org.ua) тощо.

Винятком є іменник **населення**, бо з ним перекладні російсько-українські словники рекомендують уживати слово **кількість**, а не **чисельність**. Мова засобів масової інформації засвідчує паралельне вживання сполук **кількість населення** та **чисельність населення**. Пор.: Станом на 1 лютого 2011 року ... **кількість** міського населення зменшилася на 4 тисячі 533 особи, а сільського — на 4 тис 709 осіб («Український тиждень»); У вересні 2012 **кількість населення** України вперше за багато років збільшилася (politikan.com.ua); **Кількість населення** Чернівецької області зростає («Час»); **Кількість населення** Коростеня та Коростенського району нестримно скорочується (mykorosten.com); Географічне розташування України, розміри її території, **чисельність населення** ... дають їй змогу й право мати статус одного з найвпливовіших членів ФАО («Віче»); Переконалий, що ... через 10 років **чисельність населення** в Україні зросте до 50 мільйонів («Високий замок»); Що ж до співвідношення **чисельності** сільського та міського населення, то картина в Європі значно відрізняється від української («Пенсія»); **Чисельність населення** нашої планети швидко зростає (dipsm.org.ua); **Чисельність населення** України на 1 березня 2012 р. становила 45 млн. 603 тис. осіб (zik.ua) та ін.

Іменник **кількість** здебільшого поєднують зі словами, що називають окремих істот чи неістот: **кількість** осіб, українців, мешканців, громадян, працівників, виборців, депутатів, пенсіонерів, студентів, дітей, країн, будинків, слів тощо. Напр.: ... щодня вмирала якась **кількість мешканців**... (П. Загребельний); Справжня **кількість жертв**, мабуть, так ніколи й не буде названа... (Л. Костенко); Відомості про **кількість виборців** в межах Автономної Республіки Крим (cvk.gov.ua); **Кількість зіпсованих бюлетенів** на виборах перевищила мільйон («Українська правда»); У школах стрімко зростає **кількість «липових» медалістів** («Дзеркало тижня»); Про **кількість суддів** Верховного Суду України (search.liga.zakon); У 2012 році зафіксовано рекордну **кількість порушень** прав українських журналістів (telekritika.ua) та ін.

Отже, уживаючи спільнозначні слова **чисельність** та **кількість**, зважайте на те, що перше сполучається з назвами істот чи неістот, які становлять певну сукупність, а друге — з назвами окремих істот або неістот.

Лариса Колібаба

ЗМІСТ

Дослідження

Василь Німчук
«Кодифікувати» нові літературні мови?
Зберегти й захистити українські говори! **3**

Микола Степаненко
Олесь Гончар – історик, теоретик, практик
української лексикографії **27**

Анатолій Мойсієнко
Народна загадка в текстово-дискурсивному вимірі **39**

Михайло Гінзбург
З історії досліджування та подавання видового протиставлення
українських поміна actions на *-ння, -ття* **48**

Тетяна Швидкова
Назви первинних процесів оброблення льону та конопель
в українській мові **61**

Оксана Таран
Функції сленгізмів у сучасному українському неймінг-просторі **74**

Сергій Чемеркін
Наукова комунікація в сучасній українській лінгвістиці **85**

Тетяна Полякова
Авторські тлумачення українізмів у творах О.І. Купріна **94**

Уляна Штанденко
Акти Полтавського полкового суду 1668 – 1740 рр.
як пам'ятка староукраїнської мови **101**

Наталія Сніжко
Системний підхід до вивчення динаміки лексичного складу
української мови кінця XVIII – початку XXI ст. **110**

Наукова хроніка

Євген Вокальчук, Ольга Степанова, Ольга Кирилюк
Всеукраїнський семінар «Актуальні проблеми української
неографії» **128**

	<i>Ніна Яценко</i> Фестиваль української термінології (Міжнародна наукова конференція «Українська термінологія і сучасність» (Київ, 23–25 квітня 2013 р.).	135
Огляди та рецензії	<i>Лариса Кравець</i> «Коли епітет б'є стрілою у саму щонайглибшу суть» (Єрмоленко С. Я., Єрмоленко В. І., Бирик С. П. Новий словник епітетів української мови. – К. : Грамота, 2012. – 488 с.)	144
	<i>Орися Демська</i> Між освітою і самоосвітою (Космеда Т. А., Ляховин О. Б. Вступ до мовознавства в тестах. – Дрогобич : Коло, 2012. – 130 с.)	148
	<i>Світлана Єрмоленко, Тетяна Коць</i> Українська мова в світі (Архангельская А. М., Левченко Е. П., Мокиєнко В. М. Украинский язык: Учебное пособие по развитию речи. – СПб.: КАРО, 2013. – 336 с.)	150
	<i>Василь Німчук</i> Репліка на репліку В.А. Широкова	154
Ювілеї	<i>Віктор Мойсієнко</i> В.В.Німчук у лінгвоукраїністиці (До 80-річчя з дня народження Василя Васильовича Німчука)	165
Мовна мозаїка	<i>Катерина Городенська</i> Повертаймо до вжитку парний сполучник <i>не так... як</i> <i>Не приводьте нічого у відповідність...</i> Чи правильно <i>відправляти</i> / <i>відправити</i> ? <i>Відбувати, виїжджати, відходити, вирушати,</i> <i>але не відправлятися</i>	38 73 84 143
	<i>Лариса Колібаба</i> <i>Здавання, а не здача в оренду..</i> <i>Чисельність партії, але кількість депутатів</i>	174 175
	<i>Марія Ріпей</i> Чи може у законі щось <i>згадуватися</i> ?	173
Відомості про авторів		180

CONTENTS

Researches

Vasyl Nimchuk

Do they "Codify" the new literary languages?
Save and protect the Ukrainian saings! **3**

Mykola Stepanenko

Oles' Gonchar as an historian, theorist and practical worker in
Ukrainian lexicography **27**

Anatolii Moisiienko

Folk riddle in the text-discourse dimation **39**

Mykhailo Ginzburg

From the history of studying and presentations the Ukrainian
aspectual opposition of nomina actions on *-nnya, -tlya* **48**

Tetiana Shvydkova

The names of helm and flax initial processing in the Ukrainian
language **61**

Oksana Taran

The functions of slang-words in modern Ukrainian naming space **74**

Serhij Chemerkin

Scientific communication in modern Ukrainian linguistics **85**

Tetyana Polyakova

The author's methodology in rendering the sense of Ukrainian
culture-specific words which were represented in the O.I. Kuprin's
literary works **94**

Uliana Shtandenko

Acts Poltava regimental court 1668 – 1740 years as monuments
of old Ukrainian language **101**

Natalia Snizhko

A systematic study of the dynamics of the Ukrainian language lexis
of late XIX – early XXI century **110**

Science chronicle

Vokalchuk Yeuhen, Olga Stepanova, Olga Kyrlyiuk

The All-Ukrainian scientific seminar "Actual problems of Ukrainian
neography" **128**

Nina Jatsenko

A festival of the Ukrainian terminology
(An international scientific conference "Ukrainian terminology
and the present epoch", Kyiv, 23–25 April, 2013). **135**

Book review

Larysa Kravets

The epithet that hits the mark
(Book review on: Yermolenko S. Y., Yermolenko V. I., Bybyk S. P.
New Dictionary of epithets of Ukrainian language. – K.: Gramota,
2012. – 488 p.) **144**

Orysia Demaska

Between education and self-education
(Book review on: Kosmeda T.A., Liakhovyn O.B. Vstup do
movoznavstva v textakh. – Drohobych : «Kolo», 2012. – 130 p.) **148**

Svitlana Yermolenko, Tetyana Kots

Ukrainian language in the world
(Book review on Arkhangelskaya A. M., Levchenko E. P., Mokiienko V. M.
Ukrainian language: The manual on the development of speech. – SPb.:
KARO, 2013. – 336 p. / in Russian) **150**

Vasyl Nimchuk

A remark on the Shirokov's remark **154**

Anniversaris

Victor Moyisijenko

V.V. Nimchuk in Ukrainian linguistics
(To the 80 year anniversary from the Vasyl V. Nimchuk's birthday) **165**

**Linguistic
miscellania**

38, 73, 84, 143, 173, 174, 175

Contributors

180

Відомості про авторів

ВОКАЛЬЧУК Євген Лукашович, кандидат педагогічних наук, доцент, Рівненський державний гуманітарний університет

ГІНЗБУРГ Михайло Давидович, доктор технічних наук, професор, начальник відділу Інституту транспорту газу, Харків

ГОРОДЕНСЬКА Катерина Григорівна, доктор філологічних наук, професор, завідувач відділу граматики української мови, Інститут української мови НАН України

ДЕМСЬКА Оріся Мар'янівна, доктор філологічних наук, доцент кафедри української мови, Національний університет «Києво-могилянська академія»

ЄРМОЛЕНКО Світлана Яківна, чл.-кор. НАН України, доктор філологічних наук, професор, завідувач відділу стилістики та культури мови, Інститут української мови НАН України

КИРИЛЮК Ольга Володимирівна, аспірантка кафедри української мови, Рівненський державний гуманітарний університет

КОЛБАБА Лариса Миколаївна, кандидат філологічних наук, науковий співробітник відділу граматики української мови, Інститут української мови НАН України

КОЦЬ Тетяна Анатоліївна, кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу стилістики та культури мови, Інститут української мови НАН України

КРАВЕЦЬ Лариса Вікторівна, доктор філологічних наук, доцент кафедри стилістики української мови, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

МОЙСІЄНКО Анатолій Кирилович, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри сучасної української мови Інституту філології, Національний університет імені Тараса Шевченка

МОЙСІЄНКО Віктор Михайлович, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови, Житомирський державний університет імені Івана Франка

НІМЧУК Василь Васильович, член-кореспондент НАН України, доктор філологічних наук, професор, завідувач відділу історії української мови, Інститут української мови НАН України

ПОЛЯКОВА Тетяна Михайлівна, кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу російської мови, Інститут мовознавства імені О. О. Потебні НАН України

РІПЕЙ Марія Володимирівна, асистент кафедри мови засобів масової інформації факультету журналістики Львівського національного університету імені Івана Франка

СТЕПАНОВА Ольга Іванівна, кандидат філологічних наук, доцент, Рівненський державний гуманітарний університет

ТАРАН Оксана Сергіївна, кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри української мови, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди

ЧЕМЕРКІН Сергій Григорович, кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу стилістики та культури мови, Інститут української мови НАН України

ШВИДКОВА Тетяна Анатоліївна, аспірантка кафедри української мови Інституту української філології та літературної творчості ім. А.М. Малишка, Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

ШТАНДЕНКО Уляна Михайлівна, кандидат філологічних наук, науковий співробітник відділу історії української мови, Інститут української мови НАН України

ЯЦЕНКО Ніна Олександрівна, кандидат філологічних наук, науковий співробітник відділу наукової термінології, Інститут української мови НАН України